

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Л. В. Матвієнко

**СЛОВНИК
СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ**

Методичні вказівки для студентів
денної та заочної форм навчання

Рекомендовано Методичною радою НУК



2024

УДК 94(038)

М33

Укладач

Людмила Матвієнко, канд. іст. наук, доцент

Рецензент

Олена Гогоренко, канд. філол. наук, доцент

Рекомендовано Методичною радою НУК

Матвієнко Л. В.

М33 Словник сучасних історичних термінів : методичні вказівки для студентів денної та заочної форм навчання / Л. В. Матвієнко. – Миколаїв : НУК, 2024. – 216 с.

Методичне видання «Словник сучасних історичних термінів» допоможе опанувати академічний матеріал з навчального курсу «Історія України та української культури», вивчити категоріальний апарат дисципліни, розширити лексичний запас та ознайомитися з тлумаченням історичних виразів.

Призначено для студентів вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації денної та заочної форм навчання.

УДК 94(038)

© Л. В. Матвієнко, 2024

© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2024

А

Австро-Угорська імперія

держава, що мала вплив на західну частину України перед її розпадом під час Першої світової війни.

Автокефалія

статус помісної церкви як самокерованої, незалежної частини Вселенської Православної церкви, що очолюється патріархом або архієпископом чи митрополитом. Етимологія слова буквально означає «сам собі голова». Самостійність церкви, яка має право самостійно вирішувати свої питання без залежності від інших церковних влад. Усі автокефальні церкви занесені в спеціальний список – Диптих.

Автономізація

(від гр. «самостійність») – процес досягнення автономії, зокрема поступове усвідомлення нацією необхідності самоуправління.

Автономія

право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Означає право якогось національно-територіального утворення (наприклад, області) самостійно здійснювати внутрішнє управління. Автономія може базуватися на культурній чи етнічній відмінності – і іноді призводить до наступної незалежності.

Термін	Визначення
Агіографічна література	жанр літератури, в якому описується життя святих, просвітлених, аскетів, монахів, монахинь чи ікон у будь-якій із світових релігій.
Академія наук УНР	наукова установа, заснована в 1918 році для розвитку науки в УНР.
Акт Злуки	урочисте оголошення 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну, День соборності України.
Акт про незалежність України (1991 р.)	проголошення незалежності України від Радянського Союзу.
Анархізм	суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за негайне знищення будь-якої державної влади стихійним бунтом мас і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів (союзи громад).
Анархія	термін «анархія» зазвичай використовується для позначення понять «не мати ніякого уряду» або «бути без уряду». Елліні цей термін застосовували для характеристики ситуації в місті-державі, при якій була відсутня верховна влада, або вона втратила реальні важелі впливу на політичну ситуацію в місті.

Термін	Визначення
Андрусівське перемир'я	угода між Московським царством і Річчю Посполитою 1667 року про припинення війни (Польща та Москва поділили Україну).
Андроповський указ	назва таємної постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР (1983) «Про додаткові заходи щодо вдосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах союзних республік». Наслідком стало звільнення частини учнів від вивчення української мови.
Анексія	насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.
Ансамбль Києво-Печерської лаври	київський православний монастирський комплекс. Один із найбільших християнських центрів України, визначна пам'ятка історії та архітектури. Києво-Печерська лавра належить державі, а релігійні організації користуються нею на правах оренди.
Антанта	військово-політичне угруповання, основними членами якого були Велика Британія, Французька республіка і Російська імперія, створене в 1904–1907 роках.
Антибільшовицький рух в Україні	основною метою було встановлення військової диктатури для порятунку й відновлення «єдиної та неподільної Росії».

Термін	Визначення
Антивізантійська коаліція	об'єднання країн, організацій або сил, спрямованих на запобігання розповсюдженню або подоланню впливу візантійського (візантійського імперського) впливу або культурних аспектів, які пов'язані з Візантією, на своїй території або в регіоні.
Антивізантійське угруповання болгарської знаті	політичне або соціальне об'єднання представників болгарської верхньої частини суспільства, які активно виступали проти впливу Візантійської імперії та її політики на території, населеній болгарами.
Антитерористична операція на сході України (АТО)	комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Увечері 12 квітня 2014 р. рішення про початок операції було ухвалене Радою національної безпеки і оборони України й оголошено на наступний день, 13 квітня. Сама операція тривала з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. Після АТО на сході України була введена операція Об'єднаних сил (ООС).
Антична культура	культура держав, що існували з V до н. е. на теренах Середземноморського регіону періоду архаїчної Греції, доби еллінізму та доби Римської республіки.

Термін	Визначення
Антропометрія	наука про вивчення релігійних обрядів та звичаїв.
Антропоморфізм	приписування людських характеристик, властивостей або внутрішніх станів нелюдським істотам, об'єктам або явищам, з метою кращого розуміння або взаємодії з ними.
Апокрифічні твори	релігійно-легендарні твори, які не визнавались церквою канонічними й заборонялися.
Апсида	виступ будівлі, здебільшого півкруглий у плані (зовні іноді багатокутний або квадратний), перекритий півкуполом або замкнутим напівсклепінням. У християнських церквах апсида – вівтарна частина, яка орієнтована зазвичай на схід.
Архантроп	загальна назва для <i>Homo ergaster</i> і <i>Homo erectus</i> , яка прийшла на зміну <i>Homo habilis</i> . Ці два види схожі з точки зору еволюційного розвитку та культури. На основі знахідки в Дманісі, Грузія, грузинів (лат. <i>Homo georgicus</i>) іноді відрізняють від архантропів. Судячи зі знахідок у Кобі Форі і Наліткома в Кенії, архантроп з'явився близько 1,8 мільйона років тому. Кістки архантропів були знайдені в Азії, Африці та Європі. Період їх існування – від 2,8 до 350 000 років тому. Зовнішній вигляд архантропа зберіг багато мавпоподібних рис. Ранні членистоногі виготовляли грубі кам'яні знаряддя

Термін	Визначення
	праці. Їхнім основним заняттям було полювання та збиральництво, а форма соціальної (суспільної) організації – дообщинна (відома як первісні людські групи). Мовне спілкування перебувало на ранніх стадіях. Предки людини були ранньою стадією антропогенного процесу, розвиток (еволюція) якої призвів до появи архаїчної людини.
Археанактиди	(грец. Αρχαίανакτίδαι) – перша історична династія «правителів» на Боспорі Кімерійському. Єдиним наразі відомим джерелом щодо Археанактидів є стисле, в одне речення, повідомлення Діодора Сицилійського (Іст. Бібл., XII, 31, 1).
Археологічна культура	термін, уживаний для позначення комплексу подібних між собою археологічних пам'яток, що відносяться до одного часу і поширені в певній місцевості.
Археологія	(грец. αρχαιος – стародавній, λογος – слово) – наука, що вивчає давній побут і культуру людського суспільства на підставі речових пам'яток минулого, добутих розкопками.
Архиєпископ	вищий духовний титул сану єпископа у християнській церковній ієрархії.
Архиєрей	загальна назва для вищих чинів церковної ієрархії.

Термін	Визначення
Архипастир	вищий духовний лідер у християнській церкві, який може мати найвищий ранг, такий як архієпископ чи кардинал. Термін використовується для позначення особи, відповідальної за духовне керівництво та нагляд за іншими вірянами та духовниками в певному регіоні чи церковній юрисдикції.
Архітектура	мистецтво проєктування, спорудження та художнього оздоблення будов, а також продукт такого проєктування.
Асиміляція	процес прийняття певним народом або спільнотою культури та самосвідомості іншого народу або спільноти.
Аскольдове хрещення	прийняття християнства частиною русів у 860-х роках, яка деякими дослідниками пов'язується з іменем князя Аскольда.
Атеїзм	світогляд, який характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів, духів, інших надприродних істот тощо. Атеїзм протиставляється вірі в існування надприродного – теїзму у формі багатобожжя (політеїзму) або єдиногобожжя (монотеїзму). Деяким релігіям (буддизму, наприклад) притаманна відсутність віри в персоніфікованого бога. Інколи такі релігії називають атеїстичними.

Б

Багатоістизм (політеїзм)	форма релігійного та філософського уявлення, що передбачає існування численних богів, богинь.
Базар	спеціально відведене місце у населених пунктах з легкими спорудами для демонстрації (показу) продуктів харчування та продуктів повсякденного попиту. Фактично синонім ринку як місця торгівлі.
Баланс сил	рівновага між провідними державами чи угрупованнями в міжнародних відносинах.
Бандерівці	у вузькому сенсі послідовники лідера українського націоналістичного руху Степана Бандери та його ідеології; у пропаганді Радянського Союзу, а пізніше Російської Федерації та її маріонеток – усі прибічники і захисники незалежності України. Цей термін походить від прізвища особи Степана Бандери.
Бандура	традиційний український струнний музичний інструмент, який часто використовується в народній музиці та культурі.
Баксак	урядовець хана Золотої Орди, який за його дорученням здійснював облік населення та збирання данини на підкорених монголами руських землях.

Термін	Визначення
Баптизм	напрямок у протестантизмі, який зародився в Америці на початку XVII ст. Особливістю віри є виняткова практика хрещення мирян, а також акцент на місцевій громаді, яка несе відповідальність за власне життя і доктрину. Баптисти є однією з найбільших спільнот протестантських церков у світі, що налічують близько 100 мільйонів вірян.
Баркулабівський літопис	описує події на українських землях з 1540 до 1608 рр.
Бароко	стиль у європейському мистецтві (живописі, скульптурі, музиці, літературі) та архітектурі початку XVI століття – кінця XVII століття. Характерними ознаками стилю бароко є масивність, урочистість, парадність, надмірність, емоційність.
Барокова поезія	поезія, котра поєднує трагічне з комічним, вульгарне з піднесеним, смішне із жахливим.
Бартер	прямий безгрошовий обмін товарами чи послугами. Здійснюється за єдиним договором, у якому з метою еквівалентності обміну, визначення розміру страхових сум, оцінки претензій, нарахування санкцій фіксується сума договору.
Бахчисарайський мирний договір	угода про перемир'я від 3 (13 січня) 1681 року, укладена в Бахчисараї між Османською імперією, Кримським ханством та Московським царством за наслідками війни 1676–1681 рр.

Термін	Визначення
Безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом	статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу без попереднього звернення до посольства для отримання дозволу, починаючи з 11 червня 2017 року.
Безкровна революція	політичний переворот або зміна режиму, яка відбувається без насильства та кровопролиття.
Березневі статті	угода між Московським Урядом та Українською козацькою старшиною 1654 року, комплекс документів, які регламентували політичне, правове, фінансове й військове становище України після Переяславської ради.
Берестейська унія	вчинений у Ватикані та проголошений (ратифікований) у 1596 році на церковному соборі у м. Бересті акт з'єднання частини ієрархів та вірян Київської митрополії Вселенського патріархату з римо-католицькою церквою на умовах виходу з-під канонічної підлеглості Константинопольському патріархату, визнання зверхності папи Римського та прийняття католицького віровчення (догматики).
Берестейський мирний договір	мирна угода між Українською Народною Республікою з одного боку та Німецькою імперією, Австро-Угорською імперією, Османською імперією і Болгарським царством 1918 року. Центральні держави

Термін	Визначення
	визнали суверенітет УНР та зобов'язалися надати збройну допомогу для боротьби проти більшовиків. Натомість УНР взяла на себе зобов'язання постачати до Німеччини та Австро-Угорщини великі обсяги продовольства. Через це в Берліні та Відні угоду назвали «хлібним миром».
Берестяні грамоти	пам'ятки давньої східнослов'янської писемності (XI–XV ст.), написані на доступному дешевому матеріалі – бересті.
Билини	жанр героїчного епосу. Билинні сюжети створені переважно в часи Київської Русі. Здебільшого билини прославляють подвиги народних героїв та богатирів і своїм сюжетом пов'язані з Києвом та князем Володимиром.
Біблія	сукупність текстів різних епох і авторів, яка сприймається всіма християнськими конфесіями як Священне Писання.
Біла армія, Білий рух	(також «Біла гвардія», «Біла справа», «Білогвардійці») – військово-політичний рух різнорідних у політичному плані сил (поміrkованих соціалістів, республіканців, монархістів), сформований під час Громадянської війни 1917–1923 років у Росії з метою повалення радянської влади. Діяли на основі принципу «великої, єдиної і неподільної Росії».

Термін	Визначення
Біле духовенство	у православ'ї – неформальна узагальнена назва частини духовенства (нижчої ієрархії), представники якої не складають чернечих обітниць і можуть узяти шлюб.
Білий рух	військово-політичний рух різnorідних у політичному плані сил, сформований під час Громадянської війни 1917–1923 років у Росії з метою повалення радянської влади.
Білоцерківська угода	договір між урядом Речі Посполитої і гетьманом Війська Запорізького Богданом Хмельницьким, укладений у Білій Церкві 28.09.1651 року після невдалої для селянсько-козацьких військ Берестецької битви.
Більшовизм	більшовизм (від <i>більшовик</i>) – революційна марксистська течія політичної думки і політичний режим, пов'язаний з формуванням жорстко централізованої, згуртованої і дисциплінованої партії соціальної революції, яка орієнтована на повалення існуючого капіталістичного державного ладу, захоплення влади і встановлення «диктатури пролетаріату».
Більшовики	члени ліворадикального (ленінського) крила РСДРП після її розколу на більшовиків і меншовиків. Назва «більшовики» походить з історичного моменту, коли прихильники ленінської концепції побудови пролетарської партії виявилися в більшості при голосуванні головних

Термін	Визначення
	питань Статуту РСДРП та керівних органів партії на II з'їзді партії в 1903 році. Члени Російської Робітничо-Селянської Червоної Армії та Комуністичної партії, які встановили комуністичний режим у Росії і спробували розповсюдити його на території України.
Благословення	духовна благодать чи покликання від вищого начала.
Бліцкріг	(нім. блискавична війна) – створена на поч. XX ст. теорія ведення швидкоплинної війни, відповідно до якої перемога досягається в строки, що обчислюються днями або місяцями, перш ніж противник зуміє відмобілізувати і розгорнути свої основні військові сили.
Блокада	дії та заходи, направлені проти створення державою зовнішніх зв'язків та знищення вже існуючих.
Бог	надприродні сила, істота або сутності (особистості) з різним ступенем могутності та різними сферами впливу на Всесвіт і життя людства в ньому.
Богдан Хмельницький	перший гетьман Гетьманщини (1648–1657).
Богословська схоластика	філософська та теологічна школа мислення, яка розвивалася в середньовіччі в Західній християнській теології.
Богослов'я	вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з ним пов'язано.

Термін	Визначення
Богослужіння	виконання в церкві релігійних обрядів; церковна служба, відправа.
Божество	надприродні істоти, котрим у віруваннях приписується здатність контролювати певні аспекти буття. Часто боги є персоніфікаціями сил природи чи соціальних явищ, які наділяються якостями людей чи тварин. Через ритуали відбувається зв'язок людей з божествами у формі магічного обміну: за поклоніння чи жертвопринесення богам людина очікує їхнього заступництва, прихильності чи відвернення шкоди.
Бон	документи, які видає особа або установа на право одержання пред'явником певної суми грошей або інших цінностей.
Борисфеніда	Борисфеніда, Березанське поселення – найдавніша грецька колонія в Північному Причорномор'ї. За найпоширенішою версією була заснована в 645–644 рр. до н. е. вихідцями з Мілета – при впадінні Дніпра-Борисфена в Чорне море, поблизу сучасного міста Очакова – на довгій косі, що сильно видавалася у море, а згодом взагалі перетворилася на острів, нині відомий під назвою Березань.
Боротьбист	українська політична партія, що під різними назвами діяла у 1918–1920 роках. Утворилася з лівого крила Української партії соціалістів-

Термін	Визначення
	революціонерів. Назва партії пов'язана з назвою її центрального друкованого органу – київською газетою «Боротьба».
Бортництво	розведення бджіл у бортях, лісове бджільництво. Спосіб бджільництва, що прийшов на зміну примітивному «видиранню» меду диких бджіл у дуплах дерев. Первісне значення «бортъ» – дупло в дереві, в якому гніздилися бджоли. Збирання меду та продукції бджіл від диких бджіл у лісах і луках.
Боспорське царство	(Боспор – давньогрецька назва Керченської протоки) – царство з центром у Пантікапеї, виникло внаслідок об'єднання античних міст-держав на початку V ст. до н. е. (480 р. до н. е.) й об'єднувало територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону.
Бояри	збірна назва представників правлячого стану у Київській Русі та середньовічній Україні, які займали друге, після князів, панівне становище в управлінні державою.
Боярська рада	в часи Давньоруської держави – вища рада при князеві, що складалася з представників земського боярства (старців градських – потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої дружини (княжих мужів, думців), а згодом також духовенства (митрополита,

	єпископів). У компетенції Боярської ради був розгляд і обговорення питань законодавства, внутрішньої та зовнішньої політики, державного устрою, релігії.
Братства	релігійно-соціальні об'єднання українських православних та греко-католицьких християн, які розширили свою діяльність у XVI–XVII століттях. Братства займались благодійністю, освітньою роботою та збереженням української культури. На Заході чоловічі світські організації, товариства або ордени, створені з релігійною метою. Походять від католицьких чернечих товариств середньовічної Європи. Розвинулися у світські співбратства (confraternity), цехи (гільдії) й студентські товариства як організації взаємодопомоги і взаємозахисту, базовані на спільній вірі. Члени братств називалися братами (frater, friar). Існували у католицькій, протестантській та православній Європі раннього Нового часу. У пізньому Новому часі за моделлю братств були створені масонські ложі, а згодом – світські товариства на основі спільного інтересу: академічні, студентські, мисливські. Аналогічні європейським братствам організації існували в середньовічних країнах Сходу.
Братство самостійників	таємна організація, створена групою київських студентів у 1912 р. Згідно із задумом Братство мало залишатися

суворо засекреченим як для імперського уряду, так і для українських націоналістичних кіл. Являло собою своєрідний орден, члени якого входили до всіх інших існуючих тоді українських партій та організацій, щоб там у відповідній формі пропагувати ідеї самостійності України та зручною тактикою скеровувати їхню діяльність на шлях українського націоналізму. Однією з таких партій був Союз Української Державності, що діяв як окрема легальна структура.

**Братство
тарасівців**

братерство тарасівців, тарасівці, таємна студентська організація, створена в Полтаві у 1891 р. Її учасники дали клятву на могилі Т. Шевченка «поширювати серед українців безсмертні ідеї Великого Кобзаря». Висунули політичні постулати повної автономії та соціальної справедливості для всіх народів Російської імперії. Залучили до товариства однодумців з Чернігова, Києва, Херсона, Одеси. Найбільший успіх мали у Харкові. Активними діячами були відомі письменники й науковці: В. Боржковський, М. Вороний, Б. Грінченко, М. Кононенко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, Є. Тимченко, В. Шемет, М. Міхновський та інші. У 1893 р. частину членів Братства було заарештовано, проте Головна українська рада організація продовжувала діяти до кінця 1890-х рр.

Термін	Визначення
Братська школа	навчальні заклади в Україні у XVI–XVIII століттях, які організовувалися при братствах – громадських організаціях православних міщан з метою зміцнювати православ'я і чинити опір денационалізаційним впливам латинських (єзуїтських) і протестантських шкіл. Першу школу заснувало Успенське братство у Львові у 1586 р. За її зразком постало чимало братських шкіл у різних містах України: в Перемишлі (1592 р.), Галичі, Городку, Рогатині, Стрию, Миколаєві, Комарному, Ярославі, Холмі, Красноставі, Замості (1606 р.), Любліні, Більському, Бересті, Володаві, Пінську, Києві (1615 р.), Стрятині, Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Луцьку (1620 р.), Володимирі, Дубно, Крем'янці, а також у Білорусі.
Брежнєвська епоха	період у керівництві Леоніда Брежнєва, відомий стабільністю, але також стагнацією.
Брестський мирний договір	підписаний 27 січня (9 лютого н. ст.) 1918 року в Бересті (Бресті, Бресті-Литовському). Був результатом одного з етапів переговорів у Бресті-Литовському (що продовжувалися від 9 грудня 1917 р. до 3 березня 1918 р.) між представниками Центральних Держав, Російської Федеративної Радянської Республіки та Української Народної Республіки.

Термін	Визначення
Бронза	сплав міді, олова, свинцю, цинку, миш'яку, що значно розширив виробничі, культурні, побутові можливості людини.
Бронзова доба	культурно-історичний період історії людства, який прийшов на зміну кам'яній добі. Характеризується виготовленням і використанням бронзових знарядь праці та зброї із бронзи, появою кочового скотарства, поливного рільництва, писемності, рабовласницьких держав (кінець III – початок I тисячоліття до н. е.).
Брошура	коротке та доступне за формою видання, що часто використовувалося для поширення ідей та інформації.
Бубон	український музичний ударний інструмент. Є локальним різновидом рамкового барабану, відомого в англomовних джерелах під назвою frame drum.
Булава	старовинна зброя у вигляді стрижня з голівкою, один з козацьких клейнодів, холодна зброя ударно-роздроблювальної дії. До XIX ст. вона служила символом влади і гідності у турецьких пашів, польських і українських гетьманів та інших народів.
Бунчук	важливий атрибут гетьманської влади, військова регалія в козацькому війську. Походить із Туреччини. Мав вигляд палиці (довжина держакаратища до 2,5 м), зверху якої кріпилась

маковиця (кулька, схожа на маківку), від якої донизу звисали довгі пасма кінського волосся білого, чорного та рудого кольорів, а також дві китиці на плетених биндах.

Буржуазія

(фр. городяни) – соціальна верства або суспільний клас; частина суспільства, власники засобів виробництва (сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми в процесі виробництва матеріальних благ і послуг: машини, знаряддя праці, фабрики). Відповідно до розміру підприємства або капіталу, буржуазію поділяють на дрібну, середню та велику: дрібна – підприємці, котрі використовують власну робочу силу, або невелику кількість найманих робітників; середня – володарі дрібних підприємств; велика – власники з найманими безпосередніми керівниками підприємств, котрі мають сотні найманих працівників.

Буржуазна революція

докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до знищення феодального ладу і заміни його капіталістичним ладом.

Бурмістр

вищий керівник міста з адміністративною і судовою владою в містах з Магдебурзьким правом на території Речі Посполитої та Війська Запорозького; голова магістрату міста, посада аналогічна сучасній посаді мера. У Польщі ця посада виникла в XIII ст. Бурмістр був головою міської

Термін	Визначення
	ради, а вибирали його члени ради зі свого середовища. В XIX ст. посади бурмістра й голови ради були розділені.
Буртаси	стародавні тюркські вбрання, складаються з хутра або шкіри, які носилися як верхній одяг, особливо в холодну пору року, і часто мали форму мантиї або капи.
Бучацький мирний договір	(18 жовтня 1672) мирна угода між Річчю Посполитою й Османською імперією, укладена в місті Бучачі.
Бюргери	середні міщани.

В

В. Лепківський	патріарх УАПЦ.
Варлаам Ванятович	архієпископ Київський (1722–1730 рр.)
Варшавський договір	політичні та військові конвенції, підписані представниками Польщі й Української Народної Республіки у квітні 1920 р. За ними в обмін на визнання незалежності УНР і військову допомогу Симон Петлюра погоджувався визнати українсько-польський кордон по річці Збруч і далі по Прип'яті до її гирла. Згідно з договором польський уряд Юзефа Пілсудського відмовився від намірів розширити територію Польщі до кордонів Речі Посполитої 1772 р. та визнав УНР. До Польщі мала відійти Східна Галичина та 5 повітів Волині.

Термін	Визначення
Варяги	назва скандинавських воїнів, що, очевидно, виникла на руському ґрунті в середовищі скандинавів-найманців наприкінці IX – початку X століття і первісно позначало скандинавських воїнів, прийнятих на певних умовах (за угодою) до війська руських князів.
Васал	у Середньовіччі в Західній Європі феодал, що одержував земельні володіння та був залежним від іншого, більш могутнього феодала-сеньйора (сюзерена). Васал мав по відношенню до сюзерена ряд повинностей, зокрема подавав йому військову та грошову допомогу, брав участь у суді й нарадах сюзерена тощо. Стосунки між васалом і сюзереном створювали систему васалітету.
Васалітет	система взаємовідносин у середньовічному феодальному суспільстві, де одна особа або група (васал) обіцяла відданість і послух іншій особі (сеньйору або сюзерену) в обмін на захист та надання землі або інших феодальних прав.
Васальна залежність	система взаємовідносин між двома суб'єктами, де один, відомий як васал, визнає і приймає владу та захист іншого, відомого як сеньйор або сюзерен.
Васальні відносини	відносини між васалом і сеньйором, де васал надавав послуги сеньйору, такі як військова служба або податки, в обмін на захист та певні привілеї.

Термін	Визначення
Василій II	візантійський імператор (976–1025) з Македонської династії.
Вевериця	найдрібніша грошова одиниця Русі. Термін походить від первинної назви білки (вивірки).
Велес	бог багатства, худоби і торгівлі.
Велика Злука	урочисте оголошення 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну, День соборності України.
Велика Українська Революція (1917–1921)	період історії України, коли відбулася низка революційних подій, включаючи встановлення УНР.
Великий Київський князь	головний носій державної влади, гарант функціонування всіх галузей управління, репрезентант країни на міжнародній арені, символ державної стабільності.
Великий Луцький злочин	масове вбивство єврейського населення під час громадянської війни в Україні.
Великі феодали	монопольний власник феоду – тобто земельного наділу, отриманого у вигляді пожалування за службу. Крім військової служби, феодал заробляв маєтність сплатуванням натуральних або грошових податків. Накопичення великої юридично закріпленої земельної власності в руках феодала поступово перетворило їх на керівну верству з власною ієрархічною структурою, що інколи майже повністю зливалася з державою.

Термін	Визначення
Венеди	найдавніша назва слов'ян, під якою вони згадуються в античних джерелах. Територія, яку населяли венеди, охоплювала широкі простори від Балтійського моря до Карпат і від Одри до Дніпра.
Вервь	сільська територіальна община в Київській Русі та у південних слов'ян (хорватів), відповідала польському «ополу», сербському «околіні» чи новгородському «погостові». Термін походить від слов'янського слова «вервь» (дав.-рус. вервь), що означало мотузку, якою вимірювали ту ділянку землі, на якій жили члени верви.
Вервь	стародавня общинна організація на Русі та у хорватів. Місцева громада з певними поземельними кордонами та круговою відповідальністю у певних випадках. Згадується в Руській Правді (XI–XII століття) та у Полицькому статуті. Назва походить від міри довжини (мотузка).
Вертеп	старовинний пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні й світські (переважно жартівливі та іронічні) п'єси; макет стайні з новонародженим Ісусом Христом. Український вертепний театр – самобутнє явище у розвитку театральної культури.
Весна народів	термін, який використовувався стосовно революційних подій, що розпочалися в лютому 1848 року

Термін	Визначення
	у Франції, швидко поширилися на Австрійську імперію, німецькі та італійські землі.
Вето	(від лат. veto – забороняю) – заборона, яка накладається главою держави на рішення іншого державного органу.
Визвольна війна	назва історичного періоду 1648–1657 років та повстання під проводом Богдана Хмельницького, під час яких Річ Посполита втратила контроль над центральною частиною українських етнічних земель, на базі яких постала українська козацька держава на чолі з гетьманом.
Визнання держави	процес, за яким країни визнають існування та суверенітет іншої держави.
Виконавчий комітет	представник Тимчасового уряду. Діяв від Російського уряду, який розташувався у Петербурзі.
Висвячення	християнський обряд, під час якого відбувається таїнство поставлення в священослужителі.
Витязь	хоробрий воїн, герой, богатир. Вживається переважно щодо давньоруських воїнів у домонгольський період, але може також використовуватися щодо жителів інших країн: наприклад, в українських перекладах «одягнений у тигрову шкіру».
Вевериця	найдрібніша грошова одиниця Русі. Термін походить від первинної назви білки (вивірки).

Термін	Визначення
Вівчарство	окрема галузь тваринництва, яка забезпечує розведення овець і виготовлення сировини для легкої промисловості (шерсть, смушки) і харчових продуктів (молоко, м'ясо, сало). Найціннішим продуктом є шерсть, яку використовують у виробництві тканин, трикотажу, килимів, валяних виробів тощо. Зі шкір овець виготовляють хутряні вироби. З молока грубошерстих овець виробляють сири.
Віденський акт	міжнародний договір 1920 року, який визнав східні межі України та призначав міжнародний контроль над Галичиною та Волинню.
Відновлення	період після Другої світової війни, коли проводилися роботи з відновлення економіки та інфраструктури.
Відродження	епоха в історії культури Європи XIV–XVI століть, що характеризується відродженням інтересу до античної спадщини, розквітом гуманізму і мистецтва.
Відтворююче господарство	спосіб життя, який ґрунтується на землеробстві та скотарстві. У цьому випадку люди вже споживають продукти, створені власне ними: хліб, вирощені овочі та фрукти, м'ясо та молоко свійської худоби.
Відун	людина, яка вгадувала майбутнє; віщун, пророк.

Термін	Визначення
Війна на сході України, або Війна на Донбасі	військовий конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на території українського Донбасу після захоплення Росією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» Донецької та Луганської народних республік. Конфлікт має характер міжнародного і став продовженням російської збройної агресії проти України. За географічним масштабом є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України. Попри численні факти участі Збройних сил РФ та докази причетності Росії до війни, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, тому з українського боку війна розглядається як неоголошена.
Візантійська імперія (395–1453)	середньовічна держава, східна частина Римської імперії. У староруських і старослов'янських літописах згадується як Християнське і Грецьке царство та Романія (походить назва сучасної Румунії). Назву «Візантійська імперія» отримала в працях істориків після свого падіння, вперше – від нім. вченого 9 Ієроніма Вольфа 1557 р. і походить від середньовічної назви Візантій – поселення, яке існувало на місці сучасного Стамбула (Царгорода, Константинополя) до розбудови його

Термін

Визначення

	Костянтином Великим, тобто Візантійська імперія – та з Римської імперії, центром якої було місто Візантій. Жителі імперії, серед яких були предки сучасних греків, південних слов'ян, румунів, молдаванів, італійців, французів, іспанців, турків, арабів, вірменів та ін. називали себе ромеями або римлянами. Саму імперію називали «Романія», але нерідко іменували її державою ромеїв. Столиця – Константинополь (античний Візантій, болгарський Царгород, тепер Стамбул).
Військо Запорозьке	козацьке військо, що базувалося на Запорозькій Січі та брало активну участь у подіях Гетьманщини. Воїни цього війська були відомі своєю відвагою.
Військова допомога (підтримка)	допомога однієї держави іншій у військовому плані. Включає в себе постачання зброї та допомогу інструкторів, що будуть учити використовувати цю зброю.
Військова конвенція	міжнародний документ або угода, яка встановлює правила та стандарти поведінки для збройних сил під час конфлікту, зокрема війни або окупації.
Військово- революційні комітети (ревкоми)	органи диктатури робітничого класу (діяли в повітах, невеличких містах, волосних центрах). Створювалися більшовицькими партійними організаціями.

Термін	Визначення
Війт, войт	керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та Україні.
Візир	вища посадова особа при дворі султана, хана; міністр; носій султанської печатки, в Арабському халіфаті допомагав халіфу управляти державою.
Вільне козацтво	національні добровільні військово-міліційні формування часів національно-визвольних змагань 1917–1921 років, що діяли в Україні зокрема на Кубані. Виникли у процесі розвалу російської армії з лютого по травень 1917 року з метою захисту сіл, а згодом і Української Держави, в умовах зростання громадського безладу й бандитизму, з метою захисту правди, свободи і соборного народовладдя людей вільної України і священнослужителів Української Православної Церкви. Варто звернути увагу, що згодом козаки-емігранти з Російської імперії створили організацію «Вільне козацтво», яка об'єднувала не лише козаків-українців і громадян УНР, а й підданих Російської імперії в цілому, з різних її куточків.
Вільненське перемир'я	перемир'я, укладене 24.10.1656 р. у місті Вільно (тепер Вільнюс, Литва) між Річчю Посполитою і Московською державою, щодо військово-політичного союзу.

Термін	Визначення
Віно	давнє загальнослов'янське слово, що означало подарунок при укладанні шлюбу, плату за наречену.
Вітовт (1392–1430 рр.)	великий князь литовський, руський і жемайтський (1392–1430), князь городенський (1370–1382, 1383–1430); князь луцький (1387–1430). Представник литовської династії Гедиміновичів. Син великого литовського князя і троцького володаря Кейстута, онук Гедиміна. Небіж великого князя литовського Ольгерда, двоюрідний брат польського короля Ягайла.
Віче	народні збори дорослого чоловічого населення у Київській Русі, де вирішували важливі громадські та державні справи.
Вічний мир	мирний договір між Річчю Посполитою і Московським царством, підписаний 6 травня 1686 р. у Москві про розділ Гетьманщини.
Віщий Боян	поет-співець Русі, відомий за згадкою у «Слові о полку Ігоревім», де його ім'я зустрічається сім разів. Ім'я Бояна виявлено також в одному з написів у Софійському соборі в Києві.
Воєводство	назва адміністративно-територіальних одиниць: 1) на Русі – найбільшими адміністративно-територіальними одиницями тоді були землі (Київська, Волинська, Полоцька та ін.), на чолі яких стояв удільний князь.

Земля поділялася на воєводства, на чолі з воєводою, який підкорявся князю; 2) у Великому князівстві Литовському і Королівстві Польському у XV–XVIII ст. (на українських землях тоді були – Белзьке, Берестейське, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляське, Подільське, Руське і Чернігівське). Очолював воєвода; 3) у Польщі у 1921–1939 рр. українські землі, окуповані Польщею, входили до складу шести воєводств: Волинського, Люблінського, Львівського, Поліського, Станіславського і Тарнопольського; адміністративно-територіальна одиниця у сучасній Польщі.

**Воєнний
комунізм**

назва внутрішньої політики більшовиків у 1918–1921 роках під час Громадянської війни. Основною ціллю більшовиків було утримання власної влади в країні та забезпечення Червоної гвардії та Червоної Армії продовольством та іншими необхідними ресурсами – в умовах війни, відсутності легітимної політичної влади та недіяльності звичайних економічних механізмів керування економікою та народним господарством. Передбачав націоналізацію засобів виробництва, банків, торгівлі, транспорту, ліквідацію ринку та приватної власності, колективізацію сільського господарства, запровадження трудової повинності та карткової системи у містах, продрозкладки на селі.

Термін	Визначення
	Рішення про припинення воєнного комунізму та перехід до НЕПу було прийнято 21 березня 1921 року на Х з'їзді РКП(б).
Воєнний союз	домовленість про спільні воєнні дії.
Воєнно-політичний блок	союз держав, створений для досягнення спільних військово-політичних цілей.
Воєнно-політичний союз	формально «міждержавне» об'єднання воєнних, політичних та економічних ресурсів самостійних національних радянських республік у 1919 – поч. 1920-х рр.
Войовничий атеїзм	світогляд, який характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів, духів, інших надприродних істот тощо.
Володимир II Всеволодович (Мономах)	князь смоленський (1073–1078), чернігівський (1076–1077, 1078–1094) і переяславський (1094–1113), великий князь київський (1113–1125). Представник династії Рюриковичів. Син київського князя Всеволода Ярославича і візантійської княжни Марії з роду Мономахів.
Володимир Святославич (Великий) (980–1015)	Великий князь київський, князь новгородський, Хреститель Русі. Син київського князя Святослава Ігоровича від ключниці Малуші. Онук київської княгині Ольги, батько київського князя Ярослава Мудрого. Молодший брат і наступник київського князя Ярополка Святославича.

Термін	Визначення
Волость	на Русі – адміністративно-територіальна одиниця, підпорядкована княжій владі або церковній. Адміністративна одиниця Української Народної Республіки.
Волхви	термін, що використовується для позначення визначеної особи в давніх слов'янських та індоевропейських традиціях, яка мала магічні та провіщальні здібності. Волхви часто виконували роль священиків, мудреців і пророків у релігійних та обрядових практиках.
Ворожба	прийоми чи обряди, що існують у культурах багатьох народів і начебто дозволяють дізнатися майбутнє чи невідомі факти.
Ворожіння	угадкування майбутнього чи минулого на картах тощо; прийоми чи обряди, що наявні в культурах багатьох народів і начебто дозволяють дізнатися майбутнє, пізнати непізнавані людським розумом сторони дійсності тощо.
Вотчина	у середньовіччі й ранньому новому часі приватне спадкове землеволодіння (масток). Належало феодалу за правом спадку від його батька (отця, звідси «отчина»). Власник вотчини міг вільно розпоряджатися нею – продавати, дарувати чи заставляти. В українських землях власники вотчини називалися вотчінниками. Різновид алоду. Багатогалузеве господарство, яке мало натуральний характер,

Термін	Визначення
Всеросійська Демократична нарада	лише незначна частина виробленого йшла на ринок для продажу і придбання товарів. відбувалася 27 вересня – 5 жовтня (14–22 вересня) в м. Петроград (нині м. Санкт-Петербург). Скликана за ініціативи есеро-меншовицького Всеросійського ЦВК та виконкому рад селянських депутатів з метою послаблення наростаючої загально-національної кризи, стабілізації внутрішнього становища країни після Корнілова заколоту.
Всеросійський центральный виконавчий комітет (ВЦВК)	вищий законодавчий, розпорядчий і контрольний орган державної влади РРФСР у 1917–1937 роках. Обирався Всеросійським з'їздом Рад та діяв у періодах між з'їздами.
Всеукраїнська Надзвичайна комісія	державно-політичний карний орган уряду більшовиків. ВУЧК створена в Україні 3 грудня 1918 року як філія Всеросійської ЧК. Мала безпосередньо підпорядковуватися Тимчасовому робітничо-селянському уряду України (ТРСУУ). Роботу ВУЧК контролювали Наркомат юстиції УРСР та Верховна соціалістична інспекція України, а з 1920 року – Наркомат РСІ. Створена для боротьби із противниками радянської влади – контрреволюціонерами.
Всеукраїнська церковна рада	тимчасовий керівний орган Української православної церкви, створений на початку грудня 1917 року організаційним комітетом зі скликання

Термін	Визначення
Всеукраїнський з'їзд рад	Всеукраїнського церковного собору. ВПЦР діяла при Софійському соборі в Києві. До складу Ради входили представники духовенства та вірних зі всієї України. Очолювали ВУПЦР відомі вітчизняні церковні діячі – архієпископ Олексій Дородницький і протоієрей Василь Липківський. відбувався 4 (17) грудня – 6 (19) грудня 1917 року в Києві, столиці Української Народної Республіки. Скликаний за ініціативою більшовицьких організацій, які прагнули використати його для переобрання складу і керівництва Української Центральної Ради або передачі влади радам. Вищий законодавчий орган влади в УСРР.
Всеукраїнський революційний комітет	керівний орган національного повстанського руху, що розгортався в Україні проти радянського уряду Х. Раковського.
Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК)	найвищий законодавчий, розпорядчий, виконавчий та контролюючий орган державної влади Української СРР у період між Всеукраїнськими з'їздами рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Діяв з 1917 по 1938 рік.
Всеукраїнський національний конгрес	найважливіша подія початкового етапу Української революції, перший представницький форум українського руху на теренах України, який перетворив Українську Центральну Раду з київської на загальноукраїнську організацію.

Термін	Визначення
Всеукраїнські установчі збори	виборна законодавча установа, конституанта українського народу, завданням якої було затвердити новий лад і встановити конституцію української держави.
Всеукрревком (Всеукраїнський революційний комітет)	тимчасовий верховний орган законодавчої і виконавчої влади в УСРР, створений у 1919 р. Його головним завданням було відновлення органів радянської влади, придушення опору більшовицькому режиму, введення «воєнного комунізму».
Вступ до Ради Європи (1995)	вступ України до міжнародної організації для сприяння правовому співробітництву.
ВУЦВК	Вищий державний орган влади між Всеукраїнськими з'їздами Рад.

Г

Гадяцький договір	угода, укладена 16 вересня 1658 року під містом Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною, що передбачала входження останньої до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і ВКЛ.
Гайдамак	гайдамака (тюрк. неспокійна, бунтівлива людина) – учасник визвольного руху (переважно селянин) проти польської шляхти (назва «гайдамака»

Термін	Визначення
	вперше зустрічається в 1712 р., (нею називали представників народних рухів польські письменники кінця XVIII ст.), український повстанець-месник, учасник стихійних народних заворушень на соціальному ґрунті у XVIII ст. на Правобережній Україні проти панування Речі Посполитої (1734–1738, 1749–1750, 1768 рр. (останнє відоме під назвою «Коліївщина» – від слова «кол (кіл)», якими були озброєні повстанці). Відомі ватажки – Максим Залізняк та Іван Гонта.
Гайдамацькі рухи	військові повстання та героїчна боротьба українських козаків і селян у XVII–XVIII століттях проти соціальної нерівності та великодержавної агресії.
Галицька Соціалістична Радянська Республіка	територіальне утворення, проголошене 15 липня 1920 року Галицьким революційним комітетом (Галревком) на частині західноукраїнських земель під час польсько-радянської війни 1920 року зі столицею в Тернополі, ліквідоване 21 вересня.
Галицька унія (1919)	об'єднання ЗУНР і ЗОУНР в одну державу.
Галицький революційний комітет	тимчасовий вищий орган радянської влади на території Східної Галичини, яка була під контролем військових частин Червоної армії під час польсько-радянської війни 1920 р.

Термін	Визначення
Галицько-Волинська армія	українська армія, яка брала участь у Галицько-Волинській операції під час польсько-української війни.
Галицько-Волинське князівство	середньовічна монархічна держава у Центрально-Східній Європі. Існувало у 1199–1349 роках. Правителями були князі й королі з династій Рюриковичів, П'ястів і Гедиміновичів. Утворене волинським князем Романом Мстиславичем унаслідок приєднання Галицького князівства 1199 року. Наступна після Київської Русі велика держава, що продовжила на 100 років українську державність і якій вдалося об'єднати навколо себе більшу частину української території.
Гардарики	назва в давньоскандинавській епічній літературі території Київської Русі і означає «країна городів». За слов'янського розселення в Україні городів було так багато, що Русь-Україну звали «землею городів» – Гардарика.
Гарнізони	військові частини, військові навчальні заклади й установи, розташовані постійно або тимчасово в певному населеному пункті або районі.
Гастарбайтер	іноземець (громадянин іншої держави), який тимчасово перебуває в країні за формальною ознакою праці за строковим трудовим наймом.
Гвельфи	сторона, що підтримувала Пап Римських. Назва походить від династії герцогів Баварії та Саксонії Вельфів.

Термін	Визначення
Гедеон Луцький	український державний та релігійний діяч, Єпископ Луцький і Острозький Константинопольського патріархату.
Гедимін	Великий князь литовський (1316–1341). Родоначальник династії Гедиміновичів. Син Будивида, брат Витеня. Батько великого литовського князя Ольгерда. Вів війни з Тевтонським орденом та князівствами Русі.
Генерал-губернаторство	адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (1775–1917 рр.) (в т. ч. і на українських землях у складі Російської імперії). Включало одну або кілька губерній, під управлінням генерал-губернатора. Створювалось російським урядом для боротьби з національно-визвольним рухом поневолених народів або у воєнний час. У 1764 р. після ліквідації гетьманства на Лівобережжі створено Малоросійське. В Україні у різний час існували: Чернігівське, Полтавське і Харківське (1802–1856); Київське, Подільське і Волинське (1722–1832–1914); Новоросійське (1802–1873). Тимчасові (з 1879 р.): 1879–1882 – Харківське; 1879–1889 – Одеське; в 1914–1917 рр. на території Галичини і Буковини, окупованій російськими військами, було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство.
Генеральна військова канцелярія	адміністративна установа Гетьманщини XVII–XVIII ст. Створена Б. Хмельницьким. Здійснювала

Термін	Визначення
	найвища військове, адміністративне, судове і фінансове управління. Підпорядковувалася гетьманові, а безпосередньо нею керував генеральний писар. Місцем перебування канцелярії була гетьманська резиденція (у різні часи – Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів). Її робота обмежувалася царською владою, а після смерті Д. Апостола (1734 р.) була реорганізована у Правління гетьманського уряду. За гетьмана К. Розумовського відновлена, у 1764 р. остаточно ліквідована російською владою.
Генеральна козацька рада	загальні козацькі збори, вищий законодавчий орган управління Війська Запорозького та Української держави в XVI–XVIII століттях. На козацькій раді обговорювали та вирішували питання внутрішньої і зовнішньої політики, адміністративні, судові, військові справи, обирали та скидали гетьманів і козацьку старшину.
Генеральний писар	державний канцлер. Завідував канцелярією, архівом, виконував посаду міністра закордонних справ.
Генеральний суддя	гетьманські радники, керували судом.
Генеральний бунчужний	охоронець гетьманського бунчука (козацької клейноди, що була одним із символів гетьманської влади).
Генеральний обозний	представник козацької старшини, що завідував зброєю. Також так називали заступників гетьмана і послів.

Термін	Визначення
Генеральний осавул	генерал-ад'ютант гетьмана (людина, яка виконувала його службові доручення).
Генеральний секретаріат	виконавчий орган Української Центральної Ради, що діяв з 15 (28) червня 1917 до 9 (22) січня 1918 року. За визначенням УЦР, «вищий революційний орган українського народу».
Генеральний хоронжий	людина, яка мусила охороняти головну хорогву козацького війська. В якомусь сенсі це також був ад'ютант гетьмана, адже він виконував важливі військові та дипломатичні доручення.
Геноцид	здійснювані владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.
Геополітика	наука, що вивчає залежність політики держав від географічних чинників.
Героїчний епос	(з грец. «епос» – слово або оповідання) – це сукупність творів про бойову, лицарську звитягу, яку оспівували народні співці і яка зображає події минувшини так, як їх трактував народ у період створення цих творів.
Гетьманщина	(Гетьманська держава) – назва в науковій літературі відновленої 1648 р. Української держави, офіційна назва –

Військо Запорізьке. Столицями послідовно були Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. Територія обмежувалася Київським, Чернігівським і Брацлавським воєводствами, хоча влада гетьмана поширювалася на частину Волині та білоруських земель. Московський уряд з 1654 р. обмежував права Гетьманщини. 1663 р. поділилася на Лівобережну і Правобережну, поділ закріплений Андрусівським перемир'ям 1667 р. Поділялася на полки і сотні. На Правобережжі устрій проіснував до 1714 р. На Лівобережжі – до 1783 р. Найбільш тривалим був поділ на 10 полків: Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський, Чернігівський. Замість них 1781 р. були створені Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. Гетьманщина перестала існувати.

Гетьман

(нім. воєначальник) – у Польщі та Великому князівстві Литовському з др. пол. XV ст. – командувач збройними силами. З 1572 р. – командувач військом реєстрових козаків. Глава відновленої 1648 р. Української держави (Б. Хмельницький) та очільник уряду – генеральної старшини. Зосереджував законодавчу, виконавчу та судову владу. Після укладення Березневих статей 1654 р. розпочалося

Термін	Визначення
	обмеження повноважень гетьмана. Посада остаточно скасована 1764 р. (не існувала в 1722–1727 і 1734–1750 рр.). Резиденція його перебувала у Чигирині, Гадячі, Батурині, Глухові. У 1663–1681 рр. посада гетьмана існувала на Правобережжі, а протягом 1710–1742 рр. гетьманом України в еміграції був П. Орлик.
Гетьманат	політичний та адміністративний режим, який був характерний для деяких українських та козацьких територій в різні періоди історії. Гетьманат передбачав керівництво країною або регіоном гетьманом, який був обраний або призначений на цю посаду і мав значний вплив на політичне та військове керівництво.
Гетьманська армія	збройні сили, що були під командуванням гетьмана та захищали Гетьманщину від зовнішніх загроз і конфліктів.
Гетьманська держава	форма козацького самоврядування, яка виникла під час Гетьманщини. Вона включала в себе важливі аспекти політичної та соціальної організації, які визначали специфіку управління та суспільства в той період.
Гетьманська Рада	орган управління, який допомагав гетьманові приймати рішення та керувати державними справами.

Термін	Визначення
Гетьманський переворот	державний переворот у Києві в ніч з 29 на 30 квітня 1918 року, коли генерал Павло Скоропадський, обраний та помазаний того ж дня гетьманом, за бездіяльності сил УНР та сприяння німецьких військ захопив владу в Україні, усунувши Українську Центральну Раду.
Гетьманський рух	громадсько-політична організація прихильників гетьмана Павла Скоропадського, що діяла у першій половині XX століття в Україні та за її межами, й ідеологічно ґрунтувалася на монархічній теорії В'ячеслава Липинського.
Гетьманщина	гетьманщина, або Військо Запорозьке – українська козацька держава на території Наддніпрянщини, Сіверщини та Східного Поділля. Утворилася внаслідок найбільшого козацького повстання в Речі Посполитій – Хмельниччини. Головою держави виступав виборний гетьман.
Гібеліни	сторона, що підтримувала імператорів.
Гідрополітика	взаємодія між країнами на питання використання та управління водними ресурсами.
Гільдії	організації або об'єднання торговців і купців, які діяли в основному в середньовічній та ранній новітній історії.
Гіперінфляція	різке та надмірне зростання рівня цін.

Термін	Визначення
Глаголиця	поряд з кирилицею, одна з найдавніших слов'янських абеток.
Глобалізація	процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації.
Глобальні виклики	проблеми, які впливають на всі країни, такі як зміна клімату, боротьба з тероризмом тощо.
Глухівські статті	договір, підписаний 16 березня 1669 у місті Глухові між гетьманом Лівобережної України Дем'яном Многогрішним і московським урядом.
Головний комітет із загальної трудової повинності	комітет забезпечував націоналізовані підприємства робочою силою.
Голодомор 1932–1933 рр.	акт геноциду українського народу, організований керівництвом Всесоюзною комуністичною партією більшовиків (ВКП(б)) та урядом СРСР у 1932–1933 рр. шляхом створення штучного масового голоду, що призвів до смерті від голоду близько 4 млн безпосередньо та склав більше 6 млн втрат ненародженими людських втрат у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, переважну більшість населення якої становили українці. Викликаний свідомими і цілеспрямованими заходами вищого керівництва Радянського Союзу й Української СРР на чолі зі Сталіним, розрахованими на придушення українського

Термін	Визначення
Голокост, холокост	національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян. (англ. «всеспалення») – переслідування і масове знищення євреїв і ромів у Німеччині під час Другої світової війни; систематичне переслідування і знищення європейських євреїв і циган нацистською Німеччиною і колабораціоністами протягом 1933–1945 рр.; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни, внаслідок якого загинуло до 6 млн. осіб. Як жертв Голокосту зазвичай сприймають також інші етнічні та соціальні спільноти, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих спільнот (цигани, масони, безнадійно хворі тощо). Тобто, у ширшому розумінні, голокост – систематичне гоніння і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.
Гонка озброєнь	якісне та кількісне суперництво у військовій сфері між країнами чи блоками країн, які протистоять один одному у прагненні до світового панування. Виявляється у прискореному накопиченні запасів зброї та військової техніки, їх удосконаленні на основі мілітаризованої економіки і широкого використання досягнень

Термін	Визначення
Городове козацтво	науково-технічного прогресу у військових цілях. Держави, які проводять агресивну зовнішню політику, завжди намагаються посилити свою військову могутність та забезпечити перевагу над супротивником завдяки розробці і виробництву нових видів озброєння.
Городища	невеликі укріплені поселення як центри землеробської округи.
Громади	(громадівський рух) – напівлегальні, непартійні об'єднання українців Наддніпрянщини у др. пол. XIX ст. Одним з головних напрямків діяльності громад була організація україномовних недільних шкіл для дорослих, організація бібліотек, семінарів та друкування україномовної літератури. Являє собою організаційну форму українського національно-визвольного руху 1860 – 1890-х рр.
Господарство	сукупність усіх видів людської діяльності, які дають змогу задовольняти матеріальні та нематеріальні потреби суспільства, а також забезпечують його розвиток.
Господарювання	ефективне використання різних ресурсів, таких як фінансові, природні, людські та технічні, є ключовим елементом господарювання.

Термін	Визначення
Гості	заможні купці, які вели оптову закордонну торгівлю, об'єднувалися в торгові корпорації – гільдії та мали вплив на політику держави.
Готи	у II–XV століттях група європейських східногерманських народів. Походили зі Скандинавії. Носії готської мови. Первісно – язичники, з IV ст. – християни (аріани, католики, православні). Мали власну писемність, розроблену готським єпископом Ульффілою. На початку нашої ери мігрували з Південної Балтики до України, в межиріччя Дунаю і Дніпра.
Готичні форми	гострі споруди зі стрілочастими склепіннями, великою кількістю кам'яного різьблення і скульптурних прикрас.
Готські хроністи	автори, які зафіксували важливі події і факти щодо східнослов'янських племен у VI–VII століттях.
Гравюри	вид графічного мистецтва, створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.
Гради (городища)	невеликі укріплені поселення як центри землеробської округи. Економічним осередком і центром громадського життя міста був «торг» – ринок.
Грамота	офіційний письмовий акт правового значення, документ, що свідчить або встановлює що-небудь.

Термін	Визначення
Греко-католицька церква	інша гілка християнства, яка практикує православну традицію, але визнає Папу Римського.
Гривня	головна, легальна грошова одиниця в Київській Русі, що об'єднувала складну грошову систему, в якій хутра куниці чи білки слугували в ролі «кунних» грошей.
Гродський суд	державний суд, який займався великими карними справами.
Громадянство	правовий зв'язок особи з певною державою, що виражається у їх взаємних правах та обов'язках.
Громадянська війна	військова боротьба за владу між громадянами одного суспільства чи країни.
Громадянська війна в Україні	військовий конфлікт, який розпочався після повстання УНР.
Губернія	вища адміністративно-територіальна одиниця державного, місцевого, поліцейського і фінансового управління Російської імперії. Поділялася на провінції.
Губернські комісари	були посадовцями в Радянській Росії та Україні під час Громадянської війни (1917–1923). Вони були висланими членами радянської влади, відповідальними за забезпечення революційного порядку в регіонах та виконання вироків Червоної армії. Часто були наділені великою владою та діяли під керівництвом Центрального Комітету партії.

Термін	Визначення
Гуманітарна допомога	надання матеріальної або фінансової допомоги країнам у скрутних обставинах.
Гуманітарне право	міжнародне право, яке регулює поведінку війни та захист прав людини під час конфліктів.
Гуни	давній тюркський народ, який відзначався своєю міграційною історією та великою військовою активністю. Вони здійснювали набагато походів та вторгнень у різні регіони Євразії впродовж середньовіччя. Загальна назва союзу кочових племен епохи Великого переселення народів II–VII століть.
Гуральництво	в описах про господарську діяльність на Лівобережній Україні XVIII ст., разом з іншими ремеслами та галузями, гуральництво висвітлюється як одне з важливих і найбільш прибуткових галузей старшинського господарства. Горілку продавали на внутрішньому ринку, а також у значній кількості вивозили за кордон – у Польщу, Сілезію, Крим.
Гусари	легка кіннота; кавалерія (кіннота) в угорській, польській, російській та деяких інших арміях у XVI – поч. XX ст.
Гуслі	найстародавніший щипковий музичний інструмент, що був дуже популярним у Київській Русі. Зображення гусел знаходимо на фресках того часу. У гуслях струни натягнуто на трикутний дерев'яний резонансний ящик. Звук на інструменті видобувають, захиплюючи струни пальцем.

Термін	Визначення
Густинський літопис	(кройніка) – систематизована розповідь (з найдавніших часів до 1597 р.). Знайдений у Густинському монастирі на Чернігівщині. Автор невідомий.
Гутництво	виготовлення виробів зі скла, що відоме в Україні понад тисячу років. Точний час його виникнення не встановлено, але в скіфських похованнях уже знаходять намиста зі скла із вкраплюванням різнокольорових барвників. У «Слові о полку Ігоревім» згадується виріб із скла – «стекляниця».

Г

Гуральництво	галузь харчової промисловості, що виробляє етиловий (винний) спирт-сирець і спирт-ректифікат з харчової сировини.
---------------------	---

Д

Давньоруська культура	культура східних слов'ян, яка розвивалася впродовж IX–XIII століття. Давньоруська культура мала значний вплив на розвиток культури східноєвропейських народів, зокрема українців.
Данило Галицький	Галицько-Волинський князь (1238–1264). Перший та єдиний король України.
Данина	натуральний або грошовий податок підкорених племен і народів.

Термін	Визначення
Данники (чиншові)	заможні селяни.
Двопілля	система обробітку орної землі, при якій щорічно засівається лише половина, а решта залишається під паром (на пар).
Двосторонні відносини	відносини між двома країнами або сторонами, які можуть включати в себе торгівлю, договори та інші форми співпраці.
Декабристи	перші російські дворяни-революціонери, які 14 (26) грудня 1825 р. підняли повстання проти самодержавства і кріпацтва і за допомогою зброї прагнули встановити в Росії конституційний лад (назву отримали за місяцем повстання). Основні гасла декабристів були гаслами буржуазної революції, яка знищує феодалізм і дає можливість розвинутися капіталістичному ладу. Особливістю російського історичного розвитку було те, що почин у боротьбі проти феодалізму взяли на себе революціонери з дворян.
Декларація про права людини	міжнародний документ, що встановлює основні права та свободи людини.
Декомунізація	процес в Україні після отримання незалежності у 1991 році, спрямований на видалення символів комуністичного періоду та переосмислення історії.

Термін	Визначення
Декрет	правовий акт, постанова органу влади або посадової особи.
Декрет про землю	декрет про землю 1917 – перший законодавчий акт Радянської Росії.
Демократія	(гр. народовладдя) – політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом, безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано через обраних представників (представницька демократія).
Денікінський режим	військова диктатура, встановлена генерал-лейтенантом А. Денікіним у 1919 р. на більшій частині території України. Правління денікінців тривало з 30 серпня 1919 р. по 16 грудня 1919 р.
Депортація	примусове вигнання людини або цілої групи людей до іншої місцевості. Як правило, вимушене переселення проходить із застосуванням сили і люди не мають права відмовитися залишати місцевість, де проживають.
Депутат	особа, обрана виборцями відповідного виборчого округу до представницького органу державної влади або до органу місцевого самоврядування.
Держава	головний політичний інститут, що здійснює управління суспільством, громадянами, матеріальними

Термін	Визначення
Державний секретаріат	та культурними цінностями на певній території; політична організація, яка переслідує певні цілі й інтереси. Апарат державної влади в суспільстві. найвищий виконавчий і розпорядчий орган ЗУНР, уряд республіки згідно з «Тимчасовим основним законом» від 13 листопада 1918 року. Створений у Львові 9 листопада 1918 р. Українською Національною Радою ЗУНР.
Державний суверенітет	верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Верховенство держави означає дію в межах її території тільки однієї публічної влади, яка визначає повноваження усіх державних органів і посадових осіб, а також підлеглість цій владі всього населення території. Незалежність держави в міжнародних відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав.
Державні атрибути	символи, які представляють державу, такі як прапор, герб, гімн, офіційні свята тощо.
Державність	державний лад, державна організація.
Дивізія	основне тактичне з'єднання в різних видах збройних сил, яке налічує від 6000 до 25 000 солдатів.
Дивізія СС «Галичина»	створена з українських добровольців 28 квітня 1943 р. в кількості 18 тис. вояків. Підрозділ у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував

Термін

Визначення

у 1943–1945 рр. і був укомплектований з українців греко-католиків, фактично виключно галичан. Емблема дивізії – галицький лев. 22 жовтня 1943 р. реорганізована й перейменована на 14-у галицьку добровольчу дивізію СС. З 19 квітня 1945 р. переукомплектований підрозділ отримав новий статус і нову назву – 1-ша Українська Дивізія (Української національної армії) УНА.

Дике поле

історична територія між Доном, верхньою Окою та лівими притоками Десни і Дніпра; освоєння почалося в XVI ст. в умовах боротьби з турецькотатарськими та польсько-шляхетськими загарбниками; першими поселеннями були слободи (звідси – Слобожанщина); дикими полями називали також чорноморські степи в XVII ст.

Диктатура

(лат. необмежена влада) – нічим не обмежена політична, економічна та ідеологічна влада у державі або певному регіоні однієї чи кількох осіб, класу, соціальних груп, які у своїх діях спираються на безпосереднє застосування апарату насильства (армії, поліції, карних установ), а також відповідний політичний режим.

Династія

монархи того самого роду, які змінюють один одного на троні за правом успадкування або спорідненості.

Термін	Визначення
Дипломатичні відносини	офіційні відносини між державами, які здійснюються через посольства та інші дипломатичні установи.
Дипломатія	засіб здійснення зовнішньої політики, внутрішнього регулювання держави, народної дипломатії, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних задач.
Директорія	найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 року до 10 листопада 1920 року.
Дистрикт Галичина	адміністративна одиниця у складі Генерал-губернаторства в період нацистської окупації під час Другої світової війни.
Диякон	клірик у християнстві, духовна особа. Це перший ступінь святого Таїнства Священства із трьох можливих (диякон, пресвітер, єпископ) в ієрархії церкви. У його обов'язки входить співслужіння єпископам і пресвітерам при уділенні ними святих Таїнств, здійсненні богослужінь.
Діонісій Балабан	український церковний діяч, Митрополит Київський, Галицький та всієї Руси (1657–1663). Відстоював канонічну єдність Української Православної Церкви із Константинопольською патріархією.

Термін	Визначення
Дніпровський Низ	терени з обох боків Дніпра, розташовані за його порогами.
Добровольчі армії (Українські галицькі армії)	військові формування, що брали участь у війнах і конфліктах у регіоні Західної України під час Українсько-Польської війни і пізніше.
Доба героїчних походів	період першої третини XVII ст., який відзначився звитязними походами козацтва проти Османської імперії.
Догма	неперспективне, обов'язкове для вірування положення чи вчення, яке встановлено в рамках релігійної, філософської або ідеологічної системи та вважається беззаперечно вірним.
Догмат	офіційне вчення чи навчання, що визнається інституцією церкви або релігійною організацією як невід'ємна частина свого вірування. Догмати є фундаментальними віруваннями, які вважаються невід'ємними для правильної підтримки даної релігії.
Договір	письмова угода між двома або більше сторонами з якого-небудь питання з метою встановлення, зміни або припинення правових відносин.
Домінія	форма земельної власності (вотчинної, церковної, державної) у період феодалізму, що поєднувалася з уособленою владою шляхти, церкви, держави.

Термін	Визначення
Драма	літературний жанр, п'єса соціального, історичного чи побутового характеру з гострим конфліктом.
Драматургія	означає як теоретичні принципи створення сценічних образів, так і мистецтво створення емоційного переживання у літературних, театральних, музичних, кінематографічних або телевізійних творах та постановках. Окрім того драматургія є областю професійної діяльності людей у театрі та кіно – коли з метою театралізованої постановки авторського твору потрібно окреслити його сюжет, створивши структуру з певних елементів. Розробка такого дизайну і є завданням драматурга.
Древляни	східнослов'янське плем'я (союз племен), у VI–X ст. жили на території українського Полісся.
Друга світова війна	Друга світова війна (в англomовній літературі поширена абревіатура WWII або WW2, від англ. World War) – наймасштабніший в історії людства глобальний збройний конфлікт, що тривав з 1 вересня 1939 р. до 2 вересня 1945 р. У Другу світову війну було втягнуто безпосередньо чи опосередковано понад 60 країн, зокрема всі великі держави, які врешті-решт утворили два протилежні військові табори: антигітлерівську коаліцію («союзники») та блок країн Осі. Безпосередню участь у бойових діях брали понад

Термін

Визначення

	100 мільйонів осіб. Супротивні держави кинули всі свої економічні, промислові та наукові можливості на вимоги фронту, стираючи різницю між цивільними та військовими ресурсами. Загальні людські втрати оцінюються від 50 до 80 млн. осіб, більшість із яких були мешканцями Радянського Союзу та Китаю. Друга світова війна відзначилася численними масовими вбивствами і злочинами проти людяності, насамперед Голокостом, стратегічними килимовими бомбардуваннями та єдиним в історії військовим застосуванням ядерної зброї. Основними причинами війни стали політичні суперечності, породжені недосконалою Версальською системою та агресивна експансіоністська політика нацистської Німеччини, Японської імперії та Італії. В історії України, коли територія була окупована нацистською Німеччиною, відзначився руйнуванням економіки та великими людськими втратами.
Другий Універсал Української Центральної Ради	державно-правовий акт, що зафіксував домовленості між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії. Проголошений УЦР 3 (16) липня 1917 року в Києві.
Дружина	княже військо на руських землях VIII–XVI століть.
Друкарня	поліграфічне підприємство, на якому виготовляють друковану продукцію (книги, газети, журнали, плакати тощо).

Термін	Визначення
Духовенство	священники та освячені особи, які служать в церкві та забезпечують духовне керівництво віряними.
Духовний лідер	особа або група осіб, яка є провідною у суспільстві, визначає напрям його розвитку.

Е

Егалітаризм	концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями з управління і доступу до матеріальних благ усім його членам.
Економіка	сукупність суспільно-виробничих відносин, стан розвитку господарства країни.
Економічна експансія	проникнення і поширення економічного впливу однієї держави на інші країни.
Економічна інтеграція	об'єднання країн для спільного розвитку економіки та торгівлі, таке як митний союз чи зона вільної торгівлі.
Економічна криза 2008 року	світова фінансова криза, яка суттєво вплинула на економіку України.
Економічна реформа 2000-х років	реформи, спрямовані на модернізацію та лібералізацію економіки.
Економічний розвиток «Карпатського регіону»	програми і проекти, спрямовані на підтримку економічного розвитку Закарпаття та інших регіонів України.

Термін	Визначення
Економічні системи	структури, які регулюють виробництво, розподіл і споживання матеріальних ресурсів у державі.
Експансія	розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Розрізняють територіальну, економічну і політичну експансію. Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.
Емблематика	спеціальна історична дисципліна, об'єктом вивчення якої є емблеми – предмети або зображення людей.
Емісар	спеціальний представник держави, політичної організації або спецслужб, що направляється до іншої країни для виконання різних доручень (переважно секретних). Як правило, місія емісара не має офіційного характеру.
Енеоліт	мідно-кам'яний вік (3 тис. р. до Р.Х – 1 тис. р. до Р.Х.); назва перехідного часу від неоліту до бронзової доби, яку застосовують археологи у зв'язку з появою і поширенням у той час виробів із міді. Є вищим, порівняно з неолітом, етапом розвитку продуктивних сил і виробничих відносин первісного суспільства. Період подальшого удосконалення відтворювальних форм господарства (землеробство, скотарство). Накопичення продукту, зростання суспільних багатств стимулювало міжплемінний обмін.

Термін	Визначення
Епархія	територіальна одиниця в православній церкві, керівником якої є єпископ.
Епос	літературний рід (нарівні з лірикою і драмою), що розповідає про події, які нібито відбувалися у минулому (немов здійснювалися насправді і згадуються оповідачем).
Епоха «раннього заліза»	початок I тис. до Р.Х., відбувається другий великий суспільний поділ праці: із землеробства виокремлюється ремесло.
Епоха відродження	культурно-філософський рух кінця Середньовіччя –початку Нового часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності.
Ера	одиниця виміру історичного часу, відзначається великою тривалістю.
Есери	учасники політичної партії «Соціалістична Революційна Партія України» (СРПУ), яка була активною українською політичною силою під час періоду національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) та громадянської війни в Україні.
Експропріація	примусове позбавлення власності.
Етнічна історія	галузь історії, що вивчає процеси складання – утворення нового народу на базі різних етнічних компонентів.
Етнічна консолідація	процес формування і зміцнення ідентичності та спільності на основі спільної етнічної приналежності.

Термін	Визначення
Етнічна нація	усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням.
Етнічність	поняття, яке в сучасній науці заміщає поняття «етнос» як певну категорію, що позначає існування окремих етнічних груп чи ідентичностей.
Етнографія	суспільствознавча наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства.
Етнополітика	«мистецтво управління» державою і суспільством. Спроба розглянути етнічну історію і політичну історію разом і виявити основні аспекти та особливості процесів утворення влади й утворення нового народу.
Етнорелігійні традиції	специфічні вірування і практики, які виникають унаслідок взаємодії релігійних та етнічних складових.
Етнос	історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. Останнє звичайно зафіксоване в етнонімі як самоназви народу. Історично сформований етнос виступає соціальним організмом, який самовідтворюється шляхом передачі новим поколінням мови, традицій, звичаїв та інших складових фольклору.

Термін

Визначення

Для внутрішньої єдності етносу найважливіше значення має культура, яка дає людям усвідомлення своєї спільності. Культура, і як необхідний компонент, і як одна з властивих етносу особливостей, забезпечує його повноцінне функціонування. Але відбувається і зворотний процес – конвергенція (зближення) етнічних культур внаслідок історичного розвитку і взаємодії народів. Тому сьогодні культуру кожного етносу характеризує сукупність, з одного боку, національно-специфічних, а з іншого – загальнолюдських компонентів.

Є

Євангеліє

особливий жанр ранньохристиянської літератури, що оповідає найголовніші епізоди земного життя Ісуса Христа.

Євроінтеграція

політичний та економічний процес наближення України до Європейського Союзу.

Єзуїти

члени католицького чернечого ордену, заснованого 1534 р. для протидії поширенню протестантизму та зміцненню католицької церкви. Від середини XVI ст. єзуїти поширюють свою діяльність на українські землі.

Єпархія

у східному християнстві (православних, греко-католицьких церквах тощо) – церковно-адміністративна

Термін	Визначення
	одиниця на чолі з архиєреєм. Якщо єпархію очолює єпископ, її ще називають єпископством, якщо архиєпископ – архиєпископством, митрополит – митрополією, патріарх – патріархією. В Україні перші єпархії з'явилися в III столітті, в часи Готського королівства – Готська і Скіфська єпархії. Голови цих єпархій брали участь у Нікейському соборі.
Єпископ	найвищий керівник церковного життя кожної єпархії у більшості християнських церков.
Єпископська кафедра	центр церковної влади, який представляє ієрархію християнської церкви.
Єрофій Малицький	український митрополит (1896–1899).
Єфрем	митрополит Київський і всієї Русі (1055–1061).

Ж

Жалувана грамота дворянству	законодавчий акт Російської імперії, який видала 2 травня (21 квітня) 1785 року імператриця Катерина II. Жалувана грамота дворянству завершила процес оформлення станових прав і привілеїв дворянства.
Жандармерія	різновид військової поліції та орган політичного розшуку. До Французької революції 1789 року – різновид важкої кавалерії.

Термін	Визначення
Женевські конвенції	міжнародний договір, який закріплює у міжнародному праві норми щодо гуманного ставлення під час війни. Першу конвенцію було підписано у 1864 році. На сьогодні договір складається з п'яти угод та трьох додаткових протоколів.
Живопис	вид образотворчого мистецтва, пов'язаний з передачею зорових образів за допомогою нанесення фарб на поверхню, таких як олійні фарби, гуаш, темпера та інших засобів техніки живопису.
Житіє	жанр християнської літератури, біографія святого. Збірник таких біографій – житія святих. Предмет вивчення агіографії.
Житійна література	життєписи знаменитих єпископів, патріархів, монахів, світських осіб, канонізованих християнською церквою; літературний жанр, що відрізняється від просто біографії релігійною спрямованістю. Агіограф ставить за мету дати взірець подвижництва.
Жовтневий переворот	(також називається Жовтнева революція, в офіційній історіографії СРСР «Велика Жовтнева соціалістична революція») – державний переворот, заколот у Російській республіці, що відбувся 25 жовтня (7 листопада) 1917 року. У ході перевороту Тимчасовий уряд, що перебував у столиці держави Петрограді, заарештували,

Термін	Визначення
	в результаті чого центральну владу перебрав на себе Другий Всеросійський З'їзд рад та група більшовиків на чолі з Леніним. Результатами перевороту були проголошені соціалістична революція, ліквідація капіталізму та здійснення переходу до побудови соціалізму.
3	
З'їзд народів Росії	зібрання представників різних народів колишньої Рос. імперії. Скликаний за ініціативою УЦР у Києві 8–15 (21–28) вересня 1917. Делегати висловилися за побудову майбутньої Рос. держави на федеративних принципах. З'їзд ухвалив ряд резолюцій, а також обрав Раду народів з місцем перебування у Києві, яку очолив Михайло Грушевський.
Зámок	укріплене феодальне подвір'я, господарський, адміністративний та військовий центр вотчини.
Закарпатська Україна (Закарпаття)	регіон на заході України, який включав у себе Закарпатську область і частину північного Мараморощини, що була частиною ЗУНР.
Закон про землю	поміщицьке землеволодіння скасовувалося, велика частина земель призначалася для розподілу між селянами.
Законодавчий акт УНР (1918)	перший конституційний документ Української Народної Республіки.

Термін	Визначення
Закон про п'ять колосків	назва в народі постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств колгоспів, і кооперативів, та про зміцнення суспільної власності», яка передбачала жорсткі заходи за найменші посягання на суспільну (соціалістичну) власність. За рік дії постанови було засуджено 54 тис. чоловік, з них 2 тис. до вищої міри покарання. Згідно з інформацією МЗС України, текст закону був власноруч написаний Й. Сталіним. Закон передбачав як захід судової репресії за розкрадання колгоспного і кооперативного майна «розстріл із конфіскацією всього майна і з заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням свободи на термін не менше 10 років з конфіскацією всього майна». Амністія у цих випадках заборонялась.
Закордонна історіографія	все, що написано про Україну в інших країнах.
Закордонні українські громади	українські спільноти, які виникли за межами України після Першої світової війни, включаючи емігрантські громади в США, Канаді та інших країнах.
Закуп	раб борговий, тобто такий, що отримав від боярина (феодала) позичку (купу) і до її повернення повинен працювати у господарстві кредитора, тобто виконувати феодалні повинності.

Термін	Визначення
Залізна доба	період ранньої історії людства, який визначається розвитком металургії і використанням залізних виробів (ножі, сокири, посуд, зброя, прикраси тощо). Тривав приблизно від 1200 р. до н. е. до 340 р. н. е.
Замок	укріплена будівля, яку використовують для захисту від ворога.
Замостське перемир'я	(20 листопада 1648) угода про перемир'я, укладене між Військом Запорозьким, в особі гетьмана Богдана Хмельницького, та Річчю Посполитою, в особі короля Яна II Казимира, під час облоги українськими козаками міста Замостя в ході Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 років.
Запорожжя	землі в нижній течії Дніпра на південь від Дніпровських порогів.
Запорізька Січ	військово-суспільний і духовний центр українського козацтва раннього нового часу. Головний осередок нереєстрового Війська Запорозького середини XVI – середини XVII століття. Політично-адміністративний центр держави Війська Запорозького Низового з другої половини XVII – кінця XVIII століття.
Запорозька дивізія	військове з'єднання збройних сил Української Держави під час української революції та радянсько-української війни.

Термін	Визначення
Західна Об'єднана Українська Народна Республіка (ЗОУНР)	ЗОУНР була утворена в 1920 році і об'єднала залишки ЗУНР та інші антипольські сили на заході України. Вона боролася за незалежність України, але також стикалася з опором Польщі та Радянського Союзу.
Західноукраїнська Народна Республіка	назва української держави, що фактично проіснувала протягом 1918–1919 років на територіях заходу України зі столицею у Львові. Постаła після Першої світової війни під час розпаду Австро-Угорської імперії.
Зборівський мирний договір	мирна угода, укладена 18.08.1649 р. після Зборівської битви між королем Речі Посполитої Яном II Казимиром з одного боку і Військом Запорозьким на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким з другого, поблизу міста Зборів. Унаслідок цієї угоди офіційно утворилася Гетьманщина. Ратифікований вальним сеймом Речі Посполитої 7 січня 1650 року.
Збройне повстання самостійників	збройний виступ вояків Другого українського полку імені гетьмана Павла Полуботка та членів Українського військового клубу імені Полуботка з метою проголошення самостійності України, що відбувся у ніч з 4 (17) на 5 (18) липня 1917 року.
Збройний конфлікт	конфлікт, в якому сторони використовують зброю для досягнення своїх цілей.

Термін	Визначення
Збройні сили	органи, призначені для захисту та забезпечення безпеки держави військовим шляхом.
Збройні сили Директорії	збройні формування, які були підпорядковані Директорії УНР та брали участь у війні за незалежність України.
Збручський ідол	скульптура IX століття, одна з рідкісних пам'яток слов'янського язичницького культу. Це кам'яний стовп, ідол, який імовірно зображує слов'янського бога Рода – Світоvida. Знайдений біля села Личківці неподалік Гусятина Тернопільської області у річці Збруч (притока Дністра) в 1848 році.
Землеробство	провідна галузь сільського господарства, основою якої є використання землі з метою вирощування сільськогосподарських культур.
Земський суд	повітовий адміністративний орган в 1775–1862 рр. Вирішував незначні судові справи, виконував вироки судових органів.
Земські збори	місцеві законодавчі органи, які діяли в УНР та ЗУНР.
Зовнішня політика	діяльність держави стосовно інших держав, організацій, осіб, яка забезпечує захист національних інтересів. Найважливіший засіб ведення зовнішньої політики – дипломатія.

Термін	Визначення
Золота Орда, або Улус Джучі	монгольська кочова держава у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру (1240–1502). Заснована Джучі, старшим сином Чингісхана.
Золота осінь	час відносного спокою, економічного зростання та розквіту культури в Україні (1750–1764).
Запорозька Січ	укріплений осередок нереєстрового Війська Запорозького Низового другої половини XVI – кінця XVIII століття, що був розташований за порогами Дніпра. Збереглися відомості про вісім Запорозьких Січей, які наслідували одна одну. Першим кошовим отаманом та першим гетьманом Війська Запорізького був Остафій Дашкевич.
Золотий спокій	період від 1638 до 1648 р., названий так поляками через відсутність значних козацько-селянських виступів українців проти польського панування.

I

Ібн-Хордадберг	один з найвідоміших ісламських письменників, чітко називає русів слов'янським племенем.
Іван Мазепа	гетьман Гетьманщини (1687–1708), відомий своєю роллю у Полтавській битві та спробою створити антишведський союз з Росією.

Термін	Визначення
Іван Мазепа	гетьман, який підтримував православ'я та сприяв культурному розвитку.
Ігумен	у церквах східного обряду настоятель монастиря, голова Духовного собору («собору старців») – керівничого органу у великих чоловічих монастирях. За старшинством вищий ієродиякона та ієромонаха.
Ідеологічні інститути	системи цінностей, ідей і переконань, які вступають у спосіб життя та політичні переконання громадян.
Ідеологія	у широкому розумінні позначає будь-який комплекс думок, переконань і установок. Це широке і нейтральне значення терміна «ідеологія» збігається зі значенням терміна «світогляд». Упорядкована система поглядів, які виражають відношення до дійсності і містять цілі і програми соціальної діяльності, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну даних суспільних відносин.
Ідол	зображення язичницького божества. В переносному значенні ідол – об'єкт шанування, поклоніння чи служби.
Ієрархія	поділ на вищі й нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих щодо посади або чину осіб вищим. В ієрархії між її членами діють вертикальні зв'язки – відносини субординації. У ширшому розумінні слова ієрархія – це розташування частин

Термін	Визначення
	або елементів цілого в певному порядку від вищого до нижчого. Термін використовується для описання багатьох явищ, переважно у суспільно-політичних, але інколи і в точних науках.
Із варяг у греки	«Грецький шлях» – назва основного водного торгового шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і скандинавські країни з Візантійською імперією.
Ізборники	пам'ятки давньоруського перекладного письменства, створені для чернігівського князя Святослава Ярославича, відомі також як Ізборники Святослава. Одні з найдавніших писемних пам'яток давньослов'янської й давньоруської мови на теренах України. В Ізборниках зафіксовані типові риси української мови, а післямови дяка Івана до Ізборників є пам'ятками української мови.
Ізгої	особи, які з певних причин випали зі своїх соціальних груп населення Київської Русі й втратили з ними зв'язок; були особисто вільними, їхнє життя охоронялося високими штрафами.
Ікона	зображення, яке має релігійне значення, часто зображує святого, Богородицю чи інші біблійні події. Використовується для молитви та поклоніння.

Термін	Визначення
Іконопис	вид християнського мистецтва, який полягає в написанні ікон. Іконопис розвивався в Україні з X століття.
Іконостас	стіна з ікон у храмі східного (візантійського) обряду, яка відокремлює вівтар від центральної частини церкви.
Іларіон (1051–1054 рр.)	митрополит Київський та всієї Русі, перший митрополит слов'янського походження, оратор і письменник, церковно-політичний діяч давньої України.
Імператор	титул самодержавного правителя у ряді мов світу, особливо європейських, які зазнали впливу латини – державної мови Римської імперії (царства Римського), в якому він і з'явився.
Імперія	вид державного утворення, що включає в себе силоміць підкорені інші народи та території.
Імпорт	процес ввезення товарів та послуг з інших країн для внутрішнього споживання власної країни. Важливий елемент міжнародної торгівлі, що дозволяє країнам отримувати доступ до товарів та послуг, які можуть бути вигідними чи необхідними для їхнього населення та економіки.
Індульгенція	відпущення тимчасових покарань церквою за гріхи, які були раніше прощені Богом в таїнстві примирення (Сповіді).

Термін	Визначення
Індустралізація	історичний процес техніко-економічного переходу від аграрного до промислових способів суспільного виробництва, який проходить через машинну стадію виробництва товарів і послуг. Поняття використовується для позначення історичної епохи європейської промислової революції, яка почалась в др. пол. XVIII ст. у Великобританії. Пізніше поступово поширилася на інші країни Європи та Пн. Америки. В Азії та Латинській Америці з середини XX ст. В СРСР – комплекс заходів із прискореного розвитку промисловості, вжитих ВКП(б) з др. пол. 1920-х до кін. 1930-х рр. Здійснювана головним чином за рахунок перекачування коштів з сільського господарства та легкої промисловості. Особливістю радянської індустріалізації був пріоритетний розвиток важкої промисловості. Всього в СРСР споруджено 35 індустріальних гігантів, з них в Україні – Дніпрогес, Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, Харківський тракторний завод, Крамашбуд.
Індустріальне суспільство	стадія історичного розвитку людства, якій властиве домінування промислового виробництва над аграрним, кількісне переважання міського населення над сільським; високий рівень промислового виробництва характеризується його механізацією та автоматизацією, використанням досягнень

Термін	Визначення
	науково-технічного прогресу, що зумовлює великі якісні зміни і в інших сферах суспільного життя – соціально-побутовій, політичній, культурно-духовній. Поняття було сформульоване авторами теорії стадій економічного зростання – французьким соціологом Р. Ароном та американським економістом і політологом У. Ростоу.
Інквізиція	система церковних судів для боротьби з «єретиками» та невіроповідниками.
Інкрустація	техніка виконання творів декоративно-прикладного мистецтва, оздоблення виробів, інтер'єрів, фасадів будівель різнокольоровими шматочками твердих матеріалів (дерева, металу, мармуру, слонової кістки, перлами тощо).
Інкорпорація (території)	приєднання, включення.
Інтелігенція	соціальна група, до якої належать особи, професійно зайняті розумовою працею, що мають відповідну для такої праці спеціальну освіту. Мисляче творче ядро, яке характеризується великою розумовою, естетичною та моральною активністю. Термін з'явився в Росії в 1860-х рр. Ввів у вжиток П. Боборикін. Поява терміна пов'язана з русофільськими орієнтаціями російських учених і діячів, із загальним релігійно-філософським, моралізаторським та гуманістичним

Термін	Визначення
	спрямуванням російської науки, філософії й мистецтва. Хоча термін і було запозичено мовами інших країн, він не набув там великого поширення, натомість західна філософія, соціологія, визначають найкваліфікованіші категорії людей, зайнятих найскладнішою розумовою, творчою працею, як «інтелектуалів».
Інтеграція	процес об'єднання економічних, політичних та інших систем держав.
Інтеграція ЗУНР в Польщу	процес анексії та включення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) до Другої Речі Посполитої (Польщі) внаслідок війни 1919–1920 років.
Інтервенція	насиленницьке втручання однієї чи кількох держав у внутрішні справи іншої держави, спрямоване проти її територіальної цілісності або політичної незалежності.
Інтермедія	коротенька сценка, переважно гумористично-комедійного характеру, що виконувалася в перервах між актами шкільної драми певному місці для продажу й купівлі товарів.
Інтернаціональна правопорядок	система норм та принципів, яка регулює стосунки між країнами на міжнародній арені.
Інтернаціональний тероризм	дії терористичних груп, які діють міжнародно та створюють загрозу безпеці.

Термін	Визначення
Інтернування	примусове затримання й роззброєння нейтральною державою військ воюючих держав, що вступили на територію цієї держави під час збройного конфлікту; або затримання однією з воюючих держав громадян або представників національності ворожої держави, що проживають на її території, до кінця війни без обмежень у часі й без слідства.
Іов (Йов) Борецький	український православний церковний діяч, полеміст, письменник. Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1620–1631).
Іпостась	термін античної філософії, уперше вжитий Посідонієм (І ст. до н. е.) у значенні одиничного реального буття. У християнстві, починаючи з патристики, термін «іпостась» служить для позначення кожної з осіб триєдиного Бога.
Ірмологіон	співацька православна книга, збірник ірмосів (давньоруських гімнів) православної служби.
Ірраціоналізм	філософські течії, що проголошують верховенство чуттєвого початку і роблять його основною характеристикою як самого світу, так і світосприйняття.
Іслам	одна з найпоширеніших світових релігій, що сформувалася у 7-му столітті в Аравії. Засновником вважається пророк Магомет (570–632 рр.).

Термін	Визначення
Історичний жанр	один із жанрів образотворчого мистецтва, присвячується зображенню значущих історичних подій, явищ і військових діячів; здебільшого звертається до історичного минулого, але може показати і нещодавні події, якщо історичне значення їх визнано сучасниками.
Історіографія	галузь знань, яка вивчає процес накопичення знань з історії України. Особливу увагу історіографія звертає на умови, в яких писались праці з історії України, які концепції панували в науці в той чи інший час.
Історія	процес розвитку суспільства; суспільна наука, що вивчає минуле людського суспільства.
Історія Русів	визначний твір української історії кінця XVIII – початку XIX століття, який мав антипольське та антиросійське спрямування.
Історія України-Руси	10-томна монографія Михайла Грушевського. Головна праця його життя. Містить виклад історії України від прадавніх часів до другої половини XVII століття. Писалася з перервами протягом 1898–1933 років. Справила вплив на формування української історіографії новітнього часу.
Іудаїзм	релігія єврейського народу, яка виникла приблизно 3500 років тому на Близькому Сході.

Термін	Визначення
Іудея	величезна історична та географічна область Леванту в Землі Ізраїля на південь від Самарії (Шомрон).

К

Кадет	член конституційно-демократичної партії, головної партії імперіалістичної буржуазії в Росії, що сформувалася в 1905 році.
Казання	повчальна промова в церкві; проповідь.
Календарна реформа	реформа, проведена Папою Римським Григорієм XIII у 1582 р., згідно з якою запроваджено григоріанський календар.
Канон	правило чи догмат із питань віри або виконання релігійних обрядів тощо, установлені найвищою церковною владою як закон.
Канонічні права	закони та норми, що регулюють життя та діяльність церковних організацій у визначеному канонічному контексті.
Кант	церковна або світська пісня для триголосного ансамблю або хору, що була поширена у XVI–XVIII столітті в Україні.
Кантата	твір урочистого або лірико-епічного характеру, що складається з декількох закінчених номерів.

Термін	Визначення
Капище	язичницький храм у східних і балтійських слов'ян дохристиянського часу, також давньослов'янське слово, яким називається простір язичницького храму, розміщений за вівтарем і призначений для розміщення капів – статуй, кумирів.
Капіталізм	суспільний лад, економічна система виробництва та розподілу, заснована на принципах приватної власності, особистої ініціативності, ефективності використання наявних ресурсів, максимізації прибутку (капіталу). Розпочався в 1861 році, триває до сучасності, характеризується приватною власністю, ринковими відносинами, капіталістичною системою.
Капітуляція	у міжнародному праві угода під час війни щодо припинення боротьби і здачі ворожим збройним силам конкретного органу військ, міста або території.
Каравани	група людей разом з в'ючними тваринами, що об'єдналися разом задля взаємодопомоги і взаємозахисту для мандрівки через важкодоступну місцевість, з торговими (перевезення вантажів), паломницькими або іншими цілями.
Каральні загони	спеціалізовані підрозділи поліції або правоохоронних органів, які спеціалізуються у виконанні завдань і функцій, пов'язаних із забезпеченням порядку, контролем над порушеннями

Термін	Визначення
	закону та реагуванням на кримінальну діяльність у певних областях або місцях, які потребують особливого нагляду чи реагування.
Карбованець	срібний злиток, що з'явився наприкінці XIII століття, використовувався як грошова одиниця, еквівалентна половині срібної гривні. Грошова одиниця Української Народної Республіки, введена під час незалежності в 1917 році.
Картель	одна з форм монополістичних об'єднань підприємців, у яких виробляють переважно однорідну продукцію. Учасники картелю укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо, зберігаючи свою виробничу і комерційну самостійність.
Католики	християни, які належать до католицької церкви, що є однією зі стародавніх гілок християнства, включаючи римо-католицьку та греко-католицьку церкви.
Католицизм	віровчення та віросповідання західної християнської церкви, яку очолює папа римський; один з головних (поряд з православ'ям і протестантизмом) напрямів у християнстві.
Католицька церква	найбільша християнська церква, станом на 2023 рік – приблизно 1,3 мільярда охрещених католиків у всьому світі. На території України іноді вживається назва Рімська

	католицька церква (лат. Ecclesia Catholica Romana). Церква складається з 24 церков «sui iuris», тобто автономних церков «свого права». Безумовно найбільшою з «sui iuris» є римо-католицька церква. Для цієї Церкви Папа здійснює всі повноваження, в інших Церквах ця влада належить його настоятелям. Тому його також називають Патріархом Заходу (проте Папа відмовився від цього титулу, маючи на увазі захисника всього світу). Решта 23 церков «свого права» є східними католицькими церквами, кожна з яких, якщо вона достатньо велика, має власного патріарха або іншу первинну ієрархію з владою над усіма єпископами цієї церкви. Одними з найбільших східно-католицьких церков є Українська Греко-Католицька Церква, Сиро-Малабарська Церква, Маронітська Церква та Мелькітська Греко-Католицька Церква.
Католицький костел	християнське храмове спорудження, представник католицизму.
Києво-Могилянська академія	вищий навчальний заклад України (1632–1817), першопочатково заснована митрополитом Петром Могилою як Києво-Братська колегія, в другій половині XVII століття отримала статус академії.
Києво-Печерська лавра	київський православний монастирський комплекс. Один із найбільших християнських центрів України, визначна пам'ятка історії та архітектури.

Термін	Визначення
Києво-Печерський патерик	збірка оповідань про заснування Києво-Печерського монастиря та житій його перших насельників. Підставою стали два послання, написані в XIII столітті.
Київська духовна академія	вищий навчальний заклад Російської православної церкви, відкритий у 1819 році, після закриття Києво-Могилянської академії.
Київська духовна академія	найстаріший православний вищий навчальний заклад у Східній Європі. Академія багато років була центром богослов'я та освіти для православних народів. Початок академії поклала Києво-Могилянська колегія, яка була створена в 1632 році митрополитом Петром Могилою при допомозі членів Київського православного братства, до якого зокрема входили тодішній гетьман Петро Сагайдачний з Військом Запорізьким Низовим.
Київська митрополія	період Київської митрополії у складі Вселенського патріархату Константинополя на території Речі Посполитої та Гетьманщини з центром у місті Київ, який розпочався трохи пізніше Берестейської унії в 1620 році, завдяки місії єрусалимського патріарха Теофана III.
Києво-Могилянський колегіум	один із перших вищих навчальних закладів у православній частині Східної Європи. Започаткований митрополитом П. Могилою. Виник шляхом об'єднання Лаврської (1631 р.)

Термін	Визначення
Київська козаччина	і Київської братських шкіл (1615 р.). На початку XVIII ст. набув статусу академії. антикріпосницький селянський рух у Київській та Чернігівській губерніях, спрямований проти національної і соціальної політики російського уряду в Україні. Приводом до нього став царський маніфест від 25 січня 1855 р. про створення рухомого ополчення. Селяни сприйняли зміст маніфесту як звільнення від кріпосної залежності. Вони масово записувались у «козаки», відмовляючись виконувати повинності. Придушений військовими.
Київська Русь	ранньофеодальна держава з монархічною формою правління зі столицею у місті Київ, що існувала впродовж IX–XIII століть. Основними елементами механізму політичної влади у Давньоруській державі були князь, боярська рада та віче. Назва Київська Русь є усталеною в історіографії, у тогочасних же джерелах відома як Руська земля, або Русь.
Кирилиця	абеткова система письма в країнах Східної Європи, Північної і Центральної Азії. Одна з двох абеток старослов'янської мови, що лягла в основу алфавітів слов'янських мов та десятків різних мов світу. Базується на ранній кирилиці, розробленій в IX столітті в Першому Болгарському царстві, в Преславській книжній школі.

Термін	Визначення
Кирило і Мефодій	святі, які принесли християнство на територію сучасної України.
Кіммерія	неслов'янська країна, яку давньо-грецький історик Геродот згадує в описі Скіфії як давню назву (до приходу скіфів у Північне Надчорномор'я) однієї з її складових земель.
Кіннота	група або спільнота людей, які ділять загальний інтерес і зацікавленість у конях, їх догляді, верховій їзді або інших кінних видах спорту та діяльності.
Кістенъ	холодна зброя ударно-роздроблюючої дії, яка складається з ударної частини у вигляді залізної кулі (іноді з шипами), з'єднаної ременем або ланцюгом з одноручним, рідше дворучним держакон з петлею для надівання на кисть.
Класицизм	напряом в європейському мистецтві XVII–XIX ст., заснований на наслідуванні античних зразків.
Ключник	з часів Великого князівства Київського (Київської Русі) особа при дворі князя, пізніше короля та інших правителів, а також шляхтичів і заможних людей, яка відала продовольчими запасами двору (палацу, маєтку) та ключами від місць їх зберігання. Посадова особа, що мала ключі від комор, служитель, завідуючий їстівними припасами в будинку, льоном тощо.

Термін	Визначення
Княгиня Ольга	княгиня київська, дружина київського князя Ігоря Рюриковича. Після смерті чоловіка (осінь 944 р.) стала регентом при малолітньому синові Святославі та фактичною правителькою Русі у 944–964 роках.
Князівство	історична суспільно-політична і військова структура або територіальне утворення, правителем якого був князь.
Князь	титул голови феодальної монархії, або будь-якої іншої політичної системи (удільного князівства), великого посадовця чи вельможі у VIII–XX століттях.
Коаліція	об'єднання держав або партій для досягнення спільної мети.
Кобзар	традиційний український бандурист та співець, який виконував епічні пісні і балади.
Кобзарство	традиційний музичний жанр, що включає у себе виконання бандуристами українських пісень та мелодій.
Кожум'яка	майстер, що за часів Русі займався виготовленням сириці зі шкіри тварин. Надалі цей мнець використовували для обтягування щитів, пошиття одягу, взуття тощо. Давня, нині застаріла, професія людини, яка заготовлює сировину для виробів зі шкіри.
Козак	військове звання у військових формаціях Гетьманщини, УНР, Української Держави XIX–XX століття.

Термін	Визначення
Козаки «на волості» (гніздюки)	верства козаків, які займалися сільським господарством, одружувалися.
Козацтво	суспільно-політичний рух, що виник у XV–XVII столітті серед українських селян та вільних вояків. Козацтво мало свої особливі традиції, вірування та військову дисципліну.
Козацька архітектура	архітектурні споруди, які були побудовані за участю козаків і мали свої особливості стилю.
Козацька демократія	політична система, в якій рішення приймалися колективно на зборах козаків.
Козацька музика	музична творчість, яка була популярна серед козаків та мала свої особливості у виконанні та стилістиці.
Козацька Рада	орган самоврядування козацької держави, в якому приймалися рішення щодо внутрішньої та зовнішньої політики.
Козацьке бароко	оригінальний варіант барокової архітектури, що сформувався під впливом канонів давньоруського мурованого будівництва і традицій дерев'яного народного конструювання. Українське бароко відрізнялося більшою зваженістю, поміркованістю у декоративності, спокійністю форм. (Бароко – стиль у мистецтві XVI–XVIII ст., якому притаманні підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції).

Термін	Визначення
Козацький герб	символ, що використовувався козаками для ідентифікації та представлення своєї держави.
Козацький стан	соціальний стан, до якого належали козаки та їхні родини, який мав свої особливості в правовому та економічному планах.
Козацькі забави	розважальні заходи, які проводилися козаками для підтримання духовного та фізичного здоров'я.
Козацькі літописи	козацько-старшинські літописи XVII – початку XVIII століття, в яких розповідається про події в Україні XVII – початку XVIII століття, де особлива увага приділяється Національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького («Літопис Самовидця», літопис Г. Грабянки, літопис С. Величка).
Козацькі обряди	традиційні обряди та обрядовості, які були характерними для козацької культури.
Козацькі походи	військові операції, які здійснювалися козаками для захисту своєї землі та розширення території.
Колабораціонізм	(фр. співробітництво) – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим і мав місце практично в кожній окупованій країні.

Термін	Визначення
Колгосп	форма колективного господарства, що набула поширення в СРСР після проведення колективізації. При утворенні колгоспу усуспільненню підлягали землі, реманент, робоча худоба, у власності селян залишались лише присадибна ділянка, птиця, дрібна худоба, корови. Землі, реманент, техніка колгоспу з формальної точки зору були власністю тих, хто його утворив. Але за радянської дійсності селяни фактично втратили будь-які права власності на усуспільнене майно.
Колегія	навчальний заклад для духовенства.
Колегія Генеральних старшин	тимчасовий орган влади, створений у липні 1722 року указом російського царя Петра I для управління Гетьманщиною спільно з Першою Малоросійською колегією без обрання гетьманом Павла Полуботка (1722–1724).
Колективізація	політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 1920–1930-х рр. на основі «розкуркулювання» і суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності. Передбачалося, що результатом колективізації стане ріст виробництва сільськогосподарської продукції на 150 %. Колективізація мала охопити майже всі селянські

господарства, ліквідувавши «шкідливий буржуазний вплив» приватної власності. Фактичною метою було перетворення всієї робочої сили села та міста на робітників державних підприємств. Це давало змогу встановити повний економічний контроль влади над громадянами, поширити її політичне панування на економічно самостійне до цього селянство, тобто на практиці реалізувати ідею диктатури влади над усією країною, де селяни складали більш ніж 85 % населення. Реалізація плану зустріла опір з боку селян, яких мали позбавити землі. Найрадикальніше колективізація відбувалася у сільській місцевості, де вона нагадувала війну режиму проти селянства. Історики називають колективізацію однією з причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Коліївщина

масовий селянський рух в Україні в 1768–1769 роках проти польської шляхти та єзуїтів.

Коломацькі статті

міждержавний договір, укладений 25 липня 1687 р. на річці Коломак між новообраним гетьманом України Іваном Мазепою й козацькою старшиною та московськими царями Іваном і Петром та царицею Софією.

Колонізація

заселення незайманих земель або захоплення чужих територій із подальшим їхнім заселенням.

Термін	Визначення
Колонія	(лат. поселення) – територія або країна, що перебуває в політичній та економічній залежності від метрополії. Безпосереднє грабування колоній метрополіями, експлуатація їхніх жителів і природних ресурсів, обтяжливі податки й побори закріплювали та посилювали економічне і політичне відставання колоній. Колоніалізм – система воєнно-політичного та економічного поневолення слабкорозвинених країн сильнішими державами. У XVI–XVII ст. великими 19 колоніальними державами стали Іспанія, Португалія, Голландія, пізніше Велика Британія, Франція, а наприкінці XIX – на поч. XX ст. – Німеччина, США.
Кольчуга	тип бронежилета або броньованого одягу, що складається з маленьких металевих кілець, які з'єднані між собою і утворюють панцир, призначений для захисту від зброї та поранень.
Командна економіка	економічна система, властива радянському союзу, де виробництво та розподіл координувалися централізованою державою.
Комерціалізація торгівлі	орієнтація торгівлі не на державні дотації, закупівлю товарів, а на одержання прибутку за рахунок поліпшення рівня обслуговування населення.

Термін	Визначення
Комісар	посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями.
Комітет бідноти (комбід)	орган радянської влади на селі в часи «Воєнного комунізму». Пройснували в Росії до початку 1919 р., після чого були об'єднані з сільськими радами. Комбіди займалися розпалюванням класової ворожнечі між бідняцькими і заможними верствами селянства, перерозподілом землі, вилученням продовольчих запасів за продрозверсткою з так званих куркульських господарств. Сільський комбід складався з трьох осіб, волосний – з п'яти-семи. Взимку 1919 р. комбіди створювалися переважно в Лівобережній Україні, де радянська влада змогла закріпитися. Спроби більшовиків розколоти українське село, спираючись на його біднішу частину, фактично провалилися. Селянство відповіло на запровадження «воєнного комунізму» повстанським рухом, який спричинив падіння радянської влади. Після поновлення радянської влади в 1920 р. більшовики відмовилися від комбідів і замінили їх комітетами незаможних селян (комнезами).
Комітети незаможних селян (комнезами)	замість комбідів. До комнезамів входили не тільки бідняки, але й середняки з колишніх бідняків, яким допомогла радянська влада, давши землю і майно. Комнезами

Термін	Визначення
Компанійці, компанійські (охотницькі) полки	були зобов'язані сприяти сільським Радам у здійсненні соціалістичних реформ. наймані кіннотні козацькі полки які виконували функції нагляду за порядком. Перший такий полк створив гетьман Д. Многогрішний у 1668 р. Виконували військово-політичні функції, несли сторожову та розвідувальну службу, а також брали участь у військових діях.
Комунізм	політична ідеологія, що ґрунтується на ідеї спільного майна, загальної рівності у безкласовому суспільстві, де відсутня експлуатація людини людиною та панує рівність усіх людей у комуні.
Комуністична партія Західної України	ліва політична партія, створена в лютому 1919 року на установчому з'їзді у Станиславові. Після входження Галичини до складу Польщі стала частиною Комуністичної партії Польщі. Розпущена 16 серпня 1938 року за рішенням виконкому Комінтерну.
Кон'юнктура	сукупність умов, стан речей, збіг обставин, що можуть впливати на хід і розуміння якогось процесу.
Конвенція	різновид міжнародного договору.
Конгрес	з'їзд, збори, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру.

Термін	Визначення
Консисторія	у Православній Церкві – організація з церковно-адміністративними та судовими функціями, підпорядкована єпископу для управління єпархією; у Римсько-Католицькій Церкві та Греко-Католицькій Церкві існує спеціальне засідання колегії кардиналів під керівництвом Папи Римського, відповідно до регламенту, для призначення нових кардиналів, а також дочірньої установи місцевої єпархії; у протестантизмі це адміністративний орган Церкви; у стародавньому Римі та Візантії ради були під керівництвом імператора.
Консерватизм	(лат. зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Для консерватизму характерні прихильність до існуючих та установлених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революції та радикальних реформ, обстоювань еволюційного органічного, максимально повільного розвитку.
Консолідація	процес об'єднання чи злиття різних елементів, структур чи сил у єдиноцільну або стабільну систему. В політичному контексті це також може означати зміцнення влади чи стабільність новоствореної політичної системи.

Термін	Визначення
Конституція	основний державний документ, який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих і судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян.
Конституція УНР	основний закон УНР, прийнятий Центральною Радою 29 квітня 1918 року, в останній день існування Центральної Ради.
Консульські відносини	відносини між державами з питань торгівлі, мореплавства, охорони інтересів громадян та юридичних осіб за кордоном.
Консультації	взаємні зустрічі представників країн для обговорення питань міжнародного інтересу.
Контракт	угода між двома або більше сторонами, яка встановлює права та обов'язки сторін, обумовлює умови та положення їхньої взаємодії.
Контракт між Віче та князем	елемент політичної системи, який регулював права та обов'язки обох сторін, а також визначав умови співпраці між князем та народними зборами (Віче). Цей контракт визначав права та обов'язки кожної зі сторін та був важливим інструментом для збалансування влади в державі.
Контрактові ярмарки	ярмарки, де заключалися контракти (XIX століття).

Термін	Визначення
Контрреформація	церковно-політичний рух у Західній Європі XVI–XVII століття, спрямований проти Реформації, спрямований на посилення позицій католицизму.
Конференція в Ялті	зустріч лідерів-союзників під час Другої світової війни (1945), де обговорювалися питання щодо поділу Європи після війни.
Конференція у Мюнхені	домовленість між Великою Британією, Францією, Німеччиною та Італією (1938), яка вплинула на подальший хід історії Європи та України.
Конфесійний шовінізм	ідеологія, суть якої полягає в пропагуванні переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) з метою обґрунтування свого «права» на їхню дискримінацію або пригнічення. Агресивна форма націоналізму, яка вирізняється гіперболізованим, войовничим патріотизмом у поєднанні з авторитаризмом і пропагандою ідей національної винятковості та військової переваги держави або нації в суспільно-політичній думці та масовій свідомості. Побутує під час війн, військових конфліктів, передвоєнних ситуацій та в атмосфері масової істерії і реваншистських настроїв.
Конфесія	особливість віросповідання в межах певного релігійного вчення, а також об'єднання віруючих, послідовників цього релігійного віросповідання.

Термін	Визначення
Кон'юнктура	сукупність умов, стан речей, збіг обставин, що можуть впливати на хід та розуміння якогось процесу.
Конюший	особа, відповідальна за догляд, обслуговування та управління конями. Роль конюшого може включати в себе різноманітні обов'язки, пов'язані з утриманням та доглядом за конями в стійлі чи на конюшні.
Кордони Української РСР (1920-1991)	формування та визнання міжнародними угодами кордонів Української Радянської Соціалістичної Республіки.
Корифей	у початковому значенні «той, хто стоїть на вершині». Головний актор у хорі Давньогрецького театру, також одночасно ця персона була і керівником хору.
Корсунські статті	договір, підписаний у м. Корсуні між гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком і османським урядом (1669).
Корсунський похід Володимира Святославича	угода між великим князем київським Володимиром Святославичем і візантійським імператором Василієм II (987), за якою Володимир Святославич мав надавати військову допомогу Василю II проти повсталих у Візантії феодалів, а Василій II після хрещення Володимира мав віддати йому в дружини свою сестру Анну.
Костел, або костьол	римо-католицька культова споруда.

Термін	Визначення
Кочові скіфи	слов'яни, які жили на територіях України (VII–III ст. до н.е.), а саме між річками Дунай, Дніпро і частково в Криму.
КПСГ (Комуністична партія Східної Галичини)	ліва політична партія, створена в лютому 1919 року на установчому з'їзді у Станиславові (тепер Івано-Франківськ). Після входження Галичини до складу Польщі стала частиною Комуністичної партії Польщі. Розпущена 16 серпня 1938 року за рішенням виконкому Комінтерну.
Кравецтво	кравецьке виробництво, швейна промисловість.
Країна	територія з визначеними кордонами й населенням, що є єдиним цілим з погляду історії, культури, нації та в політико-географічному плані може бути незалежною або залежною.
Кревська унія	угода (відбулася 1385 року) про династичний союз між Великим князівством Литовським і Польщею, за яким великий князь литовський Ягайло зобов'язувався «на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські до корони Польської», перевести Велике князівство Литовське на католицизм і стати королем єдиної польсько-литовської держави.
Кримське ханство	державна, яка існувала на південному узбережжі Криму та прилеглих територіях (1441–1783).

Термін	Визначення
Кріпаки	селяни, які були повністю залежні від поміщиків та працювали на їхніх землях без права вільного вибору місця проживання.
Кріпацтво	правова система, або система правових норм при феодалізмі, яка встановлювала залежність селянина від феодала й неповну власність феодала на селянина. Знаходило юридичний вираз у прикріпленні селянина до землі, праві феодала на працю та майно селян.
Кроманьйонець	узагальнена назва людей, що жили у пізньому палеоліті і мали сучасний вигляд, вони вважаються предками європейців. Інша назва – неоантропи. Кроманьйонці є першими відомими представниками <i>Homo sapiens</i> у Європі. Перший кістяк кроманьйонця було знайдено в 1868 у печері Кро-Маньйон. Відомий як «людина розумна» (<i>homo sapiens</i>), це сучасна людина, що з'явилась близько 40 тисяч років до н. е. і розвинула гончарство та створення знарядь праці.
Культ	релігійне шанування предметів, реальних чи фантастичних істот; релігійна обрядовість.
Культ роду	одна з ранніх форм релігії, що полягає у поклонінні душам померлих прасурів, яким приписується здатність впливати на життя нащадків.

Термін	Визначення
Культ святців	поклоніння та шанування святих у християнстві.
Культи божеств	прийняті ритуали жертвоприношень і звертань, священні атрибути, слова молитов.
Культура	сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації; прояв життя людини, що виражається у моделях поведінки, засобах і продуктах діяльності, зокрема ідеях, ідеалах, нормах та цінностях.
Культурна асиміляція	процес взаємовпливу різних культур, що відбувався внаслідок контактів із сусідніми народами та державами.
Культурний патріотизм	відчуття гордості та прив'язаності до власної культури, що сприяло розвитку української самосвідомості.
Культурний ренесанс	період в історії української культури, коли відбувся розквіт літератури, мистецтва і науки.
Кунна	грошова одиниця Київської Русі. Назва, можливо, походить від назви замінника грошей – хутра куниці або білки.
Купці	особи, що займались купівлею та продажем товарів, розвиваючи та стимулюючи торговельні відносини.

Термін	Визначення
Курінь	військово-адміністративна одиниця Запорізької Січі, що налічувала до кількох сотень козаків на чолі з курінним отаманом, який обирався курінною радою; мала своє окреме господарство, власну назву.
Куркуль (кулак)	зневажлива назва заможного селянина. В Радянському Союзі конкретне значення істотно залежало від поточної політичної кон'юнктури та могло означати як заможного селянина, так і противника колективізації взагалі, незалежно від майнового стану, передбачалось знищення як класового ворога. На час здійснення Жовтневого перевороту 1917 р. частка робітників (пролетаріату) в населенні Російської імперії становила трохи більше 3 %, а селян – не менше 85 %.

Л

Лава	суд у кримінальних справах, одна з двох колегій магістрату в містах із магдебурзьким правом.
Лавра	назва деяких найбільших чоловічих православних монастирів, що мають особливе історичне та духовне значення. Лаврами можуть називатися також католицькі монастирі східних традицій (перш за все греко-католицькі).

Термін	Визначення
Лазар Баранович	архиєпископ Чернігівський та Новгород-Сіверський (1657–1692).
Латинська графіка	форма письма на латинській основі, яка була поширена у книжних та друкованих виданнях на території України у XV–XVII століттях.
Латифундії	великі приватні земельні володіння, помістя; великі магнатські маєтки.
Лендліз	політика, згідно з якою держава постачає своїм союзникам боєприпаси, техніку, продовольство, стратегічну сировину, включаючи нафтопродукти та матеріальні засоби.
Лествічне право	система наслідування престолу, згідно з якою престол передавався від старшого брата до молодшого, а потім їхнім синам.
Ливарня	місце або підприємство, де виготовляють вироби з металу, скла, пластику або інших матеріалів шляхом лиття, тобто розплавлення матеріалу і його виливання у відповідний виріб або форму для отримання обраної форми та конструкції виробу.
Листопадовий зрив	українське повстання, організоване в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року Українською Національною Радою силами Українських січових стрільців у Королівстві Галичини і Володимирії, коронній землі Австро-Угорської імперії з метою встановлення влади Української Держави (названої згодом «Західноукраїнська

Термін	Визначення
Литовські ятвяги	Народна Республіка») на землях, на які вона претендувала. балтське плем'я, що існувало в середньовіччі на території сучасної Литви, Білорусі та суміжних регіонах. Вони були однією з пізніших балтських груп, які були включені до Великого князівства Литовського та стали частиною литовського етносу.
Літопис	історичний документ, в якому зберігаються записи подій та легенд, пов'язаних з минулим; історичні записи, що містять події та факти про минуле України, написані зазвичай анонімними авторами.
Лицьовий рукопис	рукопис з ілюстраціями.
Ліберали	прихильники лібералізму, політичної та ідеологічної течії, яка підтримує індивідуальні права та свободи, демократію, ринкову економіку та обмеження втручання держави в особисті справи громадян. Вони прагнуть забезпечити громадянські права, соціальну справедливість і політичну стабільність через захист особистої свободи та громадянських прав.
Лівобережна Гетьманщина	східна частина Гетьманщини, розташована на лівому березі Дніпра (разом із Києвом). Назва з'явилася після укладення Московською державою та Річчю Посполитою Андрусівського договору і поділу Української козацької держави.

Термін	Визначення
Ліквідація Запорізької Січі	(1775) насильницьке знищення російськими військами українського козацького утворення – Підпільненської Січі, та остаточна ліквідація Запорізької Січі як козацької автономії.
Лінгвістика	наука, що вивчає мову в усій складності її прояву; наука про мову взагалі й окремі мови світу як індивідуальних її представників.
Лінія Керзона	умовна демаркаційна лінія, запропонована Джорджем Керзоном як можливий кордон перемир'я у війні між більшовицькою Росією і щойно відновленою Польською республікою під час Польсько-радянської війни 1920–1921 рр.
Лісостеп	тип природного середовища, який характеризується поєднанням лісу та степу, був поширений у Русі.
Література	сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства; різновид мистецтва – мистецтва слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність; результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті за допомогою літер.
Літературна школа	центри навчання, де вивчалися літературні та наукові знання. Літературні школи були осередками освіти та розвитку писемності в Україні.

Термін	Визначення
Літературне братство	об'єднання письменників та поетів, які спільно працюють над розвитком літератури та впливають на культурне середовище. В Україні у XIV–XVII століттях були створені різні літературні братства, які сприяли розвитку української культури.
Літопис	історико-літературний твір у Русі, пізніше в Україні, Польщі, Білорусі, та інших країн слов'янського походження, в якому оповідь велася за роками. Писали переважно церковнослов'янською мовою, з численними вкрапленнями місцевої лексики. В інших християнських країнах подібні давні твори мають назву «хроніки», які писалися, як правило, латиною.
Літопис Григорія Граб'янки	видатний український козацький літопис; охоплює події з давніх часів до 1709 року – використовував офіційні документи, розповіді сучасників, польські хроніки. Автор вперше спробував описати історію козацтва, вважаючи, що кожен народ повинен знати свою історію.
Літопис Нестора	історичний документ, який описує події і особистості Київської Русі. Складений літописцем Нестором.
Літопис Самовидця	унікальна історична і культурна пам'ятка України, видатний український козацький літопис, що з'явився у 70-х рр. XVII ст.

Термін	Визначення
Лобізм	цілеспрямований легальний або нелегальний вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування, а також на їх посадових осіб, направлений на них від імені іншої особи, організації або групи. Мету лобіювання становить закріплення власних інтересів чи інтересів третіх осіб (клієнтів) в управлінських рішеннях, що ухвалюються.
Львівська катедра	важливий католицький храм та освітній центр.
Львівська Русь	історична область, що включала Львів та навколишні землі у XIV–XVII століттях. Львівська Русь була важливим культурним та торговим центром у регіоні.
Львівське братство	братство, національно-релігійна громадська організація православних українських, грецьких міщан Львова. Найстаріше й одне з найвизначніших українських церковних братств XV–XVIII століть.
Львівський літопис	цінне історичне джерело, упорядником якого вважають Михайла Гунашевського. Текст літопису виявив на поч. XIX ст. історик Денис Зубрицький.
Люблінська унія	угода про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в союз держав – Річ Посполиту.
Людина розумна	сучасна людина – відрізняється від інших видів за високим рівнем інтелекту, розумових здібностей та здатністю до складного мислення.

Термін	Визначення
Лютнева буржуазно-демократична революція	революційні події лютого-березня 1917 року, що завершилися падінням монархії в Російській імперії.

М

Магдебурзьке право	міське право, що виникло в XIII ст. у Німеччині. Воно передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів-власників міст і створення міського самоврядування.
Магістрат	узагальнена назва (за магдебурзьким правом) органів станового міщанського самоврядування і суду.
Магнати	правитель, вельможа, князь. Особа високого соціального статусу, знатного походження або багатства (землевласник, представник роду, заможний вельможа). У середньовіччі – назва найвищого землевласника або воєначальника вище рангу барона: графа, герцога, князя, удільного князя. У переносному значенні: великий власник, багатій, олігарх.
Магнатське землеволодіння	форма володіння землею, де феодали перетворювали свої володіння в багатогалузеві господарчі комплекси, використовуючи щотижневу панщину залежних селян, орієнтовані на товарно-грошові відносини.
Мадяри	етнічна група, що населяє переважно Угорщину, але також має представників у сусідніх країнах та по всьому світу.

Термін	Визначення
Майдан (2013–2014)	масові протести в Україні, спрямовані проти влади та за європейську інтеграцію.
Мала Рада	орган Української Центральної Ради, створений у квітні 1917 року, який діяв між її пленарними засіданнями.
Мала родова школа	перші школи на території України, де вивчалися основи читання та письма.
Мала Русь	назва, придумана грецькими православними ієрархами, коли після монгольської навали залишилися тільки дві Русі – Галицько-Волинська і Володимиро-Суздальська, які зберегли зв'язки з Константинопольською Патріархією.
Мала Скіфія	назва двох пізньоскіфських державних утворень III–II ст. до н. е.: одне у Тавриці (Тавроскіфія), інше – у Добруджі.
Малиновський круг	гурток українських інтелектуалів, який збирався у 19 столітті та виступав за права і культурну незалежність України.
Малоросійська колегія	урядовий орган, створений у Російській імперії в XVIII столітті для управління територією України.
Малоросія	історична назва для південної та східної частини України під час існування Гетьманщини. Малоросія була важливою територією для української ідентичності та культури.

Термін	Визначення
Мальовничість	характерна особливість українського національного мистецтва, яка відзначається барвистістю, деталізацією та виразністю.
Мандат	офіційний документ або повноваження, які надаються особі чи групі для виконання певних завдань або функцій, часто в політичному або представницькому контексті. Мандат може бути наданий виборцями для представництва в органах влади, або це може бути дорученням чи повноваженням для виконання конкретної роботи чи завдань.
Маніфест	офіційний декларативний документ, який містить висловлені публічно погляди, цілі, вимоги або програму певного руху, політичної партії, уряду чи організації.
Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради	офіційний дипломатичний документ більшовицької Ради народних комісарів, складений 3 грудня 1917 р. спеціальною комісією на чолі з В. Леніним і направлений 4 грудня того ж року до Києва Українській Центральній Раді.
Мануфактура	виробничий підприємницький підрозділ, де товари виробляються вручну або з допомогою обмеженої кількості простих механічних пристроїв. Термін «мануфактура» походить від латинського слова “manu factus”, що означає «створений руками».

Термін	Визначення
Мануфактурне виробництво	загальна назва, яка означала суму потужностей усіх мануфактур.
Матеріальна культура	об'єкти та артефакти, що відображають спосіб життя і технічний рівень суспільства.
Махновський рух	збройна боротьба українських повстанських анархістських формувань у 1918–1921 роках часів Української революції під керівництвом Нестора Махна.
Медієвістика	галузь історичної науки, що вивчає історію середніх віків західноєвропейських країн.
Мезоліт	середньокам'яна доба – епоха кам'яної доби (15,000–5,000 до н. е), що була перехідною між палеолітом і неолітом. Також деколи вживається назва «епіпалеоліт» (Верхня давньокам'яна доба) для позначення культур з середньокам'яною індустрією, що існували за часу середньокам'яної доби. Характеризується перехідним періодом від полювання та збирання до первісного сільського господарювання, а також виникненням нових технологій та культурних змін у розвитку людства.
Меморандум	документ, пам'ятна записка з викладом поглядів уряду з того чи іншого питання.
Мемуарно-історичні твори	оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був.

Термін	Визначення
Менталітет	поняття, яке широко використовується в психології та соціології для опису культурних, історичних і соціальних особливостей.
Меншовики	фракція Російської соціал-демократичної робітничої партії; організаційно оформилася після II з'їзду РСДРП (1903), який прийняв програму і статут партії.
Мета Демократичної наради	виробити заходи для зміцнення влади ТУ.
Метафора	перенесення, яке полягає у перенесенні ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості.
Меценат	заможний покровитель наук і мистецтв, особа, що безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від знаменитого прізвища римського багатія Мецената, котрий допомагав митцям.
Меценатство	форма благодійності.
Мирна угода	міжнародна угода між двома або більше сторонами, які перебували у стані війни (збройного конфлікту), на підставі якої відновлюються офіційні відносини, фіксуються територіальні зміни, розв'язуються політичні, військові, економічні та інші питання.
Мирне вирішення конфліктів	процес досягнення угоди та заключення миру в міжнародних конфліктах.

Термін	Визначення
Мисливство	спеціальне використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь.
Мистецтво	творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що подають дійсність у художніх образах.
Мистецтво графіки	вид образотворчого мистецтва, для якого характерна перевага ліній і штрихів, використання контрастів білого та чорного та менше, ніж у живописі, використання кольору.
Мито	обов'язковий платіж, який збирається від товарів, що ввозяться або вивозяться через кордон держави. Мито призначене для забезпечення контролю над торгівлею, захисту внутрішнього ринку та збору доходів для державного бюджету. Визначається сума мита на підставі різних факторів, таких як вид товару, його кількість і вартість.
Митрополит	другий після патріарха титул єпископа у православній церкві, головуючий в Митрополії, також очолює автокефальні або автономні церкви.

Термін	Визначення
Митрополія	область, що перебуває в канонічній владі митрополита; зазвичай складається з декількох єпархій, об'єднаних у так зване митрополічне середовище.
Міграція	пересування людей між країнами, що може бути добровільним або примусовим.
Міжвоєнний період (між 1-ою та 2-ою світовими війнами)	час, коли Україна шукала свій шлях у системі міжнародних відносин.
Міждержавний конфлікт	протистояння між кількома державами, часто у вигляді війни.
Міждержавні угоди	документи, які укладаються між двома або більше країнами з метою встановлення правил та умов співпраці в різних сферах, таких як торгівля, наука, культура, економіка тощо.
Міжконфесійний діалог	взаємодія та співпраця між різними християнськими конфесіями та іншими релігійними спільнотами.
Міжнародна ізоляція	політична або економічна стратегія, за якої держава відокремлює себе від міжнародного співтовариства шляхом обмеження зовнішніх контактів, співпраці та участі в міжнародних організаціях і договорах.
Міжнародний арбітраж	розв'язання міжнародних спорів шляхом обрання третьої нейтральної сторони для прийняття рішення.
Міжнародне визнання України (1991)	визнання незалежності України численними країнами після розпаду Радянського Союзу.

Термін	Визначення
Міжнародний правопорядок	загальні норми та принципи, які регулюють стосунки міжнародного співробітництва.
Міжнародний ринок	сфера торгівлі товарами та послугами між різними країнами.
Міжнародна угода	офіційна домовленість між державами.
Міжнародні відносини	взаємозв'язки між державами та іншими суб'єктами світової політики.
Міжнародні договори	юридичні угоди між країнами, які визначають права та обов'язки сторін.
Міжнародні організації	групи країн, які співпрацюють у рамках певних структур, таких як ООН, Європейський союз, НАТО тощо.
Мілітаризація економіки	воєнізація найважливіших підприємств і цілих галузей, у ході якої у виробничому процесі усіляко використовувалася армія.
Міндовг (1219–1264 рр.)	князь і перший король Литви (1253–1263), родоначальник династії Міндовговичів. Засновник Литовської держави.
Мінея	церковна книга з текстами церковних відправ на кожен день місяця.
Мініатюра	ціла низка термінів у різних сферах, як гуманітарних (мистецтво взагалі і зокрема живопис, література, театр тощо), так і точних та інженерних (комп'ютерна графіка, книговидання тощо), що означає невеликий обсяг (розмір, формат тощо) предмету; ширше – взагалі будь-що невеликого розміру.

Термін	Визначення
Міністерство закордонних справ України (МЗС України)	центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МЗС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зовнішніх відносин України.
Мінські угоди (домовленості)	усталений узагальнювальний термін на позначення трьох спільних документів сторін – учасників врегулювання ситуації на Донбасі в Нормандському форматі (2022).
Міра́кль	один із жанрів середньовічної релігійно-повчальної драми, за основу якої бралися розповіді про «чуда», здійснені Богородицею.
Місійна робота	діяльність церкви, спрямована на поширення віри, надання допомоги та розвиток громад.
Міста-поліси	місто-держава, міська громада; звідси «політія» – особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму.
Містерія	вид середньовічної релігійної вистави: довільні, як правило, віршовані твори на біблійні теми, що розігрувалися на площах під час релігійних свят
Місто-поліс	місто-держава, міська громада.

Термін	Визначення
Місцеблюститель	у східному християнстві – єпископ, що тимчасово виконує обов’язки предстоятеля церкви (митрополита, патріарха).
Мітинг	організована форма політичних дій, оскільки в нього є організатори, цілі та завдання (наприклад, домогтися якомога більшої підтримки виборців на користь того чи іншого кандидата і виграти виборчу кампанію). Водночас мітинг, як і будь-яке багатолюдне зібрання, може перетворитися за певних умов у стихійний некерований процес і супроводжуватися раптовою зміною настроїв учасників, вибухом емоцій, бурхливими пристрастями.
Міщани	суспільний стан у країнах східної та частині центральної Європи за доби Середньовіччя і Нового часу, до якого належало населення міст і містечок. Такий самий суспільний стан, як буржуазія у франкомовних країнах або бюргерство в німецькомовних країнах центральної та західної Європи.
Мобілізація	комплекс заходів, спрямованих на переведення державної інфраструктури та військових сил країни у військовий стан у зв’язку з надзвичайними умовами всередині країни або ж за її межами. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано. У політичному лексиконі залучення

Термін	Визначення
	і приведення в готовність сил, засобів, ресурсів, внутрішніх резервів для вирішення певного важливого завдання, здійснення масової кампанії.
Модернізм	загальна назва напрямів у мистецтві та літературі ХХ ст., для яких характерне заперечення традиційних форм і естетики минулого, посилення на умовність стилю, немотивоване експериментаторство і протиставлення себе реалізму.
Мозаїка	зображення чи візерунок, виконані з кольорових каменів, смальти, керамічних плиток, шпону та інших матеріалів.
Мокош	богиня дощу і води у давніх слов'ян.
Молитва	звертання до вищої сили, спілкування з Богом чи іншими святими. Молитви є важливою частиною багатьох релігій.
Молитви та обряди	релігійна практика, що включає діяння, такі як хрещення, весілля та похорони. Ці обряди є важливими складовими релігійного життя народу.
Молитовні тексти	літературні твори, що використовуються у релігійних обрядах.
Молодша дружина	дружина князя, яка мала нижчий статус за старшу дружину.
Монархічний устрій	політичний устрій, який характеризується одноосібною владою.

Термін	Визначення
Монархія	форма державного правління, за якої верховна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи глави держави, як правило, спадкоємного правителя, монарха.
Монастир	релігійна громада ченців або черниць, що володіє належними їм землями та капіталами, і становила релігійно-господарську організацію. Іншими словами це резиденція монахів чи монахинь, які живуть разом. Монастирі зазвичай виконують функції молитви, навчання, та благочестя, а також можуть займатися благодійною діяльністю.
Монети	гроші, використовувані в Київській Русі, включаючи золотники, срібляники, карбованці, а також іноземні монети, такі як арабські дирхеми та динари, європейські монети.
Монументальний живопис	різновид живопису, твори якого мають самостійне значення і сприймаються незалежно від оточення.
Монопольне становище	панівне становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання обмежувати конкуренцію на ринку певного товару. Монопольним визнається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 %.

Термін	Визначення
Монотеїзм	віровчення про існування єдиного Бога, Творця всього сущого.
Мораліте	жанр повчальної алегоричної драми середньовіччя та епохи Відродження в Західній Європі XIV–XVI століття; моралізаторська, повчально-алегорична драма етичного змісту переважно віршованої форми; драми, в яких виступали алегоричні фігури Душі, Любові, Гніву, Заздрості тощо та велися розмови повчального характеру.
Мортира	артилерійська гармата, глибока долітка, яка призначена для випуску важких снарядів, зазвичай з високим кутом підняття, щоб атакувати об'єкти, знаходячись за перешкодами, такими як стіни або укріплення.
Музика	мистецтво організації музичних звуків, насамперед у часовій (ритмічній), звуковисотній та тембровій шкалі. Музичним може бути практично будь-який звук з певними акустичними характеристиками, які відповідають естетиці тієї чи іншої епохи, та може бути відтвореним.

Н

Наддержавний статус	статус міжнародної організації, що не залежить від конкретної держави та функціонує на міжнародному рівні.
----------------------------	--

Термін	Визначення
Наркомат	термін, який використовувався в Радянському Союзі та деяких інших комуністичних країнах для позначення міністерства або відомства, відповідального за певну галузь господарства, культури або адміністрування.
Народ	історична соціальна спільність людей, що визначається сукупністю таких ознак, як спільність мови і території, близькість культури і побуту, спільність історичного розвитку і в деяких випадках приналежність до однієї держави; населення держави, мешканці країни.
Народна драма	сукупність різних за формою і способом виконання уснопоетичних творів, які склалися для театралізованої гри.
Народна драма	фольклорна ігрова вистава, видовище, яке об'єднує різноманітні форми народного театального мистецтва, драм, дії, які передавалися із покоління в покоління у виконанні непрофесійних (самодіяльних) акторів.
Народний гетьманат	період влади гетьмана Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918).
Народний секретаріат	виконавчий орган Тимчасового ЦВК Рад України. сформований у Харкові 30 грудня 1917 (12 січня 1918) року російськими і місцевими більшовиками як український радянський уряд на протигагу до Української Центральної Ради та Генерального секретаріату УЦР–УНР.

Термін	Визначення
Народність	форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен або етносів завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.
НАТО	організація Північноатлантичного договору міжнародна міждержавна організація, військово-політичний союз 31 держави Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949 р.
Натуральне господарство	тип господарства, за якого продукти праці виробляються для задоволення власних потреб, а не для продажу.
Наука	частина культури, що забезпечує прогрес.
Націоналізація промисловості	політика переведення промисловості і сфери послуг країни в суспільну власність.
Націоналізм	ідеологія і напрямки політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.
Національна академія наук України	вища наукова самоврядна організація України, що заснована на державній власності і є найбільшим центром наукових досліджень в Україні.

Термін	Визначення
Національна багатство	сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію, які мають ринкову цінність і можуть обмінюватися на гроші або інші блага.
Національна безпека	заходи, які спрямовані на захист та збереження безпеки країни.
Національні інтереси	першочергові завдання та обов'язки країни на міжнародній арені для захисту її суверенітету та безпеки.
Національна Рада	вищий законодавчий орган Західно-Української Народної Республіки західної Області Української Народної Республіки, що існував у 1918–1919 роках.
Національне відродження	період у XIX–XX століттях, коли українці стали активно відновлювати свою національну ідентичність, культуру та мову.
Національний костюм	традиційний одяг, який носили українці протягом цього періоду, що відображав їхню культуру та національний характер.
Національний пробудження	історичний процес, коли українці відновлювали свою ідентичність та культурну самосвідомість.
Національні інтереси	збереження, захист і розвиток тих благ і цінностей, які це суспільство вважає для себе головними.
Національно-визвольна війна	активна боротьба українського народу за визволення українських земель з-під іноземного панування

Термін	Визначення
	з метою утвердження на них незалежності і розбудови національної культури, економіки.
Національно-визвольний рух	будь-який суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільності (племені, народності, нації), з метою визволення своєї країни від чужоземного панування.
Національно-демократична революція	1917–1920 рр. в Україні була важливим етапом в історії країни, яка відбувалася в ході революційних подій у Росії і була спрямована на встановлення національної незалежності та демократії. Цей період включав у себе різні події та важливих героїв, які вплинули на майбутність України.
Нація	етносоціальна спільнота, об'єднана певною самоназвою, мовою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей, усвідомленням своєї ідентичності (національною самосвідомістю).
Неандерталець	друга ланка розвитку людини після Архантропа, що з'явився у 230 тис. р. до Р.Х., прожив до 27 тис. р. Р.Х.
Незалежність	можливість приймати самостійні рішення, які підкоряються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів. Незалежність для держави – політична самостійність, відсутність підлеглості, суверенітет.

Термін	Визначення
Нейтралітет	політика, коли країна утримується від втручання в міжнародні конфлікти та не приєднується до військових блоків.
Неоліт	період історії людства (X – поч. III тис. до н. е.), який прийшов на зміну мезоліту, заключний період кам'яної доби. Саме з неолітом пов'язаний початок переходу від привласнювальних форм господарства до відтворювальних, створення культурно-історичних областей, у межах яких розповсюджувалися такі інновації, як відтворювальне господарство, кераміка, відтискальна техніка розщеплення, шліфування, свердління, різноманітні елементи духовної культури.
Неосталінські тенденції	посилення деформацій у суспільно-політичному житті СРСР, звуження демократії, бюрократичне засилля, порушення законності, нехтування прав, свобод людини.
Неофашизм	ідеологія, діяльність правих політичних структур популістського характеру, що виступають з антисемітських, антикомуністичних, націоналістичних, расистських позицій.
Неолітична революція	перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства, що відбувся в період неоліту (нового кам'яного віку).

НЕП

економічна політика, що впроваджувалася в радянських республіках з 1921 року. Вона була запроваджена на I з'їзді РКП(б) навесні 1921 року, замінивши політику «воєнного комунізму», запроваджену більшовицьким режимом під час окупації територій Російської імперії та інших територій, що потрапили в залежність від Москви. Нова економічна політика була спрямована на відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму через тимчасову лібералізацію ринку, поступки населенню в малому і середньому підприємстві та ін. Основний зміст НЕПу полягав у заміні продовольчої розкладки продовольчим податком у сільському господарстві, використанні ринків і різних форм власності, іноземного капіталу у формі концесій Основним змістом НЕПу було залучення іноземного капіталу у формі концесій, використання ринків і різних форм власності, а також проведення грошової реформи (1922–1924), у результаті якої рубль став конвертованою валютою.

Неф

поздовжня або поперечна частина простору монументальної споруди, що розташована між рядами колон, стовпів, арок або між зовнішньою стіною та поздовжньою колонадою.

Термін	Визначення
Нефа	вузькі проміжки або проїзди між рядами сільськогосподарських культур, які використовуються для доступу машин та людей під час обробки полів або жнив.
НК	надзвичайна комісія; державно-політичний карний орган уряду більшовиків.
Ногати	грошова одиниця, що перебувала в обігу на землях Київської держави у домонгольський період.

О

Оброк	податок грошима або продуктами, який стягувався землевласником із залежних від нього селян. Форма натуральної ренти, поширена (разом із панщиною) за феодалізму.
Оборона Константинополя	(1453) битва, що відбувалася між християнською Візантійською та ісламською Османською імперіями за володіння Константинополем.
Образотворче мистецтво	вид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах (живопис, графіка, скульптура).
ОБСЄ	найбільша у світі регіональна організація, яка займається питаннями безпеки. Об'єднує 57 країн, розташованих у Північній Америці, Європі та Центральній Азії.

Термін	Визначення
Община	форма об'єднання людей у докласовому суспільстві; самоврядна організація мешканців певної територіальної одиниці.
Общинна форма господарювання	господарство, яким керувала община – об'єднання людей за певними рисами у докласовому суспільстві.
Общинник	член общини.
Окатоличення	наси́льницьке наса́дження католицької віри.
Округ	адміністративно-територіальна одиниця країни; район діяльності якого-небудь державного органу галузевого управління.
Оксюморон	літературно-поетичний прийом, що полягає у поєднанні протилежних за змістом, контрастних понять, які разом дають нове уявлення.
Окупація	зайняття збройними силами однієї частини держави або всієї території держави без отримання суверенних прав на неї.
Ольгерд (1341–1377 рр.)	великий князь литовський і руський (1345–1377). Представник литовської династії Гедиміновичів. Син великого литовського князя Гедиміна. Один із головних будівничих Великого князівства Литовського. Батько литовського князя і польського короля Ягайла.

Термін	Визначення
ООН	міжнародна організація, створена для підтримки та зміцнення міжнародного миру та безпеки, а також розвитку співробітництва між державами.
Ополячення	насильницьке насадження польської культури.
Оранта	назва у візантійській традиції сюжету з зображенням Богоматері, яка молиться.
Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ)	регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова. В основі утворення цієї форми співпраці лежить єдність позицій країн із подібними політичними й економічними зовнішніми орієнтаціями. Організація створена в 1997 році для протистояння впливу Росії в регіоні й отримала підтримку США.
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	глобальна міжнародна організація, заснована 1945 року. Декларованою метою діяльності організації є підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу. Штаб-квартира розміщується в Нью-Йорку. Організація має офіси в Женеві, Відні, Найробі та Гаазі.
Ординці	члени Золотої Орди, тюркського монгольського царства, яке існувало в Середній Азії та на південному заході Росії в XIII–XV століттях. Ординці входили до складу Золотої

Термін	Визначення
	Орди та були її військовою й адміністративною елітою.
Орнамент	візерунок або узор, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів, стилізованих тваринних чи рослинних мотивів.
Орне	тип земельного обробітку, коли земля обробляється плугом для посіву зернових культур.
Острозька біблія	перше повне видання Біблії (як Нового, так і Старого Завіту) церковнослов'янською мовою. Переклад здійснено гуртком учених при Острозькій школі та видано в Острозі 1580–1581 року заходами князя Костянтина-Василя Острозького. Надрукована друкарем Іваном Федоровичем, на папері з філігранями Буської папірні і містить 628 аркушів, з численними заставками, кінцівками та ініціалами.
Острозький літопис	український літопис (1500–1530-х рр. XVII століття).
Отаманщина	наявність на певній території великої кількості партизанських загонів на чолі зі своїми отаманами (командами), фактичної військової і політичної влади в умовах відсутності чи недостатньої міці централізованого апарату державної влади. Термін вперше був запропонований з метою опису історії Української Народної Республіки.

П

**Павло
Скоропадський**

гетьман Української держави (квітень-грудень 1918).

Павло Тетеря

український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави Правобережної України (1663–1665). До 1648 року був писарем гродського суду у Володимирі, 1649 – писар (канцлер) Переяславського полку Гетьманщини, із 1653 – переяславський полковник. Ставши гетьманом, проводив політику на скасування унії України із московським монархом. Секретар короля, полоцький стольник. Зять гетьмана Богдана Хмельницького.

Паламар

певний вид ряси (ряса – облягаючий одяг духовенства), який носять православні священослужителі під час служби. Його можна вважати частиною традиційного одягу православного священства.

Палеографія

наука, що вивчає стародавні рукописи, способи їх прочитання, зовнішню сторону письмових джерел, в тому числі графіку, матеріал на якому і чим вони писались, водяні знаки на папері, формат, прикрасу рукописів. Це допомагає прочитати рукопис, встановити час, місце його виникнення, ім'я автора, його справжність або підробку, історію тексту.

Термін	Визначення
Палеоліт	період в історії людства, що охоплює приблизно 2,6 млн років до н.е. до X тисячоліття до н.е., в якому відбувалися формування та розвиток перших кам'яних інструментів, мисливсько-збирального способу життя та початкових форм соціальної організації.
Паломник	той, хто відвідує так звані святі місця, або мандрівний богомолець взагалі.
Панегірик	поетичний жанр, притаманною ознакою якого є захоплена похвала та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. У стародавній Греції та Римі панегірики використовувалися як надгробна промова, що прославляла подвиги померлого. А в Україні в першій половині XVII століття став поширеним різновидом поезії. Згодом став одним з літературних напрямів, прикладом красномовного мистецтва – використання різних словесних форм для возвеличення окремих осіб та подій.
Пани	заможна шляхта на українських землях XIV – першої половини XVI ст., яка не мала князівських титулів, але відрізнялася давністю роду, спадковим землеволодінням і певними привілеями.
Пантеон	група богів, що належать до якоїсь однієї релігії або міфології, також храм або будівля, присвячена всім богам будь-якої релігії.

Термін	Визначення
Панщина	примусове й безплатне виконання підданими певного обсягу робіт у господарстві власника. Панщина є однією з форм земельної ренти – докапіталістична земельна рента, тобто земельна рента при феодальному способі виробництва.
Папа Римський	голова католицької церкви. Єпископ Римський, наступник святого апостола Петра, вікарій Ісуса Христа на Землі. Західний патріарх римо-католицької церкви, один з п'яти великих християнських патріархів – Рима, Константинополя, Александрії, Антіохії і Єрусалима. Голова Ватиканської держави (з 1929 р.) і Святого Престолу. Колишній голова Папської держави. Архієпископ-митрополит Римської провінції, примас Італії й прилеглих островів. Має резиденцію в Апостольському палаці. Обирається кардиналами церкви на конклавах. Зазвичай займає римський престол довічно. Першим папою вважається Петро, апостол Ісуса Христа. Чинний папа від 13 березня 2013 р. – Франциск.
Папірус	багаторічна трав'яниста рослина. У Стародавньому Єгипті з нього виготовляли своєрідний папір, який називався папірусом. Зі стебла зрізали тонкі смужки, розправляли, склеювали шарами навхрест, клали під прес, отримували міцний аркуш.

Термін	Визначення
Папська курія	назва центральних установ, що керують католицькою церквою.
Парафія	у християнстві церковно-адміністративна організація найнижчого рівня в межах однієї діоцезії (єпископства, єпархії). Громада (клір і миряни) одного храму-церкви; так звані парафіяни. Також – місцевість, де живуть члени цієї громади, або церковна власність громади. Перебуває під пасторською опікою та церковним контролем парафіяльного священника – настоятеля парафіяльної церкви. Керується радою парафії та настоятелем (парохом, пастором, плебаном тощо). Перебуває під наглядом єпископа, який затверджує парафіяльного священника. У деяких католицьких і протестантських країнах – адміністративно-територіальна одиниця нижчого рівня, що відповідає повіту або волості.
Парафіянин	віруючий, що належить до якої-небудь церковної парафії.
Паризький мирний договір (1947)	угода, яка визнає кордони України після Другої світової війни.
Паризька мирна конференція 1919–1920 рр.	міжнародна конференція, скликана державами-переможницями для вироблення і підписання умов з переможеними державами у Першій світовій війні 1914–1918 рр.

Термін	Визначення
Паризький мир (1919)	угода, яка завершила Першу світову війну та визнала незалежність Української Народної Республіки.
Парламент	вищий державний законодавчий орган. За загальним правилом парламенти є виборними органами, більшість яких у світі обирається за різними видами пропорційної виборчої системи.
Парсуни	портрети, виконані прийомами іконописної техніки.
Партесний концерт	жанр української багатоголосної церковної музики, що з'явився в Україні у першій половині XVII століття; найвище досягнення української професійної музики доби бароко. Походить від концертуючого стилю католицької духовної музики (хорових творів з інструментальним супроводом), що зародився наприкінці XVI ст.
Партизани	особи, які, не входячи до складу регулярних збройних сил, добровільно беруть участь у боротьбі з іноземними загарбниками або в громадянській війні, здебільшого у ворожому тилу, дотримуючись законів і звичаїв війни.
Партія	юридично оформлене об'єднання людей за політичним світоглядом, для досягнення конкретних цілей та захисту спільних інтересів.

Термін	Визначення
Патерики	життєписи і повчання святих отців Церкви, збірники оповідань про життя християнських святих отців, людей, які зробили великий внесок у розвиток Церкви – спільноти християн нашої планети.
Патріарх	найвищий титул голови самостійної (автокефальної) церкви в православ'ї, ряді орієнтальних православних церков та помісної (самоуправної) у східних церквах, з'єднаних з Римським престолом.
Патріархат	форма життя родової общини, за якої чоловікові належить головна роль у господарстві, сім'ї та суспільстві.
Патріархія	форма церковного управління, де вища влада належить патріарху або голові церкви.
Патронат	підтримка чи захист із боку святого чи ангела-покровителя, якого вважають покровителем конкретного місця, групи людей або професійного становища; спонсорство, захист або опіка над кимось; інститут церковного права, в силу якого особі або установі надається відома сукупність прав та обов'язків по відношенню до церковної посади і особливо до її заміщення.
Пафос	(відчуття, емоція), також патетика – риторична категорія, що відповідає стилю поведінки, манери або способу

Термін	Визначення
	передавання відчуттів, які характеризуються емоційним піднесенням, натхненням.
Пацифікація	урядова політика, спрямована на утихомирення, замирення («пацифізм», запроваджений насильницькими методами) локалізованих етносів (національних меншин).
Пейзажний жанр	(paysage, від pays – країна, місцевість) – жанр образотворчого мистецтва (а також окремі твори цього жанру), в якому основним предметом зображення є первоздана або тією чи іншою мірою перетворена людиною природа.
Перворадництво	система управління, де гетьман виступав як глава держави, а його рішення підкорялись затвердженню Козацької ради.
Пергамент	матеріал для письма з недубленої шкіри тварин (до винаходу паперу). Також пергаментом називають стародавній рукопис на такому матеріалі.
Перебудова (гласність і перестройка)	політичні та економічні реформи, започатковані Михайлом Горбачовим у СРСР, які призвели до кінця комуністичного режиму.
Передпарламент	(офіційна назва «Тимчасова рада Російської республіки») – дорадчий орган при Тимчасовому уряді – складався у більшості з есерів і меншовиків.
Перекладна література	сукупність текстів, спочатку написаних однією мовою, а потім перекладених на інші.

Термін	Визначення
Перелогова система землеробства	система обробітку землі, коли землю використовували протягом кількох років, потім давали їй відпочити до відновлення родючості.
Перемир'я	(лат. <i>indutiis</i> , англ. <i>armistice</i>) – ситуація у ході війни, коли сторони, що воюють, погоджуються припинити боротьбу.
Пересопницьке Євангеліє	визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI століття. Один з перших українських перекладів біблійного, канонічного тексту (четвероевангелія) на староукраїнську літературну мову, здійснений 1556–1561 рр. Михайлом Василевичем із Сянока та архимандритом Пересопницького монастиря Григорієм у селі Двірці та у Пересопниці на Волині (тепер село Рівненського району Рівненської області).
Переяславська Рада	загальна військова рада, яку гетьман Богдан Хмельницький скликав у Переяславі 18.01.1654 р., один з епізодів процесу оформлення українсько-московського військово-політичного союзу.
Переяславська угода	угода між Богданом Хмельницьким та Московією, яка визначала політичні та церковні відносини між Україною та Московією.
Переяславський договір	(1659) козацько-московська міждержавна угода, укладена 17 жовтня 1659 року в Переяславі. Статті означали розрив Гадяцької угоди.

Термін	Визначення
	1658 року з Річчю Посполитою й суттєво звужували автономію козацької України в складі Московської держави.
Перун	верховний бог у слов'ян, бог грому та блискавки.
Перша світова війна (1914–1918)	конфлікт, який призвів до розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, що вплинуло на Україну.
Перший козацький реєстр	документ, складений у 1649 році за наказом гетьмана Богдана Хмельницького, який містив перелік козаків, які були зобов'язані служити в армії гетьмана.
Перший Універсал Української Центральної Ради	державно-політичний акт, універсал Центральної ради, що проголосив автономію України. Прийнятий 10 (23) червня 1917 року в Києві.
Першодрук	найдавніша книга, надрукована на певній території.
Петлюрівці	прихильники політики отамана Симона Петлюри, діяли як у Польщі, так і серед емігрантів на Заході. Це також був популярний термін для прихильників уряду Української Народної Республіки. У російських джерелах часто – позначення прихильників українського національно-визвольного руху.
Петлюрівщина	період в історії УНР під керівництвом Симона Петлюри (1918–1920), коли УНР спробувала встановити власну владу та вести боротьбу з іноземними агресорами.

Термін	Визначення
Петро Могила	видатний український політичний, церковний, освітній і культурний діяч молдавського походження. Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1633–1647 рр.), екзарх Константинопольського патріарха. Архимандрит Києво-Печерського монастиря (з 1627 року).
Петро Ратенський	митрополит Київський і всієї Русі, святитель, чудотворець. Переніс київську митрополічу кафедру з Владимира-над-Клязьмою до Москви.
Петроград	назва від 18 (31) серпня 1914 року до 26 січня 1924 року; змінена царем Миколою II на російський лад у зв'язку з початком російсько-німецької війни.
Печатка-привілей	документ, оформлений у вигляді печатки, який мав правову силу та використовувався для фіксації прав та привілеїв.
Печеніги	об'єднання тюркських та інших племен, що історично мешкали в степових і пустельних регіонах Євразії в середньовіччі, від VII до XII століття. Вони були відомі як кочова конфедерація, займалися, в основному, скотарством та різноманітними формами торгівлі.
Печерська лавра	монастир у Києві, центр православної віри та освіти.
Писанка	великоднє яйце, яке прикрашається різними малюнками та візерунками, традиційне українське ремесло.

Термін	Визначення
Писемність	сукупність графічних знаків для фіксації мови.
Підкарпатська Русь	самопроголошена держава під час Карпатської Української Республіки 1938 року.
Підкоморський суд	суд для розгляду межових земельних справ.
Підписання Брестського миру	угода, укладена в 1918 році, яка офіційно припинила бойові дії України з Центральними державами під час Першої світової війни.
Підписання Польсько-Української Угоди	договір між УНР та Польщею, що стосувався кордонів та взаємовизнання.
Підручник «Шестиднев»	тлумачення 6 днів створення світу, відомостей з Біблії в образних, казкових формах.
Пільга	установлений законодавством дозвіл на повне або часткове звільнення певних категорій осіб від виконання певних обов'язків, які встановлені для інших суб'єктів (категорії суб'єктів), або надання особі додаткових прав (додаткового змісту та обсягу прав) у визначеній сфері, порівнюючи з правами (обсягом прав) інших осіб у такій сфері.
Пісні-романси	жанр камерно-інструментальної музики; вокальний ліричний твір, який виконується в супроводі музичного інструмента.

Термін	Визначення
Піхота	рід військ, який бере участь переважно в пішому бою (на власних ногах).
Плачі	літературний жанр, а також твір, створений у цьому жанрі, – традиційні імпровізації елегійного характеру, пов'язані, переважно, з похоронами, весільними, рекрутськими та іншими обрядами, неврожаєм, хворобою.
Плебеї	бідні міщани.
Плебісцит	всенародне голосування з питання державної приналежності певної території або політичної долі держави.
Плінфа	широка та плоска випалена плита-подібна цегла, яка використовувалася при будівництві у Візантії, була нерідко основним матеріалом для будівництва конструктивних елементів будівель. Використовувалася у давньоруській храмовій архітектурі X століття – початку XIII століття.
Плуг	сільськогосподарське знаряддя з широким металевим лемешем або диском для оранки землі.
Побутовий жанр	розділ образотворчого мистецтва, різновид живопису, що зосереджений на відтворенні сцен повсякденного, буденного життя, зазвичай сучасного художника.
Повість минулих літ	літописне зведення, складене в Києві в XI – на початку XII століття ченцем Нестором та іншими літописцями, яке лягло в основу всього наступного руського літописання.

Термін	Визначення
	За іншою версією, основним автором був Сильвестр, ігумен Видубицького монастиря. На сьогодні гіпотеза про Сильвестра як автора «Повісті временних літ» знаходить нові підтвердження й виглядає досить переконливо.
Повіт	адміністративно-територіальна одиниця.
Повітові комісари	посадовці в Радянській Росії та Україні під час Громадянської війни (1917–1923). Були відповідальні за впровадження радянської влади та політики в конкретних повітах або округах. Мали владу у сферах адміністрування, забезпечення революційного порядку та реалізації партійних рішень.
Повстання	масовий збройний виступ проти влади з метою її повалення та зміни.
Повстання на Крутах 1918 року	військові події, які відбулися 29 січня – 2 лютого 1918 року між збройними силами Української Народної Республіки та Радянської Російської Федеративної Соціалістичної Республіки в районі гори Крути поблизу Конотопа.
Погост	укріплене місце для збору уроків.
Погости	гостиний двір, пізніше – сільська громада й адміністративна одиниця в Русі.

Термін	Визначення
Події Криму 1954 року	передача Кримської області в склад РСРР, що стало пізніше джерелом конфлікту.
Поділ праці	процес, при якому різні види обробки продуктів відокремлюються один від одного, створюючи все нові виробництва і галузі.
Позбавлення ЗУНР незалежності	подія в 1919 році, коли ЗУНР була анексована Польщею, а незалежність та територіальну цілісність ЗУНР було порушено.
Показачення	самовільний, добровільний перехід селян, міщан у козацький стан. У першій половині XVII ст. форма соціального протесту проти закріпачення та утисків шляхти.
Полемічна література	підбірка текстів різних авторів, у яких обговорюються проблемні питання релігійної дискусії між католицькою та православною церквами з метою їх об'єднання.
Поліс	у сучасному значенні – місто-держава, міська громада; звідси політія – особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму; самостійна одиниця розселення, що включала центральне поселення та навколишні «села», в сучасному розумінні – місто-держава.

Поліська Січ

підпільна збройна формація, створена на Поліссі влітку 1941 року, в селі Немовичі Сарненського р-ну, що на Рівненщині. Отаманом Тарасом Бульбою було видано перший наказ про початок боротьби і створення повстанської армії. Основу організації було закладено ще у 1940 році, а перші збройні формації було утворено із початком німецько-радянської війни у червні 1941 року. Бульбівці воювали як проти нацистів, так і проти радянських військ, періодично співпрацюючи з однією із сторін. Найбільшого розмаху Поліська Січ набула у 1942 році, коли в її рядах було від 3-х до 10-ти тис. вояків. Невеликий проміжок часу повстанці контролювали частину Полісся, в районі штабу Січі – міста Олевська, проголосивши Олевську Республіку.

Політеїзм

форма релігійного та філософського уявлення, що передбачає існування численних богів, богинь або трансцендентів (об'єктів віри, ритуалу, благоговіння тощо), також духів природи; релігія, заснована на вірі в кілька богів. Його протилежністю є монотеїзм, який вірить лише в одне божество.

Політика

(від грец. *πολιτική* – діяльність самоврядування в полісі (місті-державі), а надалі – «мистецтво управління» державою та громадськістю) – діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини.

Термін	Визначення
Політична етнологія	наука про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття і, зокрема, про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнічних і національних груп) між собою та між ними і державою.
Політична історія	галузь історії, що вивчає процеси становлення влади, армії, держави для різних народів.
Політична нація	суверенна спільнота громадян (на підставі громадянства: «громадянська» нація) – сукупність політично суб’єктивних громадян різних національностей, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – держави. Нація визначається як основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Часто вживається як синонім терміна «держава», коли мається на увазі її населення. «Політична нація» – політична спільнота громадян певної держави, сукупність людей, які усвідомлюють свою приналежність до цієї спільноти, поважають правила, які існують у суспільстві. Більшості членів політичної спільноти властивий патріотизм, відповідальність за долю країни.
Політичний страйк	форма протесту або спосіб виразити незгоду з політичними рішеннями або діями уряду чи політичних

Термін	Визначення
	органів, шляхом припинення участі у політичних процесах або виконання політичних обов'язків.
Політичний устрій	спосіб територіального поділу держави на певні частини (територіальні одиниці) і характер відносин між ними, а також центральною владою.
Поліцентризм	наявність у системі міжнародних відносин кількох центрів найсильніших держав або блоків держав, характер і рівень взаємовідносин між якими визначає стан і тенденції розвитку планетарної політики.
Полк	формування (військова частина), основна тактична та адміністративно-господарська одиниця у військових силах багатьох держав світу.
Полки та сотні	адміністративно-територіальні одиниці Гетьманщини, якими керували полковники та сотники відповідно.
Полковник	вищий офіцерський чин у козацьких державах.
Полтавська битва	вирішальна битва між силами царя Петра I та гетьмана Івана Мазепи, що визначила майбутнє Гетьманщини у 1709 році.
Польська домінація	період історії Гетьманщини, коли Польща мала значний вплив на політичне та економічне життя регіону.
Польсько-Українська війна	військовий конфлікт між Другою Речю Посполитою та Західноукраїнською Народною Республікою, який

Термін	Визначення
	тривав з листопада 1918 року до липня 1919 року і завершився перемогою Польщі.
Полювання	спосіб отримання їжі, де люди вирушають на полювання з метою полювати на диких тварин для харчування.
Полюддя	збирання данини у формі натурального оброку з підлеглого населення в Київській Русі, що його проводив кожної осені київський князь або його намісник.
Поляни	східнослов'янське плем'я VI–IX ст., що за повідомленнями «Повісті минулих літ» мешкало в Центральній Наддніпрянщині.
Поміщицтво	соціальна система, де поміщики володіли великими земельними наділами, а селяни працювали на них у вигляді кріпаків.
Портретний живопис	форма зображення людини, де основний фокус тримається на її обличчі, а також передає її психологічний стан, соціальний статус і приналежність до певної історичної епохи. Найбільш яскраво український портретний живопис проявився в такому жанрі як парсуна (жанр портретного живопису кінця XVI–XVII ст., що використовував прийоми іконопису).
Посольство	дипломатичне представництво однієї держави в іншій.

Термін	Визначення
Пост	релігійна практика утримання від їжі чи інших задоволень як спосіб духовного очищення та самообладнання.
Поташ	калієва сіль вугільної кислоти, біла порошкоподібна речовина з властивостями лугу; застосовувався при відбілюванні і фарбуванні тканин, у миловарні, виробництві скла тощо.
Поученія	жанр літератури з настановою про життя.
Правобережна Гетьманщина	західна частина Гетьманщини на правому березі Дніпра. Назва з'явилася після поділу Української козацької держави Московською державою і Річчю Посполитою за умовами укладеного ними Андрусівського договору 1667 р.
Православні	християни, які належать до православної церкви, що визнається західною та східною гілками, наприклад, Українська православна церква та Українська автокефальна православна церква.
Православні братства	суспільно-релігійні організації, що мали на меті захист православних руських міщан супроти релігійних і національних утисків, які проводили шляхетська Польща та католицька церква, та відіграли значну роль у суспільно-політичному і культурному житті України та Білорусі XV століття.

Термін	Визначення
Православ'я	друга за чисельністю внутрішньо єдина християнська спільнота у світі. Віровчення та віросповідання східної християнської церкви. Не має єдиного церковного центру.
Приватизація	процес передачі державної власності в руки приватних власників, що відбувався в Україні після незалежності.
Привласнююче господарство	форма господарської діяльності первісних людей, що складалася зі збиранництва, полювання, рибальства.
Принцип сеньйорату	система управління, характерна для середньовічної Європи, в якій влада та власність над територією та населенням передавалася від вищого сеньйора (лорда) нижчим феодалам або васалам в обмін на вірність, військову службу та податки. Сеньйорат включав у себе систему феодальної залежності та піраміду васалів, кожен із яких мав свої обов'язки перед вищим сеньйором.
Приходи	релігійна громада християн, що складається з кліру та мирян, об'єднаних при храмі.
Приходські школи	початкові школи при церковній парафії.
Прогресист	прихильник прогресу, людина передових ідей, настроїв, поглядів.
Продовольча розкладка (продрозкладка)	спосіб заготівлі сільськогосподарської продукції радянською владою шляхом реквізиції, як складова «продовольчої диктатури» при здійсненні політики воєнного комунізму.

Термін	Визначення
Проект «автоматизації»	відмова радянських республік від планів створення власних національних держав, їх входження до складу РСФРР на правах автономних утворень.
Пролетаріат	нижчий, бідніший соціальний клас суспільства, який не має власності на засоби виробництва і для якого основним джерелом засобів для життя є продаж власної робочої сили.
Пролетарій	робітник чи працівник, який не має власності на засоби виробництва і покладається на продаж своєї робочої сили для отримання доходу.
Прологи	короткі зведення життєвих правил.
Промисловий переворот	перехід від ручного, ремісничо-мануфактурного й доморобного до великого машинного фабрично-заводського виробництва, який розпочався в Англії в другій половині XVIII ст. й упродовж XIX ст. поширився на інші країни Європи, США, Японію. Важливою складовою промислової революції було впровадження у виробництво та транспорт робочих машин і механізмів, які замінили ручну працю людей; створення самостійної машинобудівної галузі.
Промисловість	технічно найдосконаліша галузь матеріального виробництва, основа індустріалізації економіки, яка має вирішальний вплив на розвиток продуктивних сил; сукупність підприємств з виробництва електроенергії,

Термін

Визначення

знарядь праці для галузей економіки, видобутку сировини, палива, заготівлі лісу, переробки продукції, випущеної промисловістю або виробленої сільським господарством, виробництва товарів і послуг.

Проповідь

у вузькому значенні, християнська церковна настанова, завданням якої є розповісти і розтлумачити слухачам вчення Ісуса Христа; офіційна назва в українському православ'ї – Слово; також неофіційна назва в українському протестантстві.

Просвітництво

широка ідейна течія, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення у другій половині XVII–XVIII століття. Представники цієї течії: вчені, філософи, письменники, митці – вважали метою суспільства людське щастя, шлях до якого – переустрій суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом, були прихильниками теорії природного права. Несправедливість та поневолення, які панують у суспільстві, вони вважали наслідком накиннутих можновладцями законів, релігійних заборон та нестачі справжніх знань. Своїм завданням вільнодумці проголошували утвердження свободи, розвиток природних здібностей кожного, громадянське виховання та поширення освіти. XVIII століття називають також

Термін	Визначення
	Добою розуму, адже разом з ідеями Просвітництва утверджувалася віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя. Саме в цей час виникла й ідея поступу – тобто послідовного розвитку людства через здобуття нових знань, вдосконалення суспільного ладу та покращення умов життя.
Просфiрниця	причетниця, обов’язком якої є виготовлення просфор протодиякон.
Протекторат	форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від певної особи (чи іншої держави), коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор.
Протекціонізм	економічна політика держави, спрямована на підтримку та захист національного виробника від іноземної конкуренції на зовнішньому і внутрішньому ринках.
Протекція	практика надання підтримки, захисту або покровительства однією особою чи організацією іншій, зазвичай з метою забезпечення її інтересів або допомоги у досягненні певних цілей.
Протестантизм	один із найпоширеніших напрямів у християнстві, що відокремився від католицизму в період Реформації у XVI ст. (лютеранство, кальвінізм тощо) та внаслідок подальшого внутрішнього поділу утворив такі течії, як адвентизм, баптизм, методизм, євангелізм, п’ятидесятництво,

Термін	Визначення
	харизматичний рух тощо. Свою мету вони вбачали в поверненні до ідеалів раннього християнства. Церкви й спільноти протестантів національного чи місцевого характеру є в усьому світі та їх поширення триває.
Профспілка	добровільна громадська організація, галузева спілка, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності (навчання).
Процедура імпідменту	конституційний механізм або процес, за допомогою якого легітимний чи вибраний державний посадовець, наприклад президент, суддя або інший високопосадовець, може бути позбавлений влади через формальне обвинувачення у серйозному порушенні закону або конституції.
Пруссія	німецьке королівство та історична держава, яка утворилась із Пруського герцогства та маркграфства Бранденбург.
Псалми	пісні релігійного змісту, що були написані на честь свят, обрядів поклоніння або на відзначення трагічних подій.
Публіцистика	напрямок літературної і журналістської творчості, який дієво досліджує, узагальнює і трактує з власного погляду важливі суспільно-політичні питання та інші виклики суспільства, з метою впливу на суспільну думку

Термін	Визначення
	та існуючі політичні інститути, використовуючи при цьому засоби логічного мислення та емоційного впливу.
Пункти заспокоєння	державно-політичний акт, виданий королем Владиславом IV Вазою та затверджений Сеймом у січні 1632, що узаконював існування православної церкви в Речі Посполитій.
Путч	спроба групи змовників здійснити державний переворот, часто з допомогою військових.
П'ядь	давня міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців («мала п'ядь») або великого пальця і мізинця («велика п'ядь»).

Р

Рада Народних Комісарів (Раднарком)	уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки після жовтневого перевороту 1917 року і РСФРР від 1918 до 1946 року. Складався з народних комісарів, аналогів міністрів, що керували народними комісаріатами (наркоматами), аналогами міністерств.
Рада Народних Міністрів	найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади Української Народної Республіки.
Рада національної безпеки і оборони	координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Відповідно до статті 107 Конституції України

Термін	Визначення
України (РНБОУ)	РНБОУ координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Рішення РНБОУ вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції РНБОУ визначаються законом.
Рада робітничих і солдатських депутатів	виборні на певний строк колегіальні представницькі органи в період становлення радянської влади в Росії на початку ХХ століття.
Радянський період історіографії	20-ті рр. – поч. 90-х рр. ХХ ст.; період жорстоких схем марксизму-ленінізму. Основою історичного періоду була оголошена класова боротьба.
Радянсько-польська війна (1919-1921)	конфлікт між Радянською Росією та Другою Реччю Посполитою, який вплинув на межі України.
Радянсько-українська війна	збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР) в 1917–1921 роках за контроль над українськими землями, колишніми південно-західними губерніями Російської імперії.
Райхскомісаріат України	адміністративно-територіальна одиниця німецького цивільного управління, яка існувала в роки Другої світової війни на частині української етнічної території – частині території сучасної України і південних областей Білорусі. Існувала за часів нацистської окупації (Третій Рейх) УРСР у період з 1941 по 1944 рр.

Термін	Визначення
Ратифікація	процедура, в результаті якої державний орган (зазвичай парламент або конгрес) офіційно схвалює та підтверджує міжнародний договір або угоду, надаючи їй законну силу та зобов'язання для внутрішнього застосування в країні. Ратифікація відображає згоду держави на виконання договору та його норм відповідно до її законодавства.
Реалізм	напрямок у літературі і мистецтві XIX ст., пов'язаний з правдивим зображенням дійсності.
Революційні комітети	місцеві та ширші територіальні центри революційної боротьби за повалення існуючої влади; утворені російською компартією спочатку з метою здійснення більшовицького перевороту в Росії, згодом і в Україні. Влітку 1918 р. виникли українські боротьбістські військ.-рев. комітети для боротьби з гетьманатом, а потім з Директорією.
Революційний трибунал, також Ревтрибунал	спеціальний судовий орган, що створювався більшовицькою владою після перевороту в Росії, а згодом на інших зайнятих територіях.
Революція	докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного.
Революція Гідності	масовий протест і рух за демократичні права в Україні, який розпочався у 2013 році та призвів до зміни політичного курсу України.

Термін	Визначення
Регіоналізм	ідеологія і стратегія, призначенням яких є забезпечення інтересів регіонів; процес реалізації прагнень і потреб регіонального співтовариства.
Реєстр	документ, в який заносились особи, які зобов'язані були служити в армії або платити податки. Реєстри були основою для формування військових формувань та податкової системи.
Реєстрові козаки	козаки, занесені в реєстр, не служили, а обороняли кордони Польщі.
Резана	давньоруська грошова одиниця. Згідно із зафіксованою в пам'ятках писемності давньоруською монетно-лічильною системою Київської Русі, у XI столітті дорівнювала половині куні (на лічильну гривну тоді йшло 25 кун і 50 резан). Слово «резана», ймовірно, походить від дієслова «різати».
Рекрут	особа, прийнята на військову службу.
Релігійна архітектура	особливості будівництва храмів, монастирів та інших релігійних споруд у різні історичні періоди.
Релігійна освіта	розвиток релігійної освіти в різні історичні етапи та її роль у формуванні світогляду українців.
Релігійна плюралізація	наявність та різноманіття релігій у суспільстві, що впливає на різноманіття віровчень і практик.
Релігійна свобода	поняття, що визначає право особи на свободу вибору віровизнання.

Термін	Визначення
Релігійна терпимість	властивість суспільства приймати та поважати різні релігійні погляди.
Релігійний культ	релігійне шанування предметів, реальних чи фантастичних істот; релігійна обрядовість.
Релігійний обряд	сукупність визначених внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій віруючих, спрямованих на встановлення обопільних відносин між людиною і надприродними об'єктами.
Релігійний шовінізм	коли представники певних релігій не визнають права носіїв інших релігій мати і поширювати свої переконання. У наш час це найбільш характерно для ісламського фундаменталізму (ваххабізм, політика Талібану, ісламська політика в більшості арабських країн).
Релігія	особлива система світогляду та світогляду конкретної людини чи групи людей, сукупність культурних, духовних і моральних цінностей, що регулюють поведінку людини. У широкому розумінні, як соціальний інститут, релігія – це сукупність переконань і вірувань, присутніх у суспільстві. Він включає сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людини тощо. Релігієзнавство охоплює вивчення релігії.

Термін	Визначення
Ремесло	дрібне виробництво за допомогою примітивного знаряддя, для задоволення широких побутових потреб, господарського (раніше й військового) виряду, різного роду будівництва та частин його устаткування.
Ренесанс	період в історії європейської культури XIV–XVI ст., для якого характерне відродження античної спадщини.
Рента	система обов’язкових внесків або платежів, які селяни здійснювали на користь феодала чи церкви. Включала натуральну, відробіткову та грошову форми; прибуток чи дохід, отримуваний від нерухомості або інших видів майна, яке здається в оренду.
Репресії	комплекс заходів з арештів, розстрілів і переселення великої кількості людей.
Республіка	форма державного правління, за якої верховна влада у державі (суверенітет) належить Народу, а верховні органи державної влади обираються на певний термін, з окресленими Законом повноваженнями; існує поділ влади на гілки: законодавчу, виконавчу, судову.
Референдум	спосіб прийняття законів або важливих рішень загальнодержавного чи місцевого значення шляхом голосування населення.

Термін	Визначення
Реформа	комплекс заходів, якими вводяться нові суспільні відносини на заміну старих у будь-якій сфері суспільного життя, крім економічної, що призводить до зміни умов діяльності всіх і відповідної фахової групи членів суспільства.
Реформаційний рух	церковно-релігійні й суспільно-політичні течії, спрямовані проти Католицької церкви та на повернення, як вважали реформатори, до біблійних джерел християнств.
Реформація	релігійний рух, що започаткувався у XVI столітті, спрямований на реформу християнської церкви. На території України вона мала великий вплив на розвиток української культури та освіти. Церковно-релігійні й суспільно-політичні течії, спрямовані проти Католицької церкви та на повернення, як вважали реформатори, до біблійних джерел християнства.
Ризький мир	договір, підписаний у Ризі 18.03.1921 р. представниками РСФРР і УСРР, з одного боку, та Польщі – з другого, який формально закінчив польсько-радянський збройний конфлікт 1919–1920 рр., санкціонував поділ українських і білоруських земель між Польщею та Радянською Росією та фактично анулював Варшавський договір 1920 р.

Термін	Визначення
Ринкова реформа	процес переходу до ринкової економіки в Україні після отримання незалежності в 1991 році.
Рілля	термін, що вказує на оброблену земельну ділянку, де вирощують сільськогосподарські культури, такі як зернові, овочі, фрукти або інші рослини, призначені для харчування або промислового використання.
Річ Посполита	у 1569–1795 роках монархічна конфедерація Польського королівства і Великого князівства Литовського і Руського.
Робітничий депутат	обраний представник робочого класу, який займає посаду в органах влади або парламенті та захищає інтереси робітників і робочого населення. Їхнє представництво призначене для вирішення питань, що стосуються праці та соціальних прав робітників.
Розкол єдиної християнської церкви	остаточний розкол християнської церкви на католицьку під проводом Папи Римського та православну, де рішення приймаються соборно, помісними церквами на чолі з патріархами. При цьому з погляду католиків від Єдиної Вселенської Апостольської церкви відкололись православні («схизматики»), а з погляду православних — відкололися католики («латиняни», «папісти»). Розкол протягом віків свого існування

Термін	Визначення
	супроводжувався численними богословськими суперечками, а також військовими й політичними конфліктами, в першу чергу – на сході Європи, де історично пролягала межа впливу церковних структур Сходу й Заходу.
Розумна людина (кроманьйонець)	є першим відомим представником <i>Homo sapiens</i> , ранній представник сучасної людини.
Роман Мстиславич	Великий князь київський (1201, 1204), князь новгородський (1168–1170), володимирський (1170–1187, 1188–1205), галицький (1188, 1199–1205), з династії Рюриковичів. Галицько-волинський літописець титулує його «самодержцем вся Русі» та «володарем Руської землі». Засновник Галицько-Волинського князівства й монаршого правлячого роду Романовичів.
Романтизм	напрямок в європейській літературі і мистецтві кінця XVIII – початку XIX ст., для якого характерний індивідуалізм.
Російська імперія	державна, яка існувала з 1721 по 1917 рік і охоплювала значну частину сучасної Росії, України, Білорусії та інших країн.
Російсько-українська війна (1917–1921)	конфлікт між УНР та Радянською Росією за контроль над територією України. Війна завершилася Ризьким мирним договором у 1921 році.

Термін	Визначення
Рузарії	назва руських купців у латинських хроніках.
Руїна	період історії України другої половини XVII століття, що відзначився розпадом української державності, загальним занепадом та кровопролитними війнами на території України. Частіше за все під Руїною розуміють період від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687).
Русь	назва держави у Східній Європі з центром у середньому Подніпров'ї. Починаючи з IX століття, українські землі стали центром Руської землі на чолі з полянським Києвом. У 988 р. Київська Русь прийняла православ'я від Візантії. У XI–XIII століттях позначала так звану Руську землю довкола Києва, Чернігова і Переяслава.
Руська Народна республіка	державна, що існувала на заході України в 1917–1918 роках.
Руська правда	найвизначніший збірник стародавнього руського права, важливе джерело для дослідження середньовічної історії права та суспільних відносин Русі і суміжних слов'янських народів. Оригіналу Руської правди не знайдено, натомість збереглася значна кількість її списків з XIII–XVIII століття.

Термін	Визначення
Руська православна церква	до розколу, церква, яка об'єднувала вірних на території Київської Русі.
Русько-візантійський договір 971 р.	Русько-візантійський договір 971 р. – третій договір Русі з Візантією, укладено між великим князем київським Святославом Ігоровичем, обложеном візантійським військом у болгарському місті Доростолі, й імператором Іоанном Цимісієм.
Рядовичі	категорія феодально залежного населення, що згадується в історичних джерелах XI–XII століття. Більшість істориків вважають, що рядовичі відбували феодальні повинності на підставі певного договору (ряду) з паном.

С

Сажень	давньоруська одиниця вимірювання відстані, площі та об'єму. Кубічний сажень також називався сяг.
Самостійна Україна	період після отримання Україною незалежності від Радянського Союзу в 1991 році.
Самостійники	прихильники негайного в умовах революційних подій 1917 р. проголошення незалежності України.
Санкції	обмеження, які країна або група країн може ввести проти іншої країни як засіб тиску або покарання.

Термін	Визначення
Сарматія	історичний регіон у Східній Європі, в Північному Причорномор'ї, від Сарматських гір (Бескиди у Польщі), Вісли, до Сарматського моря (Балтійське), і до Гіперборейських гір (Урал). Згадується в працях античних авторів як батьківщина кочівницького народу сарматів.
Сармати	кочовий іраномовний народ, який належав до іранської групи народів. Сармати мешкали на межі нашої ери у Сарматії, що нині займає територію сучасної України та прилеглі до неї землі. Оволодівши землями скіфів, сарматський народ зі степів Причорномор'я в III ст. н. е. був частково витіснений готами та частково ними ж підкорений, які зруйнувавши сарматські торгові центри, розсіяли кочів'я.
Світова система	сукупність економічних, політичних, культурних зв'язків між країнами світу.
Святитель	пошанована постать у релігійній традиції, зазвичай з високим рівнем духовності та авторитету.
Святійший правлячий синод	вищий орган церковно-державного управління Російською церквою впродовж 1721–1917 рр.
Священик	особа, яка отримала освячення для служіння духовним потребам в рамках релігійної громади. У багатьох християнських традиціях священик виконує обряди, надає духовну підтримку та викладає вчення релігії.

Сейм

назва шляхетських зборів, а згодом – представницького органу влади взагалі, зокрема законодавчих органів у Великому князівстві Литовському і Руському та Речі Посполитій, Карпатській Україні (1939), Польській республіці (1945–1990), Литві та Латвії (після 1920 р.); нижня палата парламенту в Польській республіці у 1921–1939 рр. та після 1990 р.; в Австро-Угорщині існували крайові сейми Королівства Галичини та Володимирії та Герцогстві Буковина. А також пропонована назва нереалізованого Державного Сейма Української Держави] та історіографічна назва Генеральних зборів Війська Запорозького, які з часом мали перетворитися в однойменний орган влади.

**Сейм Речі
Посполитої**

станово-представницький орган у Речі Посполитій у другій половині XVI–XVIII століття. Загальний сейм Королівства Польського та Великого князівства Литовського був створений у результаті укладення Люблінської унії між цими державами в 1569 році. Сейм Речі Посполитої мав законодавчу і частково судову владу і складався з двох палат: Сенату та Посольської ізби. Сенатори, послы і монарх вважалися окремими сеймовими станами.

Сеймики

назва регіональних адміністративних зборів, які існували в Речі Посполитій. Вони були відомі як «сеймики»,

Термін	Визначення
	де представники різних соціальних та етнічних груп обговорювали питання регіонального інтересу, приймали рішення та представляли їх на загальних державних зборах (сеймах).
Секта	релігійне об'єднання, що відділилося від панівного релігійного напрямку й характеризується відокремленням від нього існуванням, запереченням частини віровчення та обрядів при використанні основи віровчення тієї релігії, від якої походить.
Секуляризація	вид змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу; вилучення чогось із церковного відання й передання його до світського, цивільного; звільнення від церковного впливу.
Селянська війна	тип громадянської війни, її рушійна сила – селянство; в основному закінчувалася поразкою. Селяни не мали чіткої програми, виступали стихійно, були погано озброєні.
Селянські повстання	масові протести та виступи селян проти соціально-економічних неправд у різні періоди української історії.
Сепаратний мирний договір	мирний договір, укладений між однією стороною конфлікту або війни та іншими сторонами, які не брали участі у переговорах або не погоджувалися з умовами договору.

Термін	Визначення
Сердюцька дивізія	військова формація, створена у липні 1918 урядом гетьмана Павла Скоропадського. Формувалася з добровольців (18–25 років) і призовників 1899 року народження, переважно із заможнішого селянства Лівобережжя.
Середньовіччя	період європейської історії від V століття (падіння Римської імперії і Велике переселення народів) до епохи Відродження та Реформації, кінець XV століття – початок XVI століття. За усталеним часовим розподілом, раннє середньовіччя швидше відбулося у Західній Європі, аніж у Східній.
Силабічний вірш	(грец. syllábe – склад) – система віршування, в основу якої покладена рівна кількість складів при невпорядкованому вільному розташуванні наголошених та ненаголошених.
Симаргл	бог підземного світу.
Символізм	літературний напрям, який активно розвивався в українській літературі наприкінці XIX – початку XX століття, відомий своєю метафоричністю та символізмом.
Синкретизм	змішання елементів різних релігій у віруваннях та практиках.
Синод	у православній, католицькій та протестантських церквах – дорадчий орган, зібрання духовних і світських осіб для вирішення церк. проблем. Синоди бувають загальноцерковні, регіональні, єпархіальні.

Термін	Визначення
Синопис І. Гізеля 1674 р.	унікальна книга, вважається першим підручником з історії України.
Система сеньйорату	система наслідування престолу, згідно з якою престол передавався від старшого брата до молодшого, а потім їхнім синам.
Сіверяни	східнослов'янське плем'я. Локалізовані на лівому березі Дніпра в нинішній Чернігівщині, Сумщині й Полтавщині.
Сірожупанна дивізія	загальноприйнята назва (від сірого кольору однострою) військової формації, утвореної (зусиллями Союзу Визволення України) після укладення Берестейського миру з українських полонених російської армії в Австро-Угорській імперії.
Січ	адміністративний та військовий центр запорозького козацтва. Вищим органом влади на Січі була рада, право участі в якій мали всі без винятку козаки. Інколи ради проводилися і на репрезентативній основі. Зібрання козаків з їхньої власної ініціативи називалося чорною радою.
Січневе повстання	збройний виступ у Києві 16 (29) січня – 22 січня (4 лютого) 1918 року, який організував київський комітет Російської більшовицької партії (РСДРП(б)) проти Української Центральної Ради та Української Народної Республіки під час наступу військ радянської Росії на Київ.

Термін	Визначення
Січова Рада	об'єднання козаків для вирішення питань політичного та соціального характеру.
Січові козаки	козаки, які жили на Січі.
Січові стрільці	військовий підрозділ Наддніпрянської Армії УНР, сформований у 1917 році початково із українців з Галичини та Буковини, військово-полонених з австро-угорської армії.
Скіфи	войовничі кочові племена, що заселяли територію між річками Доном, Дунаєм та Дніпром, а також частину Криму у VII–III ст. до н. е.
Скіфи-орачі	(грец. skuthai arothres – скіфи-землероби, борисфеніти) – одне з осідлих скіфських племен. Жили південніше племен неврів, меланхленів та андрофагів, у лісостепу з обох берегів Дніпра. Вирощували зерно для продажу грецьким колоністам, передусім з Ольвії.
Скіфія	екзоетнонім грецького походження, який у сучасній науковій та художній літературі застосовується до практично всіх племен, що мешкали у VII–III ст. до н. е. на землях сучасної України від Дунаю до Дону, всю цю територію Геродот називав Велика Скіфія. На землі нинішньої України скіфи прийшли у VII столітті до нашої ери, перетнувши Кавказ і захопивши Кімерію та частково витіснивши в Закавказзя та Малу Азію, та асимілювавши кімерійський етнос,

Термін	Визначення
	і стали домінуючою силою в степах та лісостепах на північ від Понту.
Сковорода Григорій	український філософ, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його називали «Сократом».
Скотарство	господарська галузь, пов'язана з вирощуванням та обслуговуванням худоби, зокрема корів, овець і кіз.
Скульптор	митець, що спеціалізується на створенні тривимірних творів мистецтва (барельєф, горельєф, станкова і монументальна скульптура) з використанням різних технік (ліплення, висікання, ливарна справа).
Слобожанщина	історичний регіон на сході України, який також був частиною Гетьманщини.
Слобідська Україна	регіон, що утворився в XVII–XVIII ст. у прикордонні Московської держави, Речі Посполитої та Кримського ханства на теренах Дикого поля. Назва виникла від найбільш поширених населених пунктів – «слобод», населення яких мало відносно «вільне» становище.
Словниковий запас	кількість слів і виразів, які використовуються в мові і які відображають поняття даного суспільства.

Термін	Визначення
Слово о полку Ігоревім	пам'ятка літератури стародавньої Русі, героїчна поема кінця XII ст., одна з найвідоміших пам'яток давньоруської літератури. Пам'ятка української мови.
Слово про закон і благодать	перша пам'ятка давньоруського (давньоукраїнського) ораторського мистецтва. Найдавніша пам'ятка оригінальної літератури Київської Русі, богословський трактат XI століття. Написаний в 1037–1050 роках, правдоподібно київським священником (пізніше митрополитом) Іларіоном. У пам'ятці зафіксовані типові риси української мови.
Службові	садівники, кравці, тобто ті, хто обслуговували вищих, платили податки, залучалися на роботу до міста.
Смальта	кубики спеціального кольорового скла, секрет виготовлення якого прийшов з Візантії і був втрачений під час монголо-татарського ярма.
Смерд	вільний селянин, який мав своє господарство, володів землею, виплачував державі данину, виконував на її користь певні повинності.
Собор	збори віруючих для обговорення церковних питань.
Соборність	проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки, що відбулося в 1919 році.

Термін	Визначення
Солдатський депутат	обраний представник військовослужбовців, який має захищати їхні інтереси та співпрацювати з військовими або оборонними органами влади. Ці депутати можуть обиратися військовослужбовцями або мати військовий досвід і представляти військовий голос у законодавчих або консультативних органах.
Соляний шлях	торговий маршрут, яким привозили сіль з Криму на Русь.
Софіївський собор	визначна пам'ятка історії та архітектури України, розташована на Софійській площі міста Києва.
Соха	сільськогосподарський інструмент, зазвичай з металевими або дерев'яними зубцями, який використовується для розроблення та подрібнення ґрунту перед посівом плугом.
Соціал-демократ	представник політичного напрямку, який прагне до поєднання ринкової економіки зі значним втручанням держави з метою забезпечення справедливих умов життя, соціальної справедливості та захисту соціальних прав і інтересів громадян.
Соціалізм	соціально-економічний етап, що тривав від 1918 року до 1991 року, коли в Україні впроваджувалися соціалістичні принципи, включаючи колективізацію та націоналізацію. Економічна і соціальна концепція,

Термін	Визначення
	яка спрямована на захист прав населення щодо володіння суспільною власністю і природними ресурсами.
Соціалісти-революціонери (есери)	російська партія, яка утворилася внаслідок об'єднання різних народницьких груп у Російській імперії й на еміграції в 1901 році.
Соціалістична революція	революція, у ході якої знищується капіталістичний лад, встановлюється радянська влада і декларується як першорядне завдання побудова соціалізму (комунізму).
Соціал-революціонер	прихильник соціалістичної революції, який прагне до перетворень у суспільстві шляхом насильницьких змін з метою встановлення соціалістичної або комуністичної системи та перерозподілу власності та ресурсів у інтересах робітників і селян.
Соціальна база держави	сукупність людей, їхніх соціальних взаємозв'язків, економічних та соціокультурних характеристик, які становлять фундамент для функціонування та розвитку суспільства і держави.
Соціальна верства	частина суспільного класу, соціальна група, соціальний стан; сукупність індивідів, зайнятих економічно й соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно рівну матеріальну та моральну винагороду; спільнота, в якій кожен індивід є носієм однієї ознаки.

Термін	Визначення
Соціальна відповідальність церкви	активна участь церкви у вирішенні соціальних питань, надання допомоги та підтримки менш забезпеченим.
Соціальна еліта	група осіб, що займає особливе місце в соціальній структурі, має найбільший авторитет у суспільстві.
Соціальна революція	докорінний переворот у соціально-економічному й політичному житті суспільства, спосіб переходу від одного якісного устрою сусп-ва до ін., який забезпечує його поступальний розвиток, зміна віджилого сусп. ладу на новий, прогресивніший (наприклад національно-визвольні революції в Україні 1917–1921, 1989–1991 рр., Помаранчева революція тощо); докорінна зміна суспільного ладу, якісна перебудова соціальної структури суспільства; спосіб переходу від однієї форми соціально-політичного устрою до іншої.
Соціальне розшарування	поглиблення різниці між бідними та багатими; процес і стан подрібнення певної соціальної цілісності (суспільства, організації, групи) на складові частини чи елементи (інституції, сегменти, індивіди).
Соціальний капітал	концепція, яка визначає важливість соціальних взаємин та мереж у суспільстві для розвитку й функціонування економіки.

Термін	Визначення
Соціальний устрій	поділ населення певної держави на кілька відмінних за своїм становищем верств і груп.
Соціум	соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що склалися історично.
Спартокиди	династія боспорських правителів, що перебувала при владі в 438–109 до н. е. Назву дістала від засновника династії Спартока I (правив 438–433 до н. е.), який, за різними версіями, походив із фракійської, скіфської або меотійської знаті.
Співпраця із Заходом (1990-2000)	розвиток стосунків України з країнами Заходу після розпаду Радянського Союзу.
Співпраця зі Світовим банком (з 1992)	фінансова співпраця та підтримка від Світового банку.
Співробітництво	праця разом з іншими країнами для досягнення спільних цілей.
Спудеї	назва в Україні в XVI–XVIII сторіччях учнів братських шкіл, колегій та середніх і нижчих класів Києво-Могилянської Академії.
Ставропігія	право, що надавалося братствам константинопольським патріархом. За ним вони могли контролювати місце церковне життя, духовенство та єпископат і підкорятися лише патріархові.

Термін	Визначення
Станковий живопис	рід живопису, твори якого мають самостійне значення і сприймаються незалежно від оточення.
Становлення православної церкви у сучасний період	протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається активний процес становлення та розвитку православної церкви. Після отримання автокефалії від Константинопольського патріархату в 2019 році, Православна церква України (ПЦУ) зазнала значного зростання впливу та підтримки серед вірян. Нова церковна структура активно впливає на релігійну картину країни, сприяє національному єднанню та зміцненню духовних цінностей. Важливим кроком у її становленні було також покращення взаємовідносин з іншими християнськими конфесіями та релігійними групами, сприяючи діалогу та толерантності в українському суспільстві.
Станово-представницька монархія	державний устрій, за якого влада правителя обмежується станово-представницькими органами (парламентом, рейхстагом, кортесами, сеймом тощо).
Старша дружина	бояри, великі феодали.
Старшина	керівний склад козацьких загонів, який обирався самими козаками.
Старшинське землеволодіння	землі Правобережної, Лівобережної та Слобідської України, що перебували в спадковому володінні козацької старшини.

Термін	Визначення
Стаття	запис, який відноситься до одного того ж самого року написання.
Столипінська аграрна реформа (1906–1911)	низка законодавчих актів, написаних задля перерозподілу селянської земельної площі в Російській імперії, а також для підвищення продуктивності сільського господарства.
Страйк	організоване масове або часткове припинення роботи чи інша протидія нормальному (традиційному) перебігу виробничого процесу з метою домогтися виконання певних вимог.
Стратифікація	соціальне розшарування.
Стрибог	бог вітрів, який втілює стріли і війну.
Студентський рух 1990-х	активна участь студентів у політичних подіях та протестах під час розпаду СРСР та отримання незалежності Україною.
Суб'єкт міжнародного права	учасник міжнародних відносин.
Суверенітет	політичний принцип, який передбачає незалежність та автономію держави в управлінні власними справами та визначенні внутрішньої і зовнішньої політики без втручання інших держав.
Суспільство	названа організована сукупність людей на певному етапі історичного розвитку, об'єднаних характерними для них відносинами.

Термін	Визначення
Сучасні виклики релігії в Україні	вплив сучасних соціальних, політичних та економічних тенденцій на релігійне життя.
Сфера впливу	територія або регіон, на які поширюється вплив певної держави чи блоку.
Східне партнерство (з 2009)	ініціатива Європейського Союзу для розвитку співпраці з країнами східної Європи, включаючи Україну.
Сюрреалізм	формалістичний напрям у мистецтві й літературі XX століття, який заперечує роль розуму й досвіду в творчості та шукає ті джерела у сфері підсвідомого, інтуїтивного.

Т

Таємний протокол до договору	частина договору, яку не оприлюднюють.
Тваринництво	галузь сільського господарства, що займається розведенням і використанням сільськогосподарських тварин.
Театр	вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами, а також установа, що здійснює сценічні вистави певним колективом артистів, і приміщення, будинок, у якому відбуваються вистави.
Тевтонський орден	Тевтонський орден; німецький духовно-лицарський військовий орден, заснований наприкінці XII століття. Девіз ордену: «Допомагати – зцілювати – захищати».

Термін	Визначення
Тенденція	загальна спрямованість чи напрямки розвитку чого-небудь упродовж певного періоду часу. В різних контекстах термін «тенденція» може мати різний сенс, але загалом це вказує на певний стабільний та повторюваний спосіб руху чи розвитку.
Теорія торговельників	згідно з нею Київська Русь виникла на перехресті головного торгового шляху IX–X ст. «із варяг у греки». Він об'єднував Західну та Східну Європу і проходив через територію України.
Територія держави	обмежена кордонами частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом певної держави.
Тимчасовий Державний секретаріат	найвищий виконавчий і розпорядчий орган ЗУНР, уряд республіки згідно з «Тимчасовим основним законом» (малою конституцією) від 13 листопада 1918 року.
Тимчасовий комітет Державної Думи	вища надзвичайна державна установа, утворена 27 лютого 1917 року протягом приватної наради членів Державної думи Російської імперії.
Тимчасовий уряд	російський уряд від Лютневої (березневої) революції 2 (15) березня 1917 року до більшовицького перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917, складений з членів конституційно-демократичної, соціалістів-революціонерів і соціал-демократичної партій.

Термін	Визначення
Типографія	мистецтво оздоблення друкарського тексту.
Тіун	управитель вотчини, феодалний лендлорд, який відповідав за організацію та управління господарством.
Товариство Співпраці Україна	політична організація, заснована в 1920 році з метою залучення поширених мас до спільної акції для створення незалежної Української держави.
Товариство Співробітництва Української Молоді	організація, яка підтримувала національні та культурні інтереси українців під час громадянської війни.
Товариство Українських поступовців	українська громадська організація, що існувала у XIX–XX століттях і підтримувала ідеї розвитку освіти, культури та соціальних реформ в Україні. Це сприяло популяризації національної свідомості та української мови, а також розвитку освіти та громадянської активності серед українського населення.
Томос	офіційний документ, виданий Вселенським патріархатом, що надає автокефальний статус церкві, яка його отримує.
Торг	економічний осередок і центр громадського життя міста.
Торгівля	процес обміну товарами, послугами, цінностями та грошима. У широкому значенні – вид підприємницької діяльності, пов’язаний із купівлею-продажем товарів.

Термін	Визначення
Торговельний баланс	співвідношення між вартістю експорту та імпорту країни за певний період.
Торжок	тимчасовий ринок або ярмарок, де торгують різними товарами чи послугами. Він може проводитися на вулиці, в спеціально відведеному місці або на події, такій як свято чи ярмарок.
Тоталітарний період і релігійна репресія	обмеження релігійної свободи та переслідування релігійних груп у часи тоталітарних режимів.
Травестія	один із різновидів бурлескної, гумористичної або сатиричної поезії, у якому твір серйозного або й героїчного змісту та відповідної форми переробляється, «перелицьовується» у твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів.
Традиційні релігійні свята	релігійні свята, які мають глибокі традиції та важливе значення для вірян.
Трактат	літературний твір, як правило, наукового чи релігійного характеру. Термін характеризує один із видів літературних форм.
Трактат про «Вічний мир»	мирний договір про поділ Гетьманщини, укладений між Російським царством та Річчю Посполитою у Москві 26 квітня (6 травня) 1686 року.

Термін	Визначення
Третій Універсал Української Центральної Ради	державно-правовий акт, універсал Української Центральної Ради, що проголошував Українську Народну Республіку. Прийнятий 7 (20) листопада 1917 року в Києві.
Трибунал	назва спеціальних судів у деяких країнах (наприклад, адміністративний, конституційний, військовий) або спеціальних міжнародних судових органів.
Тридцятилітня війна	перша загальноєвропейська війна у 1618–1648 роках між союзом католицьких і коаліцією протестантських держав.
Тризуб	символ України, який зображує на гербі три зубці і відображає три важливі аспекти: воду, небо і землю.
Троїстий союз	військово-політичний блок Німецької імперії, Австро-Угорської імперії та Королівства Італія, який склався в 1879–1882 і був спрямований проти Французької республіки, Російської імперії та Великої Британії.
Трудовий Конгрес	вищий тимчасовий законодавчий орган Української Народної Республіки в період Директорії УНР. Скликаний Директорією з метою організації влади в Україні та визначення форми державного правління після повалення влади гетьмана Скоропадського. Проходив у Києві 23–28 січня 1919 року.

Термін	Визначення
Трудовий обов'язок	система примусової праці, впроваджена під час радянської індустріалізації.
Тяглі селяни	виконували панщину та працювали в господарстві свого господаря, здійснюючи «тяглу» службу, тобто разом зі своєю худобою обробляли землю. В Україні різні групи залежних селян, що платили данину й виконували натуральні повинності власною тягловою худобою й сільськогосподарським знаряддям. За інвентарними правилами 1847–1848 років на Правобережній Україні селянський двір мав обов'язок 3-денної праці з тяглом на тиждень. Селянська реформа 1861 року скасувала цей обов'язок.

У

УАПЦ	українська автокефальна православна церква – неканонічна православна церква, яка існувала на території України у 1921–1937 роках.
УГА	українська галицька армія, УГА – фронтова частина збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки. До 17 листопада 1919 року називалась Галицькою армією.
Угода про асоціацію України з Європейським Союзом	угода, спрямована на поглиблення відносин між Україною та ЄС (2014).

Термін	Визначення
Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою	угода, спрямована на розвиток торгівлі та економічних відносин (2016).
Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом	угода, що регулює відносини між Україною та ЄС (1994).
Угри	узагальнююче етнічне ім'я, присвоєне спорідненим з мови народам – мансі, хантам і угорцям (мадярам).
Українофільство	(дав.-гр. φίλεω – кохаю) – термін, що означає любов та/або приязнь до України та українців; протилежний за значенням до терміна українофобія. Термін вживається переважно в політичному та культурному контексті. «Українофільство» та «українофіли» – це терміни, які вживаються, аби підкреслити свою проукраїнську позицію, свою зацікавленість українською культурою, українською мовою та українською історією. Українофіли були нещадно переслідувані урядом Російської Імперії, коли книжки, театральні п'єси та інші друковані видання українською мовою були заборонені.
Українська автокефальна православна церква	помісна православна Церква. Виділилася з Руської Православної Церкви 1919, за першої незалежної української держави. Служба

Термін	Визначення
	в УАПЦ була українізована (Євангеліє читалося українською мовою). Зі встановленням радянської влади в Україні в 1920 почалися гоніння на УАПЦ, і до середини 1930-х Церква була цілком розгромлена.
Українська архітектура	архітектурний стиль та будівництво, що розвивалися в Україні протягом віків і відображають культурну спадщину.
Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)	організація, яка відігравала важливу роль у встановленні УНР.
Українська держава	держава, що охоплювала територію Північної, Центральної, Східної та Південної України, а також суміжних українських етнічних земель, що охоплювали більшу частину сучасних Берестейської та Гомельської областей Білорусі, територію Придністров'я та окремі райони на півночі Молдови, більшу частину Брянської (Стародубщина), Білгородської та Воронезької та південну частину Курської областей РФ, а також Холмщину та частину Підляшшя у межах сучасної Польщі, зі столицею в Києві з 29 квітня до 14 грудня 1918 року. Постає на місці Української Народної Республіки внаслідок німецького перевороту. Очолювана гетьманом Павлом Скоропадським.

Термін	Визначення
Українська діаспора	українці, які емігрували з України протягом XIX–XX століття та створили українські спільноти у різних країнах світу.
Українська література	творчий напрям у літературі, який розвивався протягом цього періоду та втілював у собі українську національну ідентичність.
Українська народна кухня	традиційна кухня, яка була поширена серед українського народу.
Українська Народна Республіка	назва української держави 1917–1920 років. Утворення УНР проголошено III Універсалом УЦР 7(20) листопада 1917 року на землях Наддніпрянської України. Четвертим Універсалом УЦР 9(22) січня 1918 року проголошено незалежність УНР. Після Берестейського миру визнана державами Четверного союзу. 29 квітня 1918 року ліквідована внаслідок гетьманського перевороту, 14 грудня того ж року відновлена. Після проголошення Акту Злуки 22 січня 1919 року до складу УНР увійшла територія ЗУНР. Перестала існувати наприкінці листопада 1920 внаслідок остаточного захоплення території УНР російськими більшовиками.
Українська Національна Рада	вищий законодавчий орган Західно-Української Народної Республіки, що існував протягом 1918–1919 років.

Термін	Визначення
Українська національна революція	період політичних та соціальних змін в Україні під час Першої світової війни та після неї, що призвів до створення Української Народної Республіки.
Українська православна церква московського патріархату	релігійна організація в Україні, православна церква з особливим статусом і правами широкої автономії (у канонічному праві відсутнє таке утворення), частина Російської православної церкви (РПЦ) на території України, що вважає себе самоврядною. Існувала з червня 1992 року до 15 грудня 2018 року (станом на 14 листопада 2019 року юридична особа припинена. Офіційно зареєстрована як Київська митрополія Української православної церкви. Назва згідно зі статутом організації – «Українська православна церква» (УПЦ).
Українська Рада Трудової армії (Укррадтрударм)	Рада забезпечувала націоналізовані підприємства сировиною, продовольством, паливом, робочою силою; займалася питаннями зміцнення дисципліни.
Українська Радянська Соціалістична Республіка	УСРР – комуністична державно-політична формація, що постала як результат збройної агресії більшовицької Росії з допомогою місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки. За радянськими джерелами, УСРР – соціалістична держава. Була утворена після радянської окупації України. Одна із союзних республік у складі СРСР. Існувала з 6 січня 1919 до 24 серпня 1991.

Термін	Визначення
Українська трудова армія	особовий склад армії, що знаходився на казарменому положенні і працював на промислових підприємствах.
Українська Центральна Рада (УЦР)	у Києві було утворено Українську Центральну Раду (УЦР). Це був представницький орган українського народу, а після проголошення УНР – перший парламент.
Українське бароко, або козацьке бароко	мистецький стиль, що був поширений на українських землях Війська Запорозького у XVII–XVIII століттях. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко.
Українське народне мистецтво	традиційне мистецтво, яке розвивалося серед українського народу протягом цього періоду.
Українське питання	ставлення сусідніх держав, осіб, організацій до незалежності України.
Український визвольний рух	національно-визвольний рух на етнічних українських землях у 1920–1950 роках, який мав за мету поновлення української незалежної держави.
Український національний конгрес	найважливіша подія початкового етапу Української революції, перший представницький форум українського руху на теренах України, який перетворив Українську Центральну Раду з Київської на загальноукраїнську організацію.
Український національний союз	координаційний осередок українських політичних партій (УПСФ, УСДРП, УПСР, УПСС) і культурно-

Термін	Визначення
	громадських, професійних організацій. Утворився на початку серпня 1918 року на базі Українського національно-державного союзу і стояв в опозиції до політики гетьманського уряду.
Українські січові стрільці	українське національне військове формування в складі австро-угорської армії, сформоване з добровольців, які відгукнулися на заклик Головної Української Ради 6 серпня 1914 і стояли під проводом УБУ.
Українсько-Польська війна (1918-1919)	збройний конфлікт між Україною і Польщею за кордони та контроль над територіями Галичини та Волині після Першої світової війни.
Українсько-Радянська війна	збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР) в 1917–1921 роках за контроль над українськими землями, колишніми південно-західними губерніями Російської імперії.
Ультиматум	вимога, пов'язана з обмеженням часу, даного на її виконання, а також із загрозою серйозних наслідків у разі її невиконання.
Уніатство	церковний рух, спрямований на об'єднання католицької церкви зі східними православними церквами за умови визнання останніми верховенства глави Римської католицької церкви, віросповідання та віровчення уніатів; існував з XVI століття.

Термін	Визначення
Універсал	1) особлива категорія державних документів XV–XVIII століття в Україні та Речі Посполитій, що мали характер маніфесту або розпорядчо-адміністративного акта, наділеного вищою юридичною силою щодо інших документів; 2) програмний та державно-правовий акт УЦР, що визначав зміни державно-правового статусу українських земель колишньої Російської імперії 1917–1918, урочиста грамота, декларація, маніфест.
I-й Універсал	державно-політичний акт, універсал Центральної ради, що проголосив автономію України. Прийнятий 10 (23) червня 1917 року в Києві.
II-й Універсал	державно-правовий акт, універсал Української Центральної Ради, що зафіксував домовленості між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом Росії. Проголошений Володимиром Винниченком 3 (16) липня 1917 року в Києві, на урочистому засіданні в Педагогічному музеї як відповідь на телеграму Тимчасового уряду Центральної Ради.
III-й Універсал	державно-правовий акт, універсал Української Центральної Ради, що проголошував Українську Народну Республіку. Прийнятий 7 (20) листопада 1917 року в Києві.

Термін	Визначення
IV-й Універсал	державно-правовий акт, універсал Української Центральної Ради (УЦР), що проголошував незалежність Української Народної Республіки (УНР) від Росії. Прийнятий 9 (22) січня 1918 року в Києві.
Унія	об'єднання, союз двох або кількох монархічних держав під владою однієї династії.
УНР	українська держава зі столицею в Києві, яка в 1917–1921 роках контролювала території центральної, східної та південної України.
УНС	Український Національний Союз – координаційний осередок українських політичних партій (УПСФ, УСДРП, УПСР, УПСС) і культурно-громадських, професійних організацій.
Урбанізація	зростання значимості міст.
Уроки (устапи)	чіткі розміри данини, які встановила княгиня Ольга, щоб запобігти повстанню.
Уряд	колегіальний орган виконавчої влади держави, наділений загальною компетенцією зі здійснення керівництва державним управлінням.
Уряд Української Народної Республіки в екзилі	сукупність законодавчих та виконавчих українських органів влади, які внаслідок більшовицької агресії та утворення УСРР перебували спочатку частково (кінець 1919 року), а з кінця 1920 року цілком – поза межами УНР, на території Польської республіки.

Термін	Визначення
Усобиця	незлагода, внутрішній розбрат, війна між якими-небудь суспільними групами або особами в державі (переважно у феодальній), у окремих випадках відноситься до кровної помсти, вендетти, суперечки, кланової війни, війни банд або приватної війни, це давня суперечка або боротьба, часто між соціальними групами людей, особливо між сім'ями або родами.
Успенська церква	чинна мурована церква у Львові, збудована у 1591–1629 роках за планом Павла Римлянина, за участю Войцеха Капіноса та Амвросія Прихильного, на замовлення Львівського братства.
УСРР	комуністична державно-політична формація, що постала як результат збройної агресії більшовицької Росії з допомогою місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки.
Устави	ранній тип письма кириличних рукописів.
Установчі збори	виборні тимчасові збори представників народу, покликані виробити або змінити конституцію держави і на правовій основі оформити новий державний і суспільний устрій. Ідея такого зібрання була популярною в Росії після Лютневої революції 1917 року. Вибори до них відбулися у листопаді 1917 року, в Україні більшовики здобули підтримку близько 10 % виборців,

Термін	Визначення
	українські партії, що входили до УЦР – 75 %. Третім Універсалом УЦР планувалося провести вибори. У зв'язку з подіями україно-російської війни 1917–1918 вибори відбулися не скрізь, Збори так і не були скликані.

Ф

Фантазмагорія химерність, незвичайність поєднання чого-небудь; примарність, нереальність, фантастичність.

Фатум наперед визначений, невідворотний перебіг подій, зокрема людських вчинків.

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) держава, що існувала в 1949–1990 роках, до об'єднання із Німецькою Демократичною Республікою.

Федеративний переустрій система управління держави, в якій влада розділена між центральним урядом та підрозділами (штатами, провінціями тощо), і кожен з цих підрозділів має власну автономію та владу над певними аспектами управління, визначеними конституцією.

Феопемпт перший (1037 рік) митрополит Київський і всієї Русі, за походженням грек.

Феодали панівний клас (стан) феодального суспільства, який має земельні володіння і право експлуатувати селян відповідно до законів (звичая) кожної окремо взятої держави,

Термін	Визначення
	що змінювалися в різні періоди історії феодального ладу.
Феодалізм	суспільно-економічний лад, що змінив рабовласництво й передував капіталізмові, основою якого була власність феодала на засоби виробництва, насамперед на землю, і неповна власність на основних виробників (кріпаків), а також право здійснювати державну владу на своїй території.
Феодальна земельна рента	частина додаткового продукту залежних селян, яку безплатно, безеквівалентно привласнює землевласник.
Феодальна роздрібненість	поділ середньовічної держави на малі та великі володіння, які не мали централізованої влади.
Феодальне господарство	етап розвитку економіки, коли владарі володіли землею та іншими ресурсами, а селяни, як васали, працювали на них в обмін на захист та інші послуги.
Феодальне подвір'я	вказує на малий феодальний земельний комплекс чи посідання, яке може належати феодалові чи селянинові в системі феодальних відносин.
Філософія	наука, що вивчає розуміння та сприйняття реальності.
Фільварки	багатогалузеві господарчі комплекси, що базувалися на постійній щотижневій панщині залежних селян, були орієнтовані на товарно-грошові відносини, хоча і зберігали значні риси

Термін	Визначення
	натурального господарства. Фільварки поширились в основному на Волині і Поділлі.
Фільваркова система	система поширення та використання фільварків.
Фольклор	усна народна творчість (казки, легенди, пісні, прислів'я, приказки тощо).
Форма державного устрою УСРР	радянська республіка у вигляді диктатури робітничого класу.
Фракція	група членів парламенту або іншого законодавчого органу, які об'єднуються на підставі спільних політичних поглядів чи інтересів, щоб спільно виступати та впливати на законодавчий процес.
Фреска	живопис на вологій штукатурці, одна з технік настінного малярства, протилежна до «альсекко» (розпис по сухому).

X

Хозарія	середньовічна держава, створена кочовим народом хозар. Утворилась внаслідок розпаду Західного Тюркського каганату. Контролювала територію Північного Кавказу, Нижнього і Середнього Надволжя, сучасного північно-західного Казахстану, Приазов'я, північну частину Криму, а також степи і лісостепи Східної Європи до Дніпра.
----------------	---

Термін	Визначення
Харчова блокада України	практика обмеження продовольства (1933 рік), яка була вжита радянським урядом, спричинила голодомор.
Херсонес Таврійський	античне і візантійське місто-держава в південно-західній частині Криму (околиця Севастополя).
Хліборобський конгрес	союз земельних власників організував 29 квітня 1918 у Києві Хліборобський Конгрес, на якому проголошено П. Скоропадського гетьманом. У кінці жовтня 1918 року Союз земельних власників розпався на дрібних і середніх хліборобів на чолі з Миколою Коваленком, що обороняли незалежність України, та великих землевласників, які вимагали федерації з Росією (І. Дусан, Д. Ф. Гейден, Ненароховов). Союз земельних власників припинив існування по поваленні гетьманського уряду.
Хмельниччина	назва історичного періоду 1648–1657 років та повстання під проводом Богдана Хмельницького, під час яких Річ Посполита втратила контроль над центральною частиною українських етнічних земель, на базі яких постала українська козацька держава на чолі з гетьманом. Цей період розглядається як перша фаза Української національної революції XVII століття.

Термін	Визначення
Хозарський каганат	середньовічна держава, яка існувала в північній частині Причорномор'я та Каспійського моря від VII до X століття. Хозари були тюркським народом і володіли великою територією, включаючи значну частину сучасної України, росії, Казахстану та Кавказу.
Холодна війна	глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між Радянським Союзом і його союзниками з одного боку та США, країнами Західної Європи та їхніми союзниками з іншого, між Східним та Західним Блоком, що почалась після Другої світової війни та тривала з середини 1940-х до початку 1990-х років, призвівши до розпаду СРСР 26 грудня 1991, Югославії 27 квітня 1992, розпущенням Варшавського договору 1 липня 1991, возз'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 та переросла в сучасне протистояння між Росією та Заходом.
Холодний Яр	місце масових репресій та вислання політичних в'язнів в Україні під час радянського режиму.
Холопи	назва залежних людей у Київській Русі, що використовувалася щодо осіб, які перебували в повній залежності від свого господаря; уживалася поряд із назвою «челядь».
Хорс	бог сонця (іноді місяця).

Термін	Визначення
Хотинська війна (1620–1621 рр.)	складова війни, розпочатої Османською імперією проти Речі Посполитої з метою загарбання українських земель (1614–1621 рр.). Вирішальна битва відбулась під Хотиним і завершилась поразкою Османської імперії.
Храм	місце віросповідання, де проводяться релігійні обряди та служби. У християнстві це може бути катедральний собор, церква чи каплиця.
Хрест	символ християнства, що відображає страждання та смерть Ісуса Христа. Може використовуватися як об'єкт культу чи як символ віри.
Хрестоматійний	термін, який вказує на те, що щось (наприклад, книга, збірка текстів) містить вибірку авторських текстів або матеріалів, призначених для навчання або демонстрації певних мовних, літературних або інших змістовних навичок.
Хрещення	обряд у християнстві, після якого людина долучається до церкви.
Хрещення України-Русі	процес прийняття і поширення християнства у Київській Русі. Ключова подія – масове хрещення у 988 році мешканців Києва, а згодом і інших міст держави князем Володимиром I Святославовичем, у результаті чого християнство стало провідною релігією на Русі.

Термін	Визначення
Християнізація	культурно-релігійний термін, що позначає особистий чи груповий перехід у християнство, в тому числі примусовий.
Християнство	віровчення про єдиного всезнаючого, всюдисущого та вічного Бога, Творця неба і землі у 3-х його найважливіших проявах (іпостасях) – Господа Вседержителя (Бога-Отця), єдинородного несотвореного Сина – Господа Ісуса Христа (Бога-Сина, святу Істину, святе Боже Слово), та Бога-Духа Святого, що говорив через пророків, Їх єдину волю та сутність у Святій Трійці.
Хроніки	один з популярних історичних жанрів у середньовіччі, що, як правило, вівся ченцями латиною.
Хрущовська десталінізація	період під керівництвом Хрущова (1953–1964 роки), коли проводилися реформи та послаблення сталінської системи.
Хтонічні божества	у різних релігіях назви божеств, пов'язаних з потойбіччям. Хтонічні божества виконували подвійну релігійну функцію: з одного боку, вони уособлювали сили родючості, з іншого як володарі підземного світу вважалися божествами, що охороняли померлих.

Ц

Царські скіфи	назва скіфської етногрупи, яка відома нам виключно з «Історії» Геродота.
----------------------	--

Термін	Визначення
Целебат (безшлюбність)	термін громадянського і канонічного права, що означає стан поза шлюбом, холосте життя, а також утримання від статевого життя.
Цензура	контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення її поширення. У широкому розумінні, цензура зазвичай притаманна владі, у більш вузькому – власнику підприємства чи організації. Цензура є невід’ємною рисою диктатури та інших авторитарних політичних систем, поширена у країнах з релігійним устроєм держави. Відцензурувати можна як окремі носії інформації – друковану продукцію, вебресурси, музичні і сценічні твори, твори образотворчого мистецтва, кіно- та фотоматеріали, радіо- і телебачення, певні слова чи ідеї, публічний вияв думок чи творчість окремого індивіда, так і саме потенційне середовище поширення інформації: мережу Internet та її сервіси, друкарні, приватне листування, доноси та шпигунство у колективах.
Цензурні обмеження	контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення її поширення.
Централізація	принцип володіння владними повноваженнями, згідно з яким територіальні органи влади у своїй діяльності залежать від центральних органів.

Термін	Визначення
Централізована держава	держава, яка підкорена єдиній центральній владі.
Церковна архітектура	специфіка будівництва церков і храмів, які часто відображають релігійні символи та традиції.
Церковна ідентичність	сприйняття та розуміння вірянами своєї приналежності до певної церковної громади та традицій.
Церковна ієрархія	так називаються три ступені священства в християнських церквах – єпископи, пресвітери і диякони в їх співвідпорядкованості – і ступені урядової ієрархії священнослужителів. Іноді слово «ієрархія» вживається стосовно до одного ступеня священства – єпископату, а не до нижчих ступенів пресвітерів і дияконів, подібно до того як слово «клірики», що стосується всіх трьох ступенів священнослужителів вживається переважно щодо церковнослужителів і до дияконів і пресвітерів, але не до єпископів, тому в церковній літературі та церковних актах нерідко зустрічається вираз «клірики і єпископи», хоча з точки зору канонічного права єпископи також належать до числа кліриків.
Церковна кафедра	у християнстві почесне крісло в храмі, призначене для єпископа.
Церковне мистецтво	розвиток і характеристики мистецтва, пов'язаного з церковними будівлями та образотворчим мистецтвом.

Термін	Визначення
Церковний собор	зібрання всієї церковної ієрархії чи значної її частини, скликане для вирішення важливих церковних справ, головно з питань віри, моралі та церковного правопорядку.
Церковні братства	організації чи спільноти, які діють у рамках церковного оточення та зазвичай мають за мету виконання релігійних, благодійних і соціальних функцій.
Церковно-слов'янська мова	слов'янська літургійна мова, яку використовують православні церкви в слов'янських країнах, зокрема в Україні. Церковнослов'янська є мертвою південнослов'янською писемно-літературною мовою, що виникла на базі староцерковнослов'янської мови під впливом живих (розмовних) слов'янських мов. Розрізняють місцеві різновиди (ізводи) церковнослов'янської мови, від яких залежить вимова: київський (український), болгарський, македонський, білоруський, румунський, чеський, московський (старий і новий), сербський та хорватський глаголичний. Вплив розмовних мов на староцерковнослов'янську мову відбився вже в пам'ятках X–XI століть.
Цехи	об'єднання ремісників однієї спеціальності, які проживали в містах в епоху Середньовіччя.

Ч

Червоний терор	насильницькі заходи, що здійснювалися більшовиками проти широких соціальних груп, які були оголошені «класовими ворогами», включно з робітниками та селянами, та звинувачувалися в «контрреволюційній діяльності».
Челядь	одна з категорій кріпаків у середньовічній та ранньо-новітній історії. Вони були піддані феодалу і не мали права на власність, часто були прив'язані до землі та були обов'язковою робочою силою на земельних угіддях свого господаря.
Ченці	члени релігійної громади, які прийняли постриг і дали обітницю вести аскетичне життя відповідно до монастирського статуту.
Червона гвардія	добровільні напіввійськові та військові формування більшовиків, що виникли під час Лютневої революції 1917 року.
Червона Русь	історична назва південно-східних та центральних територій України в середньовіччі.
Червона рутина	традиційний український жіночий вишиваний одяг, який має характерні червоні візерунки та оздоблення.
Червоногвардійські загони	складалися переважно з молоді та робітників і були призначені для підтримки революційного режиму,

Термін	Визначення
	боротьби з опозицією та ворожими силами. Червоногвардійці брали активну участь у бойових діях, поліцейській роботі та політичному репресивному контролі під час цього періоду.
Чернецтво	частина (чорного) духовенства, складається з ченців, черниць або монахів, монахинь. Це особи, які, відмовившись від світського життя, перебувають у спеціальних гуртожитках, монастирях, скитах-лаврах або в цілковитому усамітненні. Вони посвячуються на службу Богові.
Четверний союз	військово-політичний блок Німецької імперії, Австро-Угорської імперії, Болгарського царства і Османської імперії, що протистояв країнам Антанти в Першій світовій війні 1914–1918 років.
Чинш	у середньовічній Європі регулярний податок натурою чи грошима, який платила державі або сеньйору (власнику землі) категорія вільного населення (селяни, міщани), позбавлена власності, за право безстрокового спадкового користування землею.
Чорне духовенство	монахи і вищі представники церкви, що дали обітницю безшлюбності і прийняли чернецтво.
Чорна рада	назва, яка використовувалася в другій половині XVII ст. в Україні стосовно загальних козацьких рад.

Термін	Визначення
Чуднівська угода	договір, укладений гетьманом Юрієм Хмельницьким з Річчю Посполитою в Слободищі, коло міста Чуднова 17 (27) жовтня 1660 року.
Чумацтво	купецький, торговельно-візницький промисел українців на землях Великого Степу від XV до середини XIX століття.

Ш

Шлюбна дипломатія	явище, що передбачає шлюб між представниками династій (династичний шлюб), які правлять, щоб налагодити політичні відносини, закріпити союз, залагодити конфлікт або уникнути його.
Шлях «із варяг у греки»	назва основного водного торгового шляху Київської Русі, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і скандинавські країни з Візантійською імперією.
Шляхетство	соціальний клас земельних власників та представників аристократії в Україні, який грав важливу роль у політиці та культурі.
Шляхетські роди	аристократичні родини, які мали значний вплив на політичне та соціальне життя України.
Шляхта	привілейований стан у суспільствах доби Середньовіччя та Нового часу, у ширшому розумінні – військово-лицарський вищий клас або ж родова аристократія.

Термін	Визначення
Шовінізм	ідеологія, суть якої полягає в пропагуванні переваги одного народу (нації) над іншими народами (націями) з метою обґрунтування свого «права» на їхню дискримінацію або пригнічення.

Ю

Юдаїзм	одна зі стародавніх етнічних релігій, релігія давніх юдеїв, що проживали на території сучасної держави Ізраїль, та сучасних євреїв, заснована, відповідно до ТаНаХу (Старого Заповіту), на заповідях Бога праотця Авраама близько 1750 р. до н. е. і доповнена заповідями Мойсея близько 1300 р. до н. е. Важливою частиною віровчення є усна Тора (Талмуд), в якій коментується зміст Старого Заповіту.
---------------	--

ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.
---------------	--

Юридичні інститути	система законів та судових органів, які регулюють правові відносини в державі.
---------------------------	--

Термін	Визначення
Юрій Хмельницький	український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, очільник Гетьманщини (1659–1663). Князь України-Русі під протекторатом Османської імперії (1677–1681). Представник козацького роду Хмельницьких. Другий син Богдана Хмельницького.

Я

Язичництво	історична форма релігії, що передувала монотейстичним (християнству, ісламу) релігіям, а подекуди і співіснувала з ними у вигляді сект чи аборигенних релігійних практик до XX століття. Сучасні, переважно альтернативні до авраамічних, релігійні практики (неоязичництво).
Ялтинська конференція (1945)	зустріч лідерів-союзників під час Другої світової війни, де обговорювалися питання поділу Європи та радянського впливу в регіоні.
Яничари	привілейована піхота в турецькій армії, що поповнювалася примусовим набором хлопчаків із підданих-християн, які виховувалися для військової служби.
Ярлик	грамота, письмовий указ хана Золотої Орди, що надавав право на управління окремими підлеглими їй улусами, територіями, проведення богослужінь.

Термін	Визначення
Ярмарок	торг, який влаштовується регулярно в певну пору року і в певному місці для продажу й купівлі товарів.
Ярмо	1) упряж для великої рогатої худоби у вигляді дерев'яної рами, яку надягають на шию тварин і замикають занозами; 2) перен. панування, пов'язане з гнітом,гнобленням; іго; 3) частина магнітного кола електричної машини, яка з'єднує між собою його полюси.
Ярослав Володимирович (Мудрий) (1019–1054)	київський князь із династії Рюриковичів. Великий князь київський (1015–1018, 1019–1054). Князь ростовський (988–1010) і новгородський (1010–1034). Другий син київського князя Володимира Святославича від полоцької князівни Рогніди. 988 року, за наказом батька, став намісником у Ростові. Був одружений з Інгігердою, шведською принцесою.
Ясир	бранці, яких захоплювали турки й татари під час нападів на польські, українські та російські землі.
Ятаган	старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена у народів Близького й Середнього Сходу.

Термін

Визначення

Ятвяги

східнослов'янське плем'я, яке існувало в Східній та Південній Європі в середні віки. Вони були однією з підгруп слов'янського народу і мали власну культуру та мову, близьку до ранньоруської. Ятвяги зазнали впливу різних імперій і народів, включаючи варягів, хозар, печенігів та інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дурнов Є. С., Кривицький Ю. В., Сокур Ю. В. Історія держави та права України : термінологічний словник. Гельветика, 2019. 192 с.
2. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу: <http://esu.com.ua>.
3. Історія України : словник-довідник для студентів вищих навчальних закладів / М. В. Яцюк, Л. М. Жванко, О. Л. Рябченко, Г. Г. Фесенко ; за ред. М. В. Яцюка ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ, 2010. 247 с.
4. Історія української культури : словник термінів і понять / уклад. С. І. Побожій. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 38 с.
5. Короткий термінологічний словник з Історії України : метод. розробка для організації самостійної роботи студентів усіх форм навчання / укл. О. Б. Потіха. Тернопіль, 2018. 46 с.
6. Словник новітніх термінів і понять сучасної світової й української історіографії : навч. посіб. / укл. В. М. Чумак. Одеса : Ун-т Ушинського, 2019. 21 с.
7. Словник-довідник з українознавства / [текст та за ред. М. В. Масловської] ; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир : Євенок О. О., 2016. 788 с.
8. Українознавчий словник / авт.-уклад. В. М. Демченко. Харків : Основа, 2013. Вип. 1. 127 с.
9. Уривалкін О. М. Довідник з історії України. Київ : ЦУЛ, 2019. 1007 с.
10. Уривалкін О. М. Довідник з історії України. Київ : ЦУЛ, 2022. Т. 1. З найдавніших часів і до кінця ХІХ століття. 446 с.

Навчальне видання

МАТВІЄНКО Людмила Володимирівна

**СЛОВНИК
СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ**

Методичні вказівки для студентів
денної та заочної форм навчання

Комп'ютерне верстання *Н. М. Ковальчук*
Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 12,56. Вид. № 22. Зам. № 2907-20.
Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007
E-mail : publishing@nuos.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.